

Базальтові острови

Наталя Околітенко

Частина перша

ЗАМІСТЬ ПРОЛОГА

Віктор Кирилович переступив поріг і ледь насупився: годинник у приймальні знов забіг уперед аж на десять хвилин. Клятий механізм не хотів коритись залізному правилу: точність — ввічливість не лише королів, а й керівників, і створював враження, що він, Ключев, не відзначається цією чеснотою. Тим більше у приймальні вже сидів одвідувач.

— Валентино Данилівно, негайно запросіть майстра! — кинув, швидко проходячи до кабінету. На Валі знов була дуже ефектна блузка — лілова, з вишивкою та прошвами.

Очоливши технічне управління главку, Віктор Кирилович полюбив ранки. Розпочинав би робочий день раніше графіка, коли б міг, сівши в крісло, включити увесь службовий механізм. Однак секретарка в кращому разі прибігала за п'ять хвилин до дев'ятої, найближчий помічник рівно о дев'ятій і ледь не до пів на десяту було чути скрадливі кроки тих, хто запізнювався. Ключев не дуже їх пас — досить було знати, що може будь-коли вийти в коридор і красномовно відігнути туго накрохмалений манжет над електронним годинником...

Повісив шкіряне пальто: чудова річ, лиш пахне від нього, як від свіжої пломби, поставленої на хворий зуб,— під час нарад дехто хапається за щелепу. Капелюха не носив до морозів...

Віктор Кирилович випив газованої води, причесався перед маленьким дзеркальцем біля шафи й подумки вступив у володіння своїм кабінетом, стараючись наскрізь проглянути сьогоднішній день з його великими та малими проблемами.

Усе, що його оточувало, Ключев продумав до дрібниць: щоб і не дуже пишно — не треба дратувати тих, хто стоїть на тій самій щабельці або ж і вище,— але добротно й вишукано. По кутках — кілька декоративних дармовисів, на шафі — невеличка колекція: шматок руди, пластмасові стендики, мініатюрний відбійний молоток, зразки виробів із супертонкого волокна — подарунки підприємств, з якими доводиться мати діло. На окремому столику давно висхлий, але на вигляд свіжий та апетитний коровай, прикритий вишитою серветкою.

Секретарку він також вибрав продумано: не якусь там молоденьку вертихвістку, а жінку середніх років, розумну, витриману й вродливу. Така не справить кепського враження, не наведе на думку, що начальник — людина порожня й ласа до сумнівних життєвих утіх.

Ще трохи посидів у кріслі й натиснув дзвоник.

Чоловік, що зайшов, мав напрочуд приємну зовнішність: Віктор Кирилович чогось аж знітився від погляду його променистих карих очей — навіть виразні зморшки в куточках додавали їм теплоти й сяєва. Втім, одразу опанував себе.

— Сідайте.

Початок розмови Віктора Кириловича ніколи не цікавив: як правило, то був період адаптації для обох сторін. Дивився в папери, зосереджено супився, кидаючи на одвідувача короткі проникливі погляди. Коли вловлював щось суттєве, просив його повторити. От і тепер...

— Мене призначили начальником цеху, а я того й не хочу.

Віктор Кирилович помовчав, обмірковуючи почуте, потім м'яко спитав:

— А ким би ви хотіли бути? Сподіваюсь, не директором підприємства?

— Звичайно, ні. Я хочу залишитись оператором або ж принаймні рядовим інженером.

— Цікаво! Чому?

— Я хочу мати умови для того, щоб завершити роботу, яку розпочав.

— Так...— Віктор Кирилович одкинувся в кріслі й нараз згадав, що про головне він і не спитав.

— А в кого ви працюєте?

— У Джиглюка Валерія Дмитровича.

— Знаю. Талановитий учений.

— Вчений?

Голос одвідувача прозвучав надто дивно, й Віктор Кирилович уважно на нього подивився.

— Так. А ви маєте щось проти?

— Ні. Точніш, це не просте питання й одразу на нього не відповіси.

Настала неприємна пауза, й Віктор Кирилович підштовхнув розмову до фінішу.

— А чим вас не влаштовує нова посада? Підвищення ж! Боїтеся, що не справитесь?

— І це є. Робота з людьми, оформлення паперів, проблеми постачання — це не для мене.

— Навчимо.

— Не в тім річ. Я не можу лишатись осторонь свого винаходу, бо маю його далі розвинути. А так — усе діло потрапляє в сторонні руки.

— Ви не довіряєте колегам?

— Я хочу зробити те, що можу, й тому прошу не призначати мене начальником,— з несподіваною рішучістю завершив чоловік і звівся.— До побачення.

— Ви говорили з Джиглюком?

— Аякже! І з Джиглюком, і з директором... Тому й звернувся зрештою до вас, а лист залишив у приймальні.

Цього ще бракувало... Лист! Чоловік, який від самого початку викликав якісь незрозумілі відчуття, тепер став одверто несимпатичний. Залишив лист — тепер займайся ним, з'ясовуй...

Він підійшов до вікна, відкинув штору. Які короткі дні. Літа мов не було, й на риболовлю не наїздився. А все робота...

Настрій у нього дедалі більше псувався. Раптом подумав, що цей чоловік хоче

протилежного тому, чого прагнув він ціле своє життя: від рядового інженера рвався до керівника, бодай маленького, щоб потім стати більшим, ще більшим — вгору й вгору по службових східцях. "Принаймні рядовим інженером". Дивна байдужість до власної кар'єри, брак честолюбства, недостойний мислячої людини. Як можна таким бути?

Віктор Кирилович викликав секретарку.

— Валю, там цей добродій залишив якийсь папір, так ви його перешліть до Джиглюка, хай розбереться зі своїми кадрами. Тільки ж негайно, щоб не мав підстави скаржитися на зволікання. Винахід якийсь у нього!

— Ще один невизнаний геній?

— Мабуть. Більше нікого не прийматиму, готуюсь до виступу у міністерстві.

Доповіді йому ніхто не замовив, але як би так могло бути, щоб він не виступив?

"ПРИДИВЛЯЮСЬ..."

Левандовському шпигонуло під лопаткою, дряпнуло в грудях — він закашлявся, притискаючи до рота змочений одеколоном носовичок. "Клятий бронхіт..."

У вікно він бачив вузьку смагляву руку, об яку розбивались краплини дощу: Алла вистромила її, усівшись на підвіконня з книжкою. Уявивши, які протяги гуляють у сусідній кімнаті, Олександр Миколайович поморщився. "Скільки можна робити зауваження? Скільки просити?"

Знайшовши щіточки та розчин перманганату, заходився мити пробірки. З насолодою відчув імпульси, які заструменіли від кінчиків пальців, тішачи та заспокоюючи. Від поганого настрою завжди рятувався простою роботою... "О, скоро матимеш її доволі!"

Одного разу прокинешся з відчуттям завислості в просторі й часі — те, що залишилось позаду, втратить значення, майбутнє й не обіцятиме нічого — і відчуття це буде таким дискомфортним, що, долаючи його, забудеш і вчорашній день, і ті кілька делікатних фраз, які зронив на зборах директор, і як усі і на тебе дивились, і як тобі від того малося. Забудеш усі свої виробничі прикросі.

Ти готуватимеш із старшеньким онуком уроки, гулятимеш з меншим — його кроки й визначать темп, у якому віднині минатиме твоє життя. Оброблятимеш пилососом квартиру й вдосконалюватимешся у безлічі господарських турбот — світ тобі зійдеться клином на тому, чому раніш не надавав значення, і цінність твого існування вимірюватиметься тим, наскільки ревно ти служитимеш своїй сім'ї. Насамперед — дочці Олені, яка й досі не змириться, що часи її безтурботного царювання скінчилися — має тепер будні дружини й матері двох дітей.

Ти їздитимеш містом у пошуках якогось дефіцитного продукту, пізніми вечорами заряджатимеш сифон газова—ною водою, а раз чи й двічі на тиждень, коли рідні даватимуть тобі відгул...

— Доброго ранку, Олександр Миколайовичу!

Заступник директора по науковій частині всміхався, як у добрі старі часи, коли щодня забігав сюди хвилин на десять — спитати про наслідки останніх аналізів, про настроїв, здоров'я... Цього року таке траплялось нечасто — авжеж, надто спокійно їм

жилося останній рік, добром це не могло скінчитися. Хто ж це з Онищенком?

— Ось, Валерію Дмитровичу, наш головний спеціаліст із супертонких волокон. Ас! Вивчив їх уздовж і впоперек. А це, Олександрє Миколайовичу, прошу знайомитись: Валерій Дмитрович Джиглюк, у нього близька тема кандидатської. Природно, виявляє інтерес до ваших здобутків... Самі розкажете чи, може, Петра Греся покликати?

— А прошу, прошу... Петро все знає.

...Так от, коли ближні даватимуть тобі відгул, ти їздитимеш на Дніпро. О, ті заплавні луки, де маревом зависли блакитні місточки через болітця та потічки, що висихають улітку, де розлив незабудь-трави й свист лелечих крил над головою...

Про віщо вони ібалакають за причиненими дверима? Голос у гостя стриманий, але розкотистий, багатий на модуляції... щось довго розповідає... анекдот? Аллочка сміється, як завжди, непристойно голосно.

Тобі не все одно? Вони — всі троє — іншого роду-пле— мені, бо молоді. Ще мають час — хто більше, а хто менше. Не те що він...

Ти винний перед Петром та Аллою: не забезпечив їм перспективи. Що вони здобули, працюючи під твоїм керівництвом? Нічого. їхні ж однолітки підготували кандидатські.

На зборах ніхто не дорікнув цими роками — навпаки, хвалили за чесність і скрупульозність у дослідженнях, казали, що й негативні результати мають неабияку наукову цінність: тепер зрозуміло, що базальтове волокно задоро— ге, аби виводити його на промислове виробництво. Продуктивність експериментальної печі, низька, й невідомо, чи вдасться її підвищити...

Ну, це вже схоже на зневіру, мабуть, у тому й вся біда, що ти зневірився й негоден запалити інших. Та й кого тут, власне, запалювать?

Три роки роботи...

Кепсько ти кінчаєш свій трудовий шлях. Але добре, що на світі є ще й сині луки, де можна бодай на часину стати таким, як у отроцтві, відсторонитись від усього, побути сам на сам із собою. Усамітнення — ось чого йому бракувало ціле життя. Заховався від самотності в сім'ю, щоб потім ціле життя її шукати.

Право на усамітнення — найдорожчий здобуток пенсійного віку. Але ж і це треба відвоювати у ближніх!

— Олександрє Миколайовичу!

Тепер він роздивиться гостя. В самому розквіті чоловік, правильний профіль, світло-зелені очі гарно контрастують із темним волоссям. Хороший зріст.

Як же багато важить зовнішність, що б там про це не казали! Тобі не судилось...

— Олександрє Миколайовичу! Ось Валерій Дмитрович ознайомився в загальних рисах з нашими дослідженнями. І він у захваті! Каже, що зроблено дуже багато й треба утверджувати, пробивати, закручувати діло. Не оцінили тут звертатись вище, зрештою показати дослідні зразки в Москві... Ось і Петро Іванович Гресь так гадає.

Петро Іванович Гресь... Скажіть на милість! Петро Іванович день у день б'є байдики, до роботи його не заженеш, але ж знов-таки: хто в тому винен, як не

керівник?

Та й Левандовський знає, що треба пробиватися. Не опускає руки, не ставати у позу скривдженного — доводити своє право на місце під сонцем, запевняти, обіцяти, переконувати. Що ж це — справді закреслити ці три роки? Безглуздо. Занадто велика розкіш!

Раптом він зрозумів, що не зможе. Ніколи не відзначався пробивними якостями, а тепер і поготів. Вже не ті сили...

Троє молодих людей стояли перед ним, три пари очей дивилися допитливо й ніби аж прохально. Про що вони просять? Чи то лиш здається?

— Ви що ж це, Валерію Дмитровичу, збираєтесь у нас працювати? — спитав Левандовський.

— Та ще нічого не вирішив. Так собі, придивляюсь...

— І що ж ви хочете?

— Як вам сказати? — Джиглюк опустил очі й несподівано всміхнувся. Усмішка м'яка, приємна, зуби немов у кінозірки. — Я веду певну тему, й мене цікавить усе, що її стосується. Поки що тільки так.

Левандовському не хочеться розпитувати, що ж це за тема й куди з нею збирається притулитись у їхньому науково-виробничому об'єднанні цей енергійний кандидат наук. Яке це має значення? Яке? Стомився... Цю втому не переспиш, не збудеш проведеним у лісі сонячним днем — вона каменюкою висне на думках та прагненнях, тягне у нехіть до активного життя, в байдужість. Стомився...

— Що ж, молоді люди, розкручують базальтове діло й справді треба. Тільки... Я вже старий для цього. Мені онуків глядіти час, ну, на риболовлю їздити.

Аллочка злякано хитнула головою, та він спинив її:

— Старий і хворий, тут не такого треба керівника. Востаннє дослухався до себе — після цих слів відчув полегкість — і завершив:

— Ви, Валерію Дмитровичу, коли і справді маєте до цього діла хист, — сміливо просіть на моє місце. Я вже недовго...

Молодик звів голову, і його зелені очі зблиснули:

— Ну що ви, про те не йдеться, я взагалі не вирішив, чи проситись до вашого об'єднання.

— ...Я передам вам усе господарство й буду щасливий, коли воно потрапить у надійні руки.

...За дверима його наздогнала Аллочка:

— Голубчику, Олександрє Миколайовичу! Не йдіть! Мені так шкода, просто не уявляю, як залишусь без вас...

Зворушений, він лагідно провів долонею по розтріпаному волоссю своєї лаборантки:

— Ну-ну, з іншим вам буде краще. Може, й квартиру допоможе вибити.

— Добрішого від вас не буде!

"Старик Державин нас заметил и, в гроб сходя, благословил", — почув раптом крізь двері голос Петра Греся. Гість на нього шикнув.

Кривдно? Але яке це має значення? Ох, яке...

Падав дрібний дощ. Піднявши комір плаща, Олександр Миколайович старався триматися дерев — під ними було сухіше. Розумів: крапки над "і" ще не поставлено, не один ще раз він прийде в цю лабораторію, й водночас було так, ніби все вже скінчилося назавжди. Думав: "Тепер я вже знайду час купити собі велику складну парасолу".

Звичайних перегубив без ліку.

"КОЛИ ЗНАЄШ, ЧОГО ХОЧЕШ"

Мар'яна стала перед дзеркалом і вдягла сиву перуку: подібні, мабуть, носили маркізи у вісімнадцятому столітті. "Для мене, для мене розквітли півонії",— заспівала стиха.

Перука була їй до лиця — робила таємничо-імпозантною. Цю моду вона приймала обома руками. Втім, віднині вона не цуратиметься ніякої моди.

Тридцять два роки їй також личили — вже ж більше як вісімнадцять. Коли було вісімнадцять, мати жалісливо— поблажливо дивилася на неї з висоти своєї яскравої і зовсім не пригаслої вроди. "Вдалась у батька. Таким, кажуть, щастить. Дай боже! Але — учись. У тебе одна надія — вступити до інституту й зробити наукову кар'єру".

Вона вчилася. Була серйозною і завжди зосередженою, окрім уроків, нічим не переймалася. Це знали всі.

Ніхто й не здогадувався, скільки ця зразкова учениця просиджує перед люстерком, оцінюючи свою коротку шию, одутлі щоки, виразистий натяк на друге підборіддя. Па—цятко, підсвинок... Коли б ще пишне волосся й ніжну рожеву шкіру, то можна було б створити стиль, але ж немає й цього. Єдине — очі: темні, палкі й розумні. Тільки ж — що з них? Часом Мар'яна аж плакала, передчуваючи нескінченні самотні вечори над книжками — без шелестіння каштанів у парках, без дарованих квітів, без ніжних парубочих рук.

"Учись!"

Училася. Приносила додому похвальні грамоти й призи з математичних вечорів, упевнено йшла на медаль, але ніхто не знав, як мало те її тішило. І треба ж! Усе так щедро відміряне їй природою честолобство було від початку й до кінця жіночим... Марила красивими зачісками й вбранням, вальсами, на які її запрошують серед перших, освідченнями в коханні. Невже до неї ніколи не прийде свято?

Прийшло — ще й раніш, ніж до інших. На одному з вечорів у клубі сусіднього промислового підприємства на спинку її стільця — сидіти під час танців було не так принизливо, як стояти,— схилився високий і дуже гарний юнак у бездоганно випрасованому темному костюмі. Ні, він не запросив її на вальс — він взагалі нікого не запрошував,— а повів мову про вступ до інституту й посібники, за якими краще готуватися. Його слабке місце — органічна хімія...

— Що ви, це дуже легкий предмет, треба лиш збагнути його закономірності,— сказала Мар'яна.

Діставши з сумочки записничка, вона тут же й почала пояснювати оті горезвісні закономірності, а що музика заважала, то вийшли у вестибюль, там і простояли до

кінця вечора. Само собою, провів її додому.

— Я вам дуже вдячний,— сказав прощаючись.— Я чув ваш виступ торік на вікторині й оцінив його.

— Невже і досі пам'ятаєте?

— Звичайно. А ви б не могли мені дістати один посібник?

— Можу.

Посібник вона дістала б і тоді, коли б він існував у двох примірниках: домовившись по телефону, зустрілися в одному з дніпровських парків. То аж ніяк не було ліричне побачення, однак воно мало весь його антураж — каштан, що за один день вибухнув цвітом, лавочку, заховану в кущах жимолості, ніби в рожевій мушлі, віддалений перегук оркестрової групи, що готувалася до вечірнього концерту. Мар'яна натхненно розповідала історію винаходу формули бензолу.

Вона читала багато наукових та науково-популярних книжок, вишукуючи нові цікаві відомості для свого "Віту— сика", як називала приятеля подумки: одне до одного вони звертались — "Віталій" та "Мар'яна", вимовляючи імена підкреслено врочисто, хіба що по батькові до них не долучали.

Якось вона натякнула, що непогано було б перепочити: піти в кіно або ж на концерт бодай у парку, та він відрізав:

— Ніяких гулянок! Людина має бути цілеспрямована і вміти добиватись, чого хоче, а лірика на даному етапі мене взагалі не цікавить. Ні з ким!

Сухий тон, холодний та відсторонений погляд — досі здебільшого бачила очі Віталія опущеними в книжку — її прикро вразили. "Отакої! Знайшов собі дармового репетитора,— подумала.— Нема дурних!"

Отож, коли спитав по телефону, чи не розтлумачить вона йому дещо з фізики, відмовила. Та за мить уже сама в паніці набирала номер і, тамуючи тремтіння голосу, пояснювала, що в неї розболілась голова — тепер ось ковтнула пігулку, й все гаразд.

— Терпіння, красуне,— сказала тоді собі, приміряючи перед великим старовинним дзеркалом пляжного капелюшка: солом'яний, з яскравими квітами, він був їй ні до чого, але ж так приємно мати цю красиву іграшку.— Терпіння... Побачимо, як далі вестиметься.

З розпашілого виду не дуже породистої свинки на неї оптимістично зирили невеличкі, проте виразні й блискучі очі. Шкода — в ріденьких віях, навіть фарбувати нічого.

З мальовидлами, хоч як до цього вабило, поклала собі не квапитись. Симпатичну дівчину косметика цілком може зробити вродливою, а от її — смішною. Над цим ще треба неабияк поміркувати...

Отож про любов у її житті поки що не йшлося. Тим часом школою вже потяглися чутки, що "Мунька" — так нахабно називали її поза очі однокласниці — гуляє з красивим хлопцем, і Мар'яна щонайменше збиралась їх спростовувати. Навпаки, відчувала солодкий тріумф: ну так, гуляє, а що? Чи ж не казали вам, що радощі життя — для тих, хто їх заслужить працею та сумлінністю? Не вірили? Тепер ось

переконуйтеся.

До інституту вступили обоє. На честь цієї події Віталій запросив її до розкішного, щойно відкритого в центрі міста кафе. Зустрів біля дверей з букетом загорнутих у целофан троянд: коли сіли за столик, замовив усе найкраще й найдорожче.

Ущерть заповнений зал було підсвічено так, що все здавалося примарним видом на дні казково-блакитного озера. Над столиками низько спускалася дерев'яна люстра, створюючи окремий світ, де були вони вдвох та іноді з'являвся хтось майже невидимий третій — зринав з півмороку на те, щоб виконати їхні бажання. "Гроза!" — сказав той третій раптом, і залом прокотилось: "Гроза, гроза..." Оркестр затих, співак урвав розпочату пісню, і всі слухали виразне навіть у міському шумі відлуння грому.

— Космічний годинник відбиває початок нашого нового життя,— сказав Віталій. Аби воно було прекрасним.

Мар'яна відчула, як в неї приємно закрутилась голова — усе справджувалось, усе справджувалось... Танцювала з Вітусиком, немов літала,— не марно ж так довго тренувалась удома на самоті.

Мар'яна не турбувалася, що Віталій і досі не поцілував її — те мало прийти потім. Прощаючись, поклав до рук загорнутий у рожевий папір дарунок: як виявилось, флакон дуже дорогих французьких парфумів.

І зник. Не дзвонив, не писав, не приходив. Коли ж вона сама зважилась набрати його номер, то почула, що хлопець поїхав відпочивати на Кавказ. За місяць зустріла його з гарненькою і дуже модною на вигляд білявкою — саме такою хотіла б бути Мар'яна, коли б могла вибирати власну зовнішність. Пройшов, самим поглядом давши знати, що знайомі. І більше не вітався.

Отож із нею розплатились: увагою, вечором у кафе, дорогою цяцькою. За консультації, за правдами й неправдами роздобуті дефіцитні книжки, за витрачений час.

О, вона тоді своє відплакала — на півжиття стачити. Не знаходила місця ні вдома, ні серед подруг: на лекціях ще так-сяк спрацьовувала звичка бути уважною, а після них починались справжні тортури. До щонайменших дрібниць згадувала вечір, коли разом із цілим ресторанним залом слухали грозу ("Космічний годинник", — сказав тоді Віталій), аж доки з'являлось відчуття, що летить з гори у не — керованій машині, мить — і спогади, мов вітрове скло, розлітались на скалки, впиваючись у душу. Те видиво ставало нав'язливим: не могла вловити, об яку ж перепону розбивається реальність, як саме переходить у марення, у щось подібне до символу, й це мучило найбільше.

Додому діставалася пішки найдовшою дорогою — лиш фізичне знесилення давало більш-менш спокійну ніч. Врешті єдина подруга, якій звірялась — тиха миршавенька дівчина,— дістала їй якісь ліки:

— Випий одну пігулку. Заспокоює.

Вона випила одразу дві й справді впала в блаженну байдужість, це тривало недовго, але вистачило на те, щоб, отямившись, перейнявшись лютою зневагою до того, що її катувало. Оце така вона, любов? Нікчемна пігулка гідна її притлумити, а коли їх

ковтати одну за одною, то, може, й зовсім вилікуєшся? То варто мучитись?!

Ліків вона проте більше не ковтала — відчула, що в неї й без них стачить сили дати собі раду, навіть своєрідну віху в тому знайшла. Вона знов стане собі господинею...

На тому й кінчився її роман. Заспокоївшись, знайшла, що зарахувати до свого активу: при ній залишилася слава дівчини, в якій "щось є", коли на неї звертають увагу такі першокласні хлопці, як Віталій, а головне, вона зрозуміла, хто принесе їй особисте щастя. Це має бути честолюбний чоловік, котрий потребуватиме її розуму, таланту й внутрішньої сили, які віднині ревно в собі плекатиме. Вона вестиме його до високої мети, звичайно, не забуваючи й про себе; ні, самозречення з неї досить! Ніколи вона не дозволить собі роззброїтись, втратити контроль над почуттями. Вже має досвід...

Вона знов стала холодно-інтелектуальною: робила бездоганні курсові роботи й цікаві доповіді на засіданнях студентського наукового товариства. Її помічали, про неї звикли говорити як про вельми перспективну особу, раннього кандидата наук, що вже "пристріляла" свою тему. Так воно й було...

Та на вулиці, помітивши вродливу дівчину, Мар'яна часом довго йшла за нею назирці, спостерігаючи, чи так уже її пасуть очима чоловіки? Виявилось, що їхній ентузіазм дуже залежить від погоди — за морозу чи сльоти сильна стать впадала в апатію, від пори дня: в обід ставала надто діловою; падав той ентузіазм від перспективи футбольного матчу або ж цікавої телевізійної передачі. Відкриттів, які зробила Мар'яна, стачило б і на ще одну вельми оригінальну кандидатську, аби лиш вона кого зацікавила. Ні, ні, жіноча краса далеко не всемогутня.

На Мар'яну теж знаходились "купці", але здебільшого то були хлопці з комплексами — недомірки, невдахи, слабачки. Була певна, що заслуговує на кращу долю, й терпляче її чекала.

Вже далеко по студентських роках зустріла її втілення в ставному зеленоокому брюнеті з мужнім профілем і прихованою енергією в рухах. Роками тренуваним чуттям збагнула й його нетерпіння, і пекуче честолубство, і... старанно замасковану невпевненість у собі, майже безпорадність —наслідок браку власних думок та безнадійного дилетантства. Був достатньо розумний, аби скласти собі справжню ціну, але не міг погодитися з нею, як не погоджувалась вона зі своєю зовнішністю прозаїчної матрони.

Усе повторилося. Після її доповіді в Будинку вчених, присвяченої питанням виробництва скляних волокон, він підійшов до неї:

— Вас цікавлять скляні волокна? — знизала Мар'яна плечима.— А для мене то — вчорашній день. Ця доповідь не що інше, як підсумки пройденого етапу. Я знаю дещо цікавіше...

Думками поділилась рівно настільки, щоб заінтригувати, покликати до нового й дуже перспективного діла — наукових основ виробництва супертонкого мінерального волокна. Не переконувала, не вмовляла...

На свій день народження запросила найближчих і най— потрібніших людей. Серед них був і зеленоокий брюнет з мужнім профілем — Валерій Джиглюк. З ним дуже

сміливо кокетувала сестра одного з інститутських працівників, приведена явно заради знайомства з цікавим і неодруженим чоловіком. То була ефектна особа в екстравагантному вбранні, що присохла в дівках через надмірний успіх, який не квапилася міняти на будні сімейного життя. Пораючись за столом, що займав невеличку кімнату від стінки до стінки — з матір'ю не жила давно,— Мар'яна поблажливо поглядала на суперницю. Ані її велике декольте, ані модна зачіска вже не мали значення — Валерій байдуже сидів поряд, захоплений власними думками. Час від часу Мар'яна щось йому пропонувала, відчуючи, як з кожним її словом і жестом між ними зростає інтимність.

Вони вийшли на балкон. Поцілувались під висвистування вітру на десятому поверсі — над прірвою міста з його вогнями й шумом унизу. Тоненький тюль відокремлював їх від гостей. Мар'яна зірвала бліду у вечірньому світлі настурцію й встромила собі у волосся. "Квіти мого дитинства",— сказала тихо. "А я вам даруватиму троянди",— відповів Валерій.

Білявка, що в щасливій безтурботності пройшлася з гарним залицяльником по чийсь розтоптаний душі,— чи знаєш, що тебе переможено? Переможено усіх таких, як ти,— білявок, чорнявок чи шатенок, котрі природою наділені даром подобатись чоловікам, не вибореним, розумом не знайденим, а через те нетривким та не вартим пошани.

Отож сива перука личила Мар'яні. І пасувала довга сукня бірюзового кольору, що приховувала вади статури, був до лиця великий рюш, хоч модельєри його й не радять носити при закороткій шії...

Хай не радять — вона вже знає, що їй потрібно, і прийматиме бій на своїй території. Завжди.

"МИ — ЗАВОЙОВНИКИ"

— Вайлої — сказав собі Ігор.— Полтавська галушка.

Він стояв у довжелезному коридорі перед кабінетом особи, до якої йому порадили звернутись, а повз нього квапливо проходили люди. Багато людей — модно вдягнені та веселі молодики, поважні і в добротних плащах чоловіки старшого віку, пробігали жінки, завжди чомусь підкреслено веселі й метушливі в широкому товаристві. Дві дівчини, пересміюючись, югнули в двері, до яких Ігор не зважувався зайти.

День був сонячний, але в коридорах із зміїним сичанням горіли лампи.

"Страхопуд! Нікчема!" — підстьобнув себе Ігор і з жахом відчув, що в нього пітніють долоні.

Це вже була серйозна перешкода: адже не міг він такою рукою відповісти на потиск начальницької руки, а без цього навряд чи обійдеться. Ігор зітхнув і сів на стілець у кутку, поклавши на коліна течку. Непогано було б її загубити, принаймні позбувся б клопоту. Це вже напевне...

Одна з бід його життя — патологічний страх перед секретарками, таксистами й ресторанною обслугою. Їхня впевненість у собі, їхня таємнича влада вселяли у нього щось подібне до комплексу неповноцінності. На таксі не їздив, до ресторанів не ходив,

але обійти секретарок ніяк не вдавалося.

— Вибачте, звільнився Віктор Кирилович?

— Нарада в нього! Ви що, не чули?

Дівчина дивиться на годинник, що висить у неї на шиї, лунко клацає смарагдовою накривкою. Дві її подруги витріщились на Ігоря, немов на екзотичного птаха.

— Вибачте, а... коли ж вона встигла початись?

Очі секретарки спалахують смарагдовим, як і накривка, вогнем, й він квапливо причиняє двері. Хай йому біс... Далі чекати?

З вікна видно куточок площі. Морозивниця вже продала свій товар і весело покотила візок. Міліціонер з балетною грацією регулює транспортний рух: світлофор зіпсувався.

Чекати? Навіщо? Не хочуть приймати його доповідь на конференцію — не треба. Зрештою, кому насамперед потрібна поліпшена конструкція печі для виготовлення мінерального розплаву? Виробництву, у першу чергу виробництву, а він обійдеться без винаходу, коли за нього треба платити такими муками. Він взагалі багато без чого може обійтись...

— Вайло! — вже для годиться картає себе Ігор. І хай собі, зате ж можна втекти з цього моторошного, як нічне жажіття, коридора.

— Не чекайте! — почув за спиною приємний голос.— Віктор Кирилович сьогодні не прийматиме. І справжня його секретарка захворіла, а з цим дурним дівчиськом, що заступає нашу Валечку, ви не домовитесь.

Високий чоловік привітно дивився на Ігоря зеленими очима. Обличчя ніби знайоме.

— Та й взагалі, як подумати, чого варта ота конференція? Зберуться, ну, поговорять — захід буде відзначено, а потім усе йтиме своїм шляхом. Звичайно, частина доповідей становитиме якусь цінність, що ж до інших... Хтось комусь подзвонив, підказав, порадив. Потрапив на очі до високого начальства. Ви вмієте потрапляти на очі?

— Ні.

— І я не вмію. Палите?

Ігор похитав головою, і чоловік, зробивши дві квапливі затяжки, викинув цигарку до урни.

На вулицю вийшли вдвох.

— Бачу, ви й досі не пригадали мене,— всміхнувся незнайомець.— Тим часом я приїздив до вас на завод — звичайно, з цілою делегацією. Тоді ви ще розповідали про свої вдосконалення деяких вузлів електропечі, і я подумав: яка талановита людина! Ви так само працюєте оператором? Ні? Конструкторське бюро? Непогано, та все одно для вас замало. Вам треба простору...

Чоловік дістав другу цигарку і, відкусивши кінчик, одразу кинув. Пробурмотів:

— Погана звичка. Тягне хоч у руках потримати.

І, соромливо всміхнувшись, несподівано спитав:

— Ви ж не обідали—еге ж? Зізнаюсь, я зголоднів, як вовкулака, від самого ранку й ріски не мав у роті. Ходімо до ресторану, тут поряд. Слово честі, нам є про що

поговорити! Прошу вас...

Ігор відчув, що в товаристві цього чоловіка він не боїтиметься офіціантів, і погодився.

На другому поверсі, куди вони піднялись, було просторо й сонячно, немов на корабельній палубі. Великі блакитні штори надималися, немов вітрила. З тіней, які лежали на стінах, з того, як відбивалися від дзеркал зайчики, ледь— ледь угадувався вечір.

Несподіваний знайомий вибрав столик якомога далі від естради, і це теж сподобалось Ігорю.

— Яку марку коньяку любите?

— Та... Байдуже. Я взагалі п'ю рідко.

Офіціант палив у вазу з ромашками свіжої води, прийняв замовлення,

— Скільки вам років, Ігоре Олександровичу? Адже ви Олександрович, я правильно вас назвав?

— Тридцять шість.

Запитання, мабуть, мало підтекст: у такому віці вже пора мати усталений смак. Та чоловік сказав:

— Ми однолітки. Хороший у нас вік, Ігоре Олександровичу! До речі, мене звуть Валерієм Дмитровичем. Можна й просто — Валерій. Мені це буде приємно.

— Чудово.

— Я теж не з питущих — боронь боже! Лише Іноді— Коли задуха на душі.

Він замислився, й Ігор наготувався слухати про якісь виробничі або ж сімейні негаразди — на такі сповіді йому чомусь особливо щастило,— однак Валерій Дмитрович несподівано зробив енергійний жест.

— Ну, саме тепер задуха не загрожує. Та й звідки б їй взятися? У нас, без перебільшення, найкращий вік, Ігоре Олександровичу! Вік розквіту сил, польоту думки, вік творчого дерзання. Від нас ще не пішла молодість, тим часом уже немає того, що в юності дурманило голову й збивало з правильних орієнтирів. Ми — завойовники, ми завоюємо життя, і пора взятися за велике діло.

На чоло Валерія Дмитровича впало темне пасмо, очі з-під нього дивились уперто й водночас мрійливо, гарне обличчя випромінювало непереборну силу. Ігор зачарувався. Йому ще не траплялось зближатися з подібними людьми — вони ходили десь на передньому плані життя, далеко від тих дрібних повсякденних турбот, якими — принаймні так здавалось — жив він.

— Ну, за те, щоб до свого сорокаріччя ми прийшли з докторськими дисертаціями.

— А я не маю й кандидатської,— всміхнувся Ігор.

Йому було парко в темному офіційному костюмі, і він з радістю підхопив приклад свого нового знайомого — скинув піджак і повісив на спинку стільця. Офіціант приніс кілька салатів на закуску, покрав лимон.

— Он як... Звичайно ж, ви довго працювали оператором... Хоч, правду кажучи, це мені й дивно — з вашими здібностями... Вибачте, все ж таки — чому?

— Чому? Не знаю. Не думав про це. Та що казати! Я, власне, й вищу освіту здобув зовсім недавно. Винаходів у мене справді чимало, на деякі дістав авторські свідоцтва ще коли працював робітником, а кандидатська... Не уявляю, з якого боку до неї підійти. Це ж треба отой самий мінімум складати, а мені іноземна мова не дається, та й взагалі... Боюсь. Не з того тіста зліплений.

— Я розумію, розумію... Так, підготовка, сам захист кандидатської — великий клопіт для творчої людини, з власного досвіду знаю. Не кожному воно й потрібне. Але ж маєте якісь думки, проекти?

— Думки я маю. І дуже радію, коли щось із них виходить. Щоправда, це не завжди вдається.

Вечоріло. Люду в ресторані більшало. З'явилися ошатно вбрані жінки — сміхотливі, яскраві, невимушені в поведженні. Ігор подумав, що коли-небудь треба повести до ресторану Марію. Просто так... Ото умовляти довелося б!

Тиха й трохи сумна ніжність перейняла його до світу, в якому він досі жив так затишно.

Йдучи на другу зміну, Ігор бодай на хвилинку зупинявся перед вікном конструкторського бюро. Стояв би й довше, та соромився: не хотілось ненароком уособити малюнок із старої хрестоматії — бідна дитина перед вікном розкішного палацу, де вбирають ялинку.

Тьмяної погоди тут завжди горіли лампи денного освітлення, й при ньому обличчя жінок та чоловіків, що схилялися над кресленнями, здавалися блідими й одухотвореними. І безгучні слова їхні, і сміх — бачив крізь шибку, як ворушилися губи, — набували для Ігоря особливого змісту. В обідню перерву працівники конструкторського бюро рідко ходили до їдальні — частіше вигортали з кальки бутерброди й варили собі на електроплитці каву. Це маленьке священидство теж здавалося на диво поетичним.

Тихий і мерехтливий світ за великим вікном нестримно вабив Ігоря.

Втім, він уже не був від нього далеким: навчався на третьому курсі політехнічного інституту й частенько ловив на свою адресу: "Заочник, а знання має такі, що дай бог стаціонарникам. Можна ж успішно поєднувати роботу з навчанням!"

Поєднував. Мусив для того відмовитись од вихідних, кіно та багатьох інших благ, про що не дуже й жалів. Звичайно, мусив уривати увагу й від дітей, але тішив себе тим, що в його сім'ї панують мир і злагода.

Довідавшись, що в конструкторському звільнилося місце, довго вагався, аж поки пішов із заявою до директора. Ступив до столу ледь не з заплющеними очима...

— Отак, — зітхнув директор. — Кого я втрачаю? Чудового оператора, незмінного передовика виробництва. А набуваю? Хтозна... Заперечувать не буду, але маю сказати, що з моїх дипломованих інженерів пуття через два на третій: невже вам так закортіло поповнити їхні ряди? Дивіться... І потім — ви знаєте, скільки зароблятимете? Дружина до цього готова?

Він це врахував, та й Марія погоджувалася на будь-який варіант, аби лиш йому

добре малося. Тиша, блакитне світло, атмосфера одухотвореності, в якій минають дні,— жадати до цього ще й путящої зарплати було б занадто.

— Спасибі! — сказав щиро.— Давайте так домовимось: якщо я буду одним із тих двох, що через них пуття на третій, то за два місяці повернуся до своєї печі.

— Можна й не так скоро. Тоді й портрета не будемо знімати з Дошки пошани.

— Портрет зніміть,— попросив Ігор.

Директор засміявся.

Першого дня в конструкторському Ігор довго чекав завідуючого, нервуючи, що втрачає безцінний час. Нарешті той прибіг, захеканий, з якогось засідання. Привітавшись з усіма, сказав:

— А, новенький... Що ж, в добрий час вам, в добрий час. Роботи? А там он на столі біля вікна купа проблем — вибирайте собі щось. Я потім подивлюся.

І знову кудись побіг.

Вибирати Ігор посоромився — колеги, мабуть, сушать голови над чимось складним і великомудрим,— узяв те, що лежало зверху. Кілька варіантів розробок, хрест-навхрест перекреслених червоним олівцем: думка того, хто ними займався, вочевидь щоразу збивалася на той самий шлях і врешті заходили в глухий кут. Отже, насамперед треба було уникати стандарту в мисленні.

Згадалася прочитана в дитинстві притча-загадка про бідну дівчину, яку посватав потворний лихвар: якщо відмовить, погрожував запроторити її батька за борги до в'язниці. "Тебе не влаштовує ні те, ні те? — спитав він.— Тоді нехай нас розсудить доля. Ось я кладу до гаманця два камінчики: витягнеш червоний — ти і твій батько вільні, а чорний — що ж, ради немає, мусиш стати моєю дружиною". І немилий залицяльник, не дуже й ховаючись, поклав до гаманця два чорних камінчики, піднявши їх із садової доріжки. Дівчина знала, що ніхто не допоможе їй викрити шахрая—отож мусила покладатися лише на себе...

Колись Ігор навмисне пішов гуляти, щоб утриматись від спокуси пошукати відповідь у кінці книжки. Бігаючи з хлопцями, увесь час думав про горопашну дівчину, яка потрапила в таке скрутне становище. А потім не витерпів, несподівано кинув гру й побіг додому.

...Дівчина витягла камінець і одразу впустила його на доріжку.

— Ох, яка ж я необережна! Та ми дізнаємось, який камінець мені дістався з того, що залишився.

— Молодець, молодець! — гукав і сміявся тоді Ігор: міг ручатись, що вочевидь бачив ту пару — лихваря, надутого, як індик, у пишному одязі, й бідну дівчину у білій сорочці й вишитому фартушку.

"Отож і тепер треба думати про камінець, який залишився,— нагадав собі Ігор.— Думай, хлопче, думай. Це твій екзамен".

Але хутко настав час обідньої перерви: банку розчинної кави, яку запропонував у спільне користування, зустріли з захватом. Найближчий сусід, подивившись, над чим він сушить голову, легенько свиснув:

— Покинь негайно! Там якісь негаразди з методикою, па цьому й досвідчений поламає зуби. Інше візьми.

Суперечити Ігор не став, але й не покинув: він взагалі не любив кидати щось незавершеним. Думав про свою роботу, пораючись удома по господарству.

За три дні він уже бачив шлях розв'язання проблеми, але почала мучити власна невправність: рука тремтіла, лінії розпливалися — мусив знов і знов переробляти готове. Часом до нього підходив завідуючий, питав:

— Ну як? Працюєте? Вдається?

Або ж казав іншим:

— Ви ж, братці, дивіться, допомагайте новенькому.

Від того він почувався ще незатишніше: за місяць втомився так, як, здається, ніколи не втомлювався біля своєї печі.

Коли показав завідуючому завершене завдання, той здивувався:

— Ого! Невже знайшли рішення?

З тими листами ходив кудись, а повернувшись, поклав на стіл інші:

— Ану, ану, покрути й над цим мізками. Спокійно, без паніки. Вже й так зробив нівроку.

Його право на роботу в конструкторському бюро було визнано, й Ігор потроху почав набувати душевного комфорту, який дає впевненість у власних можливостях.

А далі все увійшло в норму. В бюро існувала неписана система саморегуляції: тому, хто вмів більше, завідуючий вибирав важчі завдання, менш здібні виконували третьорядну роботу, а декому сходило з рук і одверте байдикування. Зваба блакитного світла й білих сорочок перестала хвилювати Ігоря, все стало буденним і навіть нудним, хіба що анекдоти були витонченіші проти тих, що розповідали в цеху. Поруч інтелігентні жінки все ж таки...

У вільний від роботи час він працював над новою конструкцією печі для варіння скла — вона мала б різко підвищити продуктивність агрегату і якість продукції. Показав креслення завідуючому, але той зустрів їх без особливого інтересу.

— Гадаєш, це запровадять? Не думаю. Хто піде на заміну обладнання, лиш недавно закупленого за кордоном? Грошей убухали ого скільки! Мертве діло!

— Таж я й хочу, щоб нічого не купували за кордоном.

— Коли ж уже закуплено.

Знизавши плечима, додав:

— Гаразд, я доповім начальству, але знай, що такі речі нелегко пробивати.

Начальство, як йому сказали, його розробкою не зацікавилось.

— Ви діяли, як кустар-одинак,— сказав Валерій Дмитрович, уважно вислухавши Ігоря.— Так не годиться... Але це вже не має значення. Я пропоную вам ширші перспективи.

Якось непомітно вони зблизились за цим столом, у цьому залі — просто не стало стіни, яка звичайно відокремлює людину від людини. Легко говорилося, легко погоджувались один з одним.

— ...Я очолив корабель, який от-от мав піти на дно,— розповідав Валерій.— Точніш, у ті часи це був маленький катерок, і його старенький капітан тримався надто несміливо, утверджуючи новий науковий напрямок, тісно пов'язаний з виробництвом. То вже при мені, без зайвої скромності, він став кораблем, створеним для великого плавання. О, в Москві дуже зацікавилися нашими планами, підтримали! Але базальтове волокно — не скло, воно має свої нюанси... Потрібна нова технологія, продуктивніша у всіх деталях. Ваша піч, здається, саме те, чого ми чекаємо. І коли ви погодитеся з нами працювати — не пожалієте. Київ, квартира, перспективи на подальший службовий поступ — таке вам не кожен запропонує. Згодні?

У Ігоря з'явилося якесь радісне передчуття щасливих перемін, що от-от мали настати в його житті.

Досі він жив тихим життям, не дуже привертаючи до себе увагу. Був позбавлений честолюбства? Мабуть, що пі. Він рано зрозумів, що радощі престижного становища вимагають неабияких моральних жертв, і вибір, як здогадувався, був жорсткий. Тож насамперед прагнув внутрішньої свободи.

Він домігся, чого хотів, та все одно в душі жила надія на інше життя — яскравіше, повнокровніше. Його й пообіцяв цей красивий і сильний чоловік, з яким так несподівано звела його доля.

То зважитись?

Раптом Ігореві стало весело...

— Даруємо присутнім тут Сашкові й Ользі пісню "Мила моя!" — проголосив хлопець з ресторанного ансамблю, й на сцену вийшов білявий співак з обличчям херувима.

Було приємно, що десь у цьому залі сидять закохані Сашко й Ольга і оркестр виконує для них не якийсь там безглуздий сучасний ритм, а пісню змістовну та мелодійну. І приємно було дивитись, як тримається його новий друг — сміливо, а проте скромно, без претензії на шик: розумна ділова людина, що нечасто дозволяє собі вечори в ресторані. Усе було приємне, більше того, просто чудове!

Та вже щось усередині лагідним Маріїним голосом шепотіло, що час збиратися, вже за красивими веселощами проглядало щось таке, без чого краще обійтися.

— Слухай, а де ти ночуватимеш? — доречно поцікавився Валерій.

— Не знаю,— сказав Ігор.— Минулої ночі був у земляка, але в нього квартира тісна, а мешканців багато: вдруге незручно. Мабуть, на вокзал подамся.

— І не подумай! Щоправда, я і сам поки що без квартири — те все попереду... Те все у нас попереду, дорогий мій, а поки що ми підемо до однієї дами.. Моеї майбутньої дружини, зізнаюся, як другу, ото ж прошу шанувати.

— Вітаю! — сказав Ігор, через силу встаючи із-за столу.

Виявилося, що за вечерю вже заплачено. Категорично відмовившись розділити витрати ("Це не по-джентльмен—ськи, старий, запросиш мене, коли одержиш у нас першу зарплату"), Валерій повів Ігоря на вулицю, взявши його течку.

Їхали на таксі серед мигтіння вогнів і ніби під дощем, коли ж вийшли, дощу не стало, але все здавалося вологим і яскравим, аж боліли очі.

Жінка, до якої вони довго піднімалися ліфтом, зустріла: їх у стьобаному шовковому халаті з гілками вишні та червононогими журавлями — Ігор з одвертою цікавістю видивлявся на них, бо це ж тобі одразу і одяг, і витвір мистецтва. Сама ж Мар'яна, як представив її Валерій, здалась страшенно негарною і тим немало здивувала: ні, Ігор не вважав, що на кохання мають право лише красуні, але ж подруга такого незвичайного чоловіка...

Кімната у Мар'яни була одна.

— Не бентежся,— заспокоїв Валерій.— Влаштуємося з комфортом: ти підеш спати до Мар'яниної сусідки, вона ж собі деінде знайде місце.

Ігор не бачив особливого глузду в такій заміні: чому він має йти до сусідки, щоб сусідка йшла кудись, але сказати щось із цього приводу був неспроможний, бо нестерпно хотілося спати, і навіть Мар'янині журавлі перестали розважати. Слухняно сидів, борючись із дрімотою, доки господиня комусь дзвонила, а Валерій клопотався біля кави.

Потім його кудись вели по напівтемних східцях, де пахло смаженою картоплею, і впустили в якісь двері. Хтось зустрів їх там зі свічкою й сказав: "Ой, вибачте, перегоріли запобіжники".

— Я й привела тобі того, хто їх замінить, звичайно, вранці. Бо зараз — лектор готовий,— пирхнула Мар'яна.

Ігор довго лупав очима в напівтемряві, смішачи якусь жінку, доки намацав тахту чи ліжко. І був безмежно вдячний рукам, що накрили його м'яким пухнастим пледом.

Щось мав зробити — когось поцілувати чи поміняти запобіжники, але добре, що для цього було завтра.

"ЦІ КВІТИ НЕЗВИЧАЙНІ, БО — ДИКІ!"

Ігор прокинувся від того, що хтось гладив його волосся й ледь чутно шепотів:

— Такий ще молодий, а вже геть сивий. А гарний... Вам, чоловікам, добре, ви можете сивіти скільки завгодно, й білі скроні лиш додають вам імпозантності, а ми, жінки, на це не маємо права. Ох, і я вже висмикнула не одного диверсанта — й чого молодість минає так скоро?

Ігор затамував подих, чекаючи, що ж буде далі. Прохолодна пахуча долоня лягла йому на повіки, пальці легенько ворухнулися.

— А ти не спиші Хитрюга...

Ігореві нічого не лишалось, як розплющити очі. Біля нього сиділо симпатичне створіння в брючному костюмі, з тонкою, туго перетягнутою шкіряним паском талією. "Класична француженка",— подумав.

— Вибачте, у вас немає анальгіну? — спитав.

— Прошу,— привітно сказала дівчина.

Вона принесла з кухні дві пігулки та склянку води і, сівши в крісло, підібгала під себе ноги.

Переконавшись, що вдягнений, Ігор вибрався з-під пледа, соромлячись своїх несвіжих шкарпеток.

— Я вам завдав такого клопоту... Вибачте вже. Повірте, мене привели сюди так пізно...

— Бачила,— всміхнулася дівчина, зацікавлено дивлячись, як Ігор дає раду шнуркам. Потім спитала:

— Даруйте, а скільки вам років?

Вдруге за добу Ігор почув це бентежне запитання, й цього разу воно вже напевне означало: "А в скільки років чоловіки ще поводяться як прекрасні Йосифи?" Він не придумав нічого кращого як бовкнути:

— Та вже ж не хлопчик. І, між іншим, давно одружений.

— Он як? — звела брови дівчина.— Може, ви потерпаєте за свою доброчесність? Не бійтеся, я на неї не мамаху— юсь.

Вона засміялася сухим тріскотливим сміхом.

Відчуваючи, що паленіє від сорому, Ігор і собі спробував усміхнутись:

— Вибачте, якщо я вас образив. Будьте милосердні.

Ігор потер долонями обличчя. Хотілось умитися, почистити зуби, але зважитись на такий подвиг під іронічним поглядом "француженки" був неспроможний.

Ще раз вибачившись за клопіт та бестактність, подався до дверей.

Вмився Ігор у парковому фонтані й сів на лавицю. Не— оддалік біля годівнички туркотіли голуби, двірник повільно тягнув гумовий шланг, з нього з тихим сичанням виривалась пишна веселка. Було якось по-домашньому затишно й спокійно.

Мабуть, він трохи задрімав на ранковому сонці, бо прокинувся від дитячого гомону.

— Ваську, Іванку! — гукала вихователька.— Нумо, сюди, я щось вам покажу. Тримайтесь інших.

Коли строкате юрбисько зібралось, вона почала:

— Гляньте, ці квіти незвичайні, бо — дикі. Ось це велике листя пазивається катраном, є така пісня "Он, не шуми лугом, зелений катране..." А це — польові півники: бачите, які тоненькі та делікатні? Ні, ні, руками не чіпайте.

"Квіти не звичайні, бо — дикі!" — подумки повторив Ігор, мимохіть усміхнувшись.— Для городян воно ж таки і справді дивина".

Мабуть, у цьому парку не було нічого екзотичнішого від куточка дикої флори.

Так, але що ж це казав його вчорашній знайомий про переїзд до Києва? Київ — ого, легко сказати! Обіцяти все можна... Та й чи так уже воно потрібно? І взагалі — хто він такий, отой Валерій Дмитрович? І де течка з кресленнями? Порядна то людина чи, може, якийсь шахрай? Це ж треба — хтозна з ким піти до ресторану, влізти вночі в чийсь квартиру... Тьху! Знала б Марія...

Кілька годин геть спантеличений Ігор никав київськими вулицями, тягаючи на руці піджак, надто важкий у спеку. Пив воду біля кожного автомата і все одно не міг втамувати спрагу. З'їв три пачки морозива. Кілька разів діставав з кишені папірець з адресою, яку йому залишив Валерій, не дуже вірячи, що таке підприємство існує. Врешті зважився: щоб не блукати, взяв таксі.

Та підприємство існувало, а при ньому — науково-виробнича лабораторія. Його

зустрів усміхнений Валерій Дмитрович.

— Ну от, нарешті! А я вже неабияк розхвилювався і дорікаю Аллі Петрівні, що випустила птаха.

З сусідньої кімнати вийшла "французженка" і, мило привітавшись, подала руку.

— Давайте нарешті познайомимось. Алла Равер, дуже приємно. Ходімо, представлю вас іншим.

— Пишіть заяву не зволікаючи,— гукнув услід Валерій.— Думати? Ще матимете час, спочатку напишіть заяву. Простежте, Аллочко.

Відчуття нереальності всього, що з ним відбувалось, не минало, але заяву під контролем "французженки" Ігор таки написав.

Його течка лежала на столі—з тим самим вмістом, який учора хотілось загубити.

"ДЛЯ КОРИСТІ СПІЛЬНОГО ДІЛА..."

Він уже підходив до п'ятачка, з якого відкривався найкращий дніпровський краєвид. Шкода. Мар'яна сподівалася хвилин із десять відпочити в затінку, та було пізно: Валерій вітально підніс руку. Мусила обмежитися тим, що обережно витерла з чола краплини поту: перука таки ж не для спекотного дня.

— Ти не здивувався, що я аж тут призначила зустріч? — спитала Мар'яна.

Валерій лагідно стиснув руку:

— Ні, це ти добре придумала. Ціле життя мріяв нагулятися по київських парках.

Їй здалося, що він розуміє її, аж трохи злякалась: не треба, щоб розумів забагато. Їй потрібен був цей день — з довгими збираннями за Аллиного асистування (сама вклала перуку, сама добирала грим і врешті, знявши з шиї срібний медальйон, вдягла його на подругу):

— Нехай він тобі буде за талісман.

Коли прощались, Алла зробила якийсь дивний жест: ніби благословила її, чи що. Ото дивачка! І все ж таки навіть у ньому були якісь чари, була таємниця... Так, їй потрібен цілий день, вона вип'є його до денця неквапно та урочисто.

— Хвилиночку...

Одвернувшись, похапцем огледіла в дзеркалі свої зарожевілі щоки: "Нічого, таки ж нічого, можна триматись упевнено".

Вони почали спускатися на Петровську алею старими дерев'яними східцями, та посередині мусили спинитись: кілька приступок були пошкоджені. Дві дівчини внизу ахкали й сплескували руками, немов опинилися над прірвою. "Дурепи!" — ледь не з ненавистю подумала Мар'яна. Вголос сказала:

— Треба вертатись.

— Через річеньку, через болотце, подай рученьку, моє золотце,— раптом заспівав Валерій приємним баритоном.— Ану, хто перший?

— Боюсь! — звереснула схожа на Аллу брюнетка.

— Мене чи ями?

Брюнетка вмить опинилася поряд з Мар'яною, а її подруга сміливо обхопила Валерія за шию, притиснувшись до щоки довгим напарфумленим волоссям. Валерій не

одразу поставив її на вцілілу приступку. Зовсім близько Мар'яна побачила його зухвалі й сміхотливі очі.

— Мене — не треба,— сказала тихо.— Я сама.

І, не відаючи, що з того вийде, відчайдушно стрибнула через вирву.

Вийшло як треба. Він зняковів, притих і далі йшов винуватий, лагідно підтримуючи її під лікоть.

"Отже, з іншими він грайливий та зухвалий,— думала Мар'яна.— А зі мною? Має бути відданий та серйозний". Враз стала зосереджена й навіть дещо відсторонена: ця маленька прикра пригода, як і раніш траплялось, несподівано дала позитивний ефект — допомогла опанувати себе. Відчула "власну територію" — на неї й належало ступити гарному чоловікові, що йшов поряд. Тільки так...

— Куди ж ми завітаємо? — спитав Валерій.

— Як домовлялися, до музею.

Музеї вона щиро любила. В юності, коли дошкуляла туга по тому, чого не мала, й не знати було, чи матиме, ходила туди часто, вбравшись у найкращу сукню. Там можна було заспокоїтись, посидіти на прохолодних банкетках, серед простору, тиші й красивих речей.

Жіночі портрети чаїли в собі загадку здійсненого життя, й Мар'яна намагалася вловити на гарних і звичайних обличчях, облагороджених пензлем художника, відбиток того, що робило тих жінок щасливими або ж нещасними. Перед деякими творами просиджувала годинами.

Музейні наглядачки симпатизували їй, як і всім постійним відвідувачам. Одна з них, по-справжньому мила та романтична у своїй сукні й неодмінному мереживному шарфі, одного разу підійшла до Мар'яни й палко мовила:

— Вони були яскравими особистостями, насамперед були яскравими особистостями, ці жінки епохи енциклопедистів, і в тому виявилась їхня краса...

Ці слова запали в пам'ять.

— Виставка жіночого портрета,— прочитала Мар'яна вголос.— Саме те, що треба. Подивимось на уславлених красунь.

— Де ж вони? — спитав Валерій у першому залі.— Не бачу.

— Чому? Ось ця, наприклад... Таке породисте обличчя.

— Тільки не ця! У неї такий вигляд, ніби вона з дитинства харчувалася дустом. Не люблю надто худих.

— Дусту тоді не знали, мій любий!

"Мій любий" вихопилося мимохіть, і надалі Мар'яна поклала краще контролювати себе: не треба, аби складалося враження, що в їхніх стосунках ініціатива належить їй.

— А ця? Потоцька! З роду, який уславився красунями.

— Ця ще нічого. Принаймні в обличчі є життєва сила, й очі виразисті. Щоправда, як на красуню, то задовгий ніс, нехай би вже краще був кирпатим.

"Правильно, як у мене",— подумала Мар'яна. Вголос сказала:

— Не бачу звідси. Стривай...

Відійшла на кілька кроків і раптом зустрілася з іронічним поглядом жінки — у її вухах були химерні куль— чики-квіти.

— Ну, коли вже казати по життєву силу, то глянь па цю особу. Тільки ж — страшна, як смертний гріх.

— А нащо їй краса? — всміхнувся Валерій, придивившись.— Біля такої жінки чоловік досягне всього, чого захоче. Ти бачиш, яка вона зібрана, яка впевнена в собі? О, це характер! Такі при королівських дворах колись і без вроди робили політику.

"І зі мною ти досягнеш, чого схочеш, а хочеш ти дуже багато,— думала Мар'яна.— Тільки зі мною ти звершишся до кінця. І ти це добре знаєш, голубчику!"

Двоє молодиків майже пробігли холлом, кваплячись крізь виставку давно померлих до двох гарненьких живих осіб. Валерій узяв Мар'яну за руку.

— Тобі не здається, що нам пора одружитись?

Вона прикусила губу.

— Ти згодна? — спитав тихо.

— Що ж, коли ти гадаєш, що для користі нашого спільного діла так буде краще...

Він пирхнув зо сміху, сприйнявши це як жарт:

— Мабуть, для нас з тобою — також.

З силою стиснувши Мар'янині плечі, поцілував її в губи.

Владна та енергійна дама з великим декольте та екстравагантними кульчиками у вухах поглядом співучасниці зирила зі свого притіненого кутка.

Після того їм розхотілося дивитись на картини, та й взагалі Мар'яні закортіло побути на самоті, й вона сказала, що пообіцяла Аллі зайти до неї увечері. У Валерія теж виявився терміновий клопіт, й біля Мар'яниного будинку вони розійшлись, домовившись на завтра подати заяву до загсу. Тихо, без зайвого розголосу — бучне весілля в їхньому віці зайве.

Мар'яна трохи почекала на другому поверсі, доки Валерій сяде в тролейбус, потім вийшла з парадного.

Передвечірня сутінь приглушила звуки, й на вулицях панував особливий, майже хатній затишок. Був час, коли на лавочках по дворах влаштовуються бабусі, не познімавши фартушків, а найпроворніші дітлахи — ті, що встигли так-сяк упоратись з уроками, кидають об асфальт м'яча, нетерпляче поглядаючи на вікна: чи скоро вийдуть їх менш удатні товариші? Жінки поливали на балконах квіти: ті, що мали гарний настрій, подовгу роздивлялись, що зацвіло, що пустило пуп'янки й чи не побив їхній садочок якийсь шкідник; втомлені або ж роздратовані квапливо плескали воду, потрапляючи за бильця. Кілька краплин упало на Мар'яну: звівши голову, вона високо вгорі побачила Алліну завинуту в махровий рушник голівку й прискорила кроки: їй таки ні з ким не хотілось розмовляти.

Далі Мар'яна йшла повільно, з насолодою дихаючи посвіжілим повітрям, перейнята спокоєм, вдивлялась у визолочені вечірнім сонцем дерева, вологі біля балконів стіни будинків, нечастих перехожих: блаженний час відпочинку по трудових клопотах, по магазинних чергах — час відпочинку в кріслах перед телевізорами, з книжкою на тахті.

От хіба що матері котять візочки, прогулюючи малюків перед сном,— цілий парад візочків, різнобарвних, як цукерки-горошинки. Вулиця належить їм та ще закоханим, що збігаються до скверу — кожний до своєї лавочки. Хлопці, яким доводиться довго чекати, читають газету, вдаючи, що їм байдуже до всього, окрім спортивних новин. Їхніх неорганізованих подруг можна пізнати здаля: по притамованій винувато-лукавій усмішці, по скрадливій ході.

"Ми з Валерієм будемо чудовою парою,— сказала собі Мар'яна.— Хай пощастить кожному збудувати таку сім'ю, як ми".

А Валерій купив "Вечірній Київ" і сів у душнуватий після денної спеки тролейбус — його улюблене місце на задньому сидінні було вільне. Спробував читати, однак завадило дивне потенькування — невисокий худорлявий чоловік з кумедними вусиками втягував довжелезні вудочки — їх прищикнули двері тролейбуса, і, втративши рівновагу, рибалка гепнувся на скриньку з причандаллям.

То був Левандовський, і Валерій поквапився прикритись газетою. Раптом відчув легенький страх, як це завжди траплялось з ним, коли зустрічав людей, котрі, відігравши певну роль у його житті, волею обставин мусили йти назавжди. Обставин? Так складалось і тільки так мало складатись, хоч він і не міг би до пуття пояснити, чому саме. Минуле не в'язало його ні з ким, і люди, що належали йому, здавались нереальними й трохи лячними, як привиди. От хоча б і цей Левандовський... А й справді, про що б він розмовляв з ним? Про виробництво базальтового волокна? Про риболовлю? Нащо?

Олександр Миколайович вийшов за три зупинки, так само незграбно витягнув свої вудки. Коли тролейбус рушив, Валерій не стримався і озирнувся: старий порпався у своїй скриньці.

"ЦЯ ВЕЖА ЗІ СЛОНОВОЇ КІСТКИ"

Після роботи Алла вийняла з поштової скриньки два листи: від Шамрая і від матері. Обое повідомляли, що незабаром приїдуть: мати — коли допореє город, Шам— рай — коли нагостюється у брата.

"Ото буде номер, якщо вони тут зійдуться!" — жахнулась Алла.

Від самої думки, що мати у вихідному трикотажному к 'тюмі, купленому двадцять років тому, роззується в п. ; і дпокої й триматиме в руках свої грубі черевики, не знаю ід, куди їх подіти, а потім питає пошепки: "А це хто, донечко?" — Аллу переймала тиха паніка.

І треба ж такої напасті!

Щоб заспокоїтись, хутенько роздяглась і, плеснувши у ванну ледь не півпляшки імпортного шампуню, напустила туди води. Майже до підборіддя занурилась у зеленкувато-рожеву піну.

Яка солодка млість котиться тілом!

Алла вистромила ногу, потримала її в прохолоді й знов опустила в пахуче літепло. Ноги в неї стрункі, .смагляві — хто б не пишався такими?

Отже, приїздить Шамрай. Скільки ж це він пробуде цього разу? Якась позапланова

відпустка, чи що... Від думки, що в цій затишній квартирці нечупарний чоловік розкидатиме свої шкарпетки та носовички, що доведеться йому готувати смачні обіди й всіляко втамовувати моряцьку тугу по хатньому затишку, стало недобре. Ну та від цього дітись нікуди — переживе...

А мати?

В Алли заболіло в скронях — мабуть, перебрала міри з патентованим засобом: пахне, як не пахнуть сто нагрітих сонцем сосен. Так буває з усім, що претендує здаватися справжнім, а проте і близько не є ним. Довго одми— валась під душем, й навіть коли у великому кошлатому халаті лягла на тахту, все ще нудило й наморочилось у голові.

О лихо, ну чому вона така нещасна? Звичайно, багато дівчат живуть у значно гірших умовах, та, либонь, ні в кого немає такого фальшивого становища.

Років зо два тому вона прочитала на стовпі: "Здаю окрему ізольовану квартиру" й негайно прибігла за вказаною адресою. Їй одчинив невисокий кремезняк з глибокими зморшками на чолі й навіть щоках: з порога змірявши Аллу тим поглядом, від якого в неї завжди підносився настрій, вигукнув:

— О, нарешті! А то вже не "на жарт почав боятись, що доведеться залишити хату без нагляду.

Це тепер Алла розуміє, який конкурс краси влаштував бісів Шамрай, доки вподобав її. А може, інші дівчата не приставали на такий двозначний варіант?

— Роздягайтеся і почувайтесь як удома. За кілька годин я вирушаю на Північ, і ви мене проведете. Ви ж не відмовитесь провести старого моряка в далеке плавання?

Ну чого ж відмовлятися? Незабаром Алла відчула себе дуже невимушено в товаристві цього хлопця — таки ж був хлопцем десь її віку, то на перший погляд видався немолодим. Скинула шубку, змінила промоклі чоботи на хатні капці, які запропонував їй господар. Квартира однокімнатна, але простора й непогано мебльована,— здалась їй задорогою. Втім, можна й поторгуватись. Є за що.

Помивши руки в обкладеній рожевими та блакитними кахлями ванні (але ж і розкіш!), Алла заходилася допомагати господареві готувати стіл. У холодильнику виявились аж надто солідні для людини, яка зібралася сьогодні ж від'їжджати, припаси, навіть кілька пляшок з іноземними етикетками знайшлося.

Пригоди Алла завжди любила, а звідтоді, як оселилась тимчасово у знайомії, жила з відчуттям постійного чекання. Ну хай ще день, ще один, а там... там щось неодмінно зміниться на краще в її житті, й тоді її колишні ранки — росяні літні, коли вигонила на пашу корову, а зі старого клена падали заціпенілі від холоду хрущі, або ж тьмяні зимові, коли неквапно йшла до школи, чекаючи, доки Гриць Шугай затулить холодними долонями очі,— стануть нудним прологом до того справжнього, яке от-от має розпочатись. Приїхавши до Києва, вона взяла долю до своїх рук, а це головне.

Моряк увімкнув програвач — у нього виявився цілий арсенал дефіцитних платівок ("Як бачиш, рибонько, не нудьгуватимеш, коли ж щось ненароком розіб'єш, я тобі не докорятиму") — і почав говорити...

— Глянь на мої руки! Бачиш шрами? То порізи від рибальських сітей. Капронових. От кажуть: північні рибалки загрибають багато грошей, а як вони їм даються? Ти маєш уявлення, як вони їм даються? Та заради самих нікчемних папірців не варт зазнавати усього того, що я зазнав за останні роки. Я розповім тобі, я неодмінно розповім тобі...

Кілька разів Алла поривалась розпитатися, на яких умовах він здає квартиру, але моряк щоразу її спиняв:

— То не принципово. Над цим і голови не суши. Головне — ти мені сподобалась як жінка і як людина, довіру я відчув до тебе, чи що... Та й кажу ж: гроші — полова! Я їх мав і матиму, та щастя вони мені не принесуть. Я до свободи звик, тому й шастаю котрий рік по тих холодних морях. От що головне для мене, скажу тобі, коли тебе цікавить.

Аллу не цікавило. Що більше говорив моряк — квапливо жадібно,— то менше вона слухала. їй подобалася квартира — ванна, балкон, навіть те, що вона на сьомому поверсі, теж подобалось. Легко, просторо...

Отут би вона жила!

Любові до квітів і городніх рослин, які так старанно прищеплювала їй мати, стачить рівно настільки, щоб створити на балконі зразково-показовий садочок. Вона неквапно поливатиме гладіолуси, відпочиваючи після роботи, або ж наводитиме лад у великій полірованій шафі, де з комфортом розвісить своє вбрання. Вранці братиме до ліжка делікатну філіжаночку з кавою, вечерятиме лише фруктами.

Шамрай накрив її руку своєю долонею.

— То як? Сподобались мої володіння?

Аллин погляд дав згоду до того, як вона збагнула умови найму...

Олександр Шамрай прожив ще чотири дні. Він прокидався похмурий і ніби зніяковілий: мовчки, по очі запнувшись ковдрою, спостерігав, як Алла збирається на роботу. Увечері заставляла його добряче напідпитку — чекав її за накритим столом і одразу починав говорити. Ох, ті незкінченні балачки за вечерею, як же вони виснажували Аллу! Дались йому спогади! Мати покинула Сашка в пологовому будинку: до п'яти років виростав у одній бездітній сім'ї, доки подружжя розлучилось, а його повернули звідки взяли. А потім...

Він говорив, напіврозкривши очі, часом зриваючись то на шепіт, то на крик, і ця сповідь калічної душі не викликала в дівчині нічого, окрім бажання скоріш залишитися самій в цій затишній квартирці, бодай на півроку стати її повноправною господинею. Розгледітись. Подумати над майбутнім. Коли ж це врешті скінчиться, коли? Вона має доволі клопоту з власним життям, щоб аж настільки перейматись чужим. Нащо їй ці нескінченні п'яні зв'ярання?

— І ти сирота? — питав Шамрай.

Розімліла від випитого, Алла безтямно кивала головою і, схаменувшись, уточнювала:

— Майже. Батька не пам'ятаю.

— Сирота, по очах бачу — сирота,— казав Шамрай,

ніби не чуючи.— Усі ми сироти, надто коли на душі марудно. Давай же хоч одне одного жалітимем...

Він затуляв очі рукою, ховаючи сльози.

Врешті-решт це таки мало свій кінець. Коли Шамрай поїхав, Алла довго вилежувалась у ванні, довго відсипалась, а прокинувшись недільного ранку, відчула в собі щось подібне до співу далекого жайворонка. Годинник показував одинадцяту годину. Трохи полежала, дослухаючись до себе, а потім вистрибнула з ліжка й закружляла, затанцювала в рожевому напівмороці: десь за щільно запнутими шторами, за великими будинками, десь над ставком у її селі давненько вже зійшло сонце, вона ж могла собі дозволити з ночі ступити одразу в день, обминувши холодний ранок, коли від роси боляче кололо босі ноги, а з кленових віт падали закоцюблі хрущі.

Аж тепер вона повірила, що житиме в столиці.

То це таким був її дарунок долі, щасливий лотерейний квиток? А чому б і ні? Чому б не стати дружиною моряка, що двічі на рік навідується додому, сповнений екзотичних вражень, з валізами, напханими не менш екзотичними речами? Цілком приємна перспектива.

За наступного Шамраєвого приїзду вона завела мову про узаконення їхніх стосунків: незручно, сусіди скося зиркають. Шамрай недобре усміхнувся:

— Оце вже ні! Я, коли хочеш, був одружений і знаю ціну жіночій вірності. Немає дурних!

— Чому ти про мене такої думки? Це образливо!

— А які в мене підстави інакше думати?

Він помовчав, щось у собі долаючи, потім спробував обійняти її.

— Не сердься. Погодься, тобі в мене зовсім не зле, бо комірне не платиш. У гуртожитку, гадаєш, буде затишні— ше? І хлоп'ят тобі водити вільно... Водиш? Ну, ну, не будем сперечатись. Як знаєш... Дитину мені на шию не почепиш, бачу, не з тих, хто захоплюється цим мистецтвом,— то головне. Я ж від тебе нічого особливого й не вимагаю, лиш коли повернусь, створи мені, будь ласка, хатній затишок. На висоті. Інакше — шукай собі інше помешкання.

Він стиснув зуби, і на його похмурому обличчі проступило щось таке, що Аллі стало моторошно. Слід було б негайно спакувати речі й попрощатися, натомість сховалась у ванній, доки Шамрай прийшов її заспокоювати.

— Ти на мене справді не сердься... У нашому житті все писано вилами по воді, не знаєш, де знайдеш, де загубиш. Хіба мало дівчат виходять заміж, а потім залишаються ні з чим? У тебе ж ніяких клопотів, а стільки вигод одразу. Розпишешся з кимось — розійдемось друзями, ще й подарунок на весілля тобі зроблю. Я ж до тебе добре ставлюся.

Вона далась вмовити себе, але їй захотілося вийти заміж. А й то... Чар міського життя скоро минув — мріяла про певне становище, спокій. Можливо, й про дитину — куди ж від цього дітися жінці? Звичайно, при законному чоловікові й добрих умовах — з самої любові до мистецтва нема дурних. Шамрай вгадав.

Ось вона знайомиться в кіно чи на вечірці з симпатичним хлопцем старшим від неї років на три-чотири, батьки будують їм двокімнатний (ще краще, коли три) кооператив, з любов'ю обладнують гніздечко для молодят — аби лиш дружно жили. Дитину на літо забиратиме мати — вдвох їздитимуть на курорти чи мандруватимуть...

Замріявшись, кидалась до дзеркала: тоненька, гарна дівчина, дуже сучасна, дуже модна — невже вона не варта кращої долі? Заміж виходять товсті й бульбоносі — чому ж вона засиділась?

— Ох, ця мені вежа зі слонової кістки! Скільки, скільки я в ній нидітиму? — питала себе.— Хто мене звідси визволить?

Шамрай, любитель поїсти, випити й погомоніти за чаркою, не був схожий на злого чарівника-сторожа, але і в щонайкращі хвилини його очі не втрачали іронічного виразу.

Вона терпіла крах. Вона, з її вмінням вдягатися і тонким шармом!

Незабаром їй мало стукнути двадцять дев'ять. Шкіра втрачала оксамитову свіжість, й одного дня вона помітила у своїх косах сивину. Іноді майже фізично відчувала швидкоплинність часу — від того хололи щокі.

Ті, з ким зустрічалася, чомусь були так само невлашто— вані, із скромною зарплатою хлопці: старші, що мали становище й дозволяли собі широкі жести, рано чи пізно виявлялися капітально одруженими.

...Горенько, що ж робити з матір'ю? Не сьогодні-завтра об'явиться Шамрай.

Алла лежала в самій комбінації під теплим пледом, опустивши на вікнах штори: так краще думалось.

Може, попросити на роботі кілька днів і самій поїхати додому? Мар'яна допомогла б оформити якийсь відгул... А що? Це ж таки вихід!

Алла поклала на програвач платівку й хутенько почала вдягатись.

А! Хай там що, а зараз їй незле. Кожному б так!

Вона звикла дивитись уперед не далі як на один день і не любила надто далекоглядних людей. Але невже цьому й справді колись настане край? Невже те, проти чого вона бунтує усім своїм еством, колись прийде й схилить до своїх ніг її безтурботну голівку?

"РАВЕР — ЦЕ..."

Алла пірнула і, вхопившись за стебло довгого латаття, з розплющеними очима подерлась по ньому, як по канату, лиш униз. Її волосся легенько відзвонювало, смагляві руки здавалися довгими, немов гумові. Ближче до дна вода кольору міцного настояного чаю світлішала: латочка перемитого піску серед твані сяяла, немов маленьке сонце.

Більше терпіти було несила, і Алла різко змахнула руками, рвонувшись угору: виборснула, вся обсипана повітряними бульбашками, що довго кипіли на поверхні, полохаючи водяних бліх.

На березі викрутила коси й з насолодою простягнулась на килимчику з білої конюшини.

Кострове. Таємниче озеро її дитинства, загублене серед сіножатей: знайти його можна тільки випадково, після довгих блукань доріжками, ледь протоптаними серед височенних трав, коли від сонця починає наморочитись у голові.

Отак зненацька дихне на тебе прохолодою, запахне м'ятою — Кострове... Правий берег заріс ожиною і геть неприступний, лівий затишний, сонячний, з маленьким пляжиком, та не подумай купатися! Серед квітів жовтого латаття живе водяний волос, що впав колись з гриви оскаженілого коня; вчепиться до ноги, дійде до серця і — по людині. Посередині озера завжди щось чмакотить і часом на поверхню вихоплюються великі бульбашки: там палахкотить водяне кострище, і кожен, хто запливе туди, умить зотліє на головешку. Побіля берега клубочиться бездонна хижа твань: що то для неї за пожива—жуки—плавунці та жабенята, вона б і щось більш присутнє з'їла.

Страшними були навіть краплі ягід дикої полуниці по берегах: найсміливіші їх пробували, але з огидою, мов злизували кров. Казали, на смак гіркі.

Тепер до Кострового з усіх боків упритул підступили картоплиська й витиснули з нього всі таємниці. Засохли зарості ожини, викорчувано верболіз, пляжик на лівому березі побільшав і навіть водяне кострище піднялося так близько до поверхні, що вже й дитині видно — то відсвіти сонця від латки чистого піску, круглого, немов монета.

Дві жінки підгортають картоплю — скребуть об землю сапки, брязкотить на котрійсь намисто, подзвонюють причеплені до пояса ключі. Дихають. Хукнули разом, дійшовши краю, мовчки постояли кілька хвилин, утерлись і знов запрацювали, хапаючись одна поперед одною.

— А що то за дівчина загоряє на березі — із дачників вона, чи що?

— Не пізнали? Та це ж до Гані Равер старша дочка приїхала.

— Надовго?

— А хто тепер надовго приїздить?

— Отож таке. Прощай, мій рідний Київ, бо я вже торбу виїв...

— Та хтозна...

— А що там знати? По своїх суджу. І дня не проживуть, щоб не видивитись, яких індиків у мішок прихопити. З цього й одвідини починають.

— У місті й справді багато чого треба, а взяти де?

— Авжеж. І меблів закордонних треба, і театрів, і на курорт поїхати. То нам, бачте, окрім роботи, нічого вже й не треба. Ми, бачте, інші... Коли б хоч нажилися замолоду, а то, бува, згадаєш...

— А ви не згадуйте...

Голоси жінок глухли за тишею, що знов зусібіч обступила озеро. Аллі враз розхотілося загоряти.

— Таке! — подумала. — Самі ж дають, самі й судять. Батьки! А що ж, народжувать дітей на те, щоб'бідували? Не варто.

Вона розчесалась і перев'язала волосся стрічкою. Добре хоч вдягла простеньке платтячко, менше людські очі колотиме. А втім, яке їй, власне, до них діло? Усіх...

їй особисто нічого не треба від матері — аби лиш дала спокій зі своїми повчаннями

та напучуваннями. Ну, вряди— годи підкине щось, але яка то допомога?

Алла пішла навропростець і скоро вибралася на широку дорогу. Її запрудила колона вантажівок: мабуть чекали переправи. Шофери легковичок скоріш від нетерплячки, аніж потреби сигналізували, найзухваліші намагалися обійти інших — ділянки споловілої, відполірованої до блиску мертвої трави врізались у сіножать.

Уздовж берега річки стояли намети, й Алла навмисне пройшла близько повз них, щоб увібрати в себе чуже життя — з уривками розмов, мелодіями пісень, що линули з транзисторів, запахами косметики й звареної на свіжому повітрі юшки.

Двоє парубків, що лежали біля води, провели її зацікавленими поглядами, один спробував перечепити вербовою галузкою, та вона прискорила крок і серед перших вискочила на пором. Там, зіпершись у кутку на бильця, спостерігала, як поромник, ще не старий, череватий чоловік у яскраво-червоній майці, розпоряджався заїздом машин та підвод.

Признаєш?

Поряд з Аллою стояв кремезний дядечко з помітними записинами на чолі. Придивившись, охнула:

— Гриць! Грицько Шугай!

Дядечко засвітився з радощів і одразу помолодшав, ставши хлопцем, з яким колись ходила до школи. Десь у дев'ятому класі почали цілуватись, а коли Алла збиралась їхати до міста, щоб вступати до інституту, Гриць пізно увечері викликав її з хати й ні сіло ні впало запропонував одружитись.

— Ось побудуємось і добре житимем, повір мені, братуха обіцяв дістати цеглу. А вчитись ти зможеш і заочно — я тобі всі умови створю.

Він блискав у темряві очима, тягнув до неї гарячі руки, вона ж сміялася, відсторонюючись.

— Ну й дивак ти, ой, дивак...

— Чому? Ми ж любимось.

Спробувала пояснити, що любитись можна — на те й молодість, а щоб одразу, й заміж — отак, як з мосту у воду... Ні! Ще встигне надіти хомути.

Гриць ображено відвернувся і довго мовчав, вгвинчуючи в землю навпомацки знайдений ногою камінець: стоячи спиною до неї, спитав востаннє:

— Це ти серйозно? О, дівко, пожалієш... Подумай добре, бо потім не прийму.

До автобуса проваджати не вийшов.

Гриць трохи потягав з чоловіками кодолу, а потім повернувся до Алли.

— Ну, як тобі ведеться у столиці?

— Нормально. Працюю в науково-дослідній лабораторії, займаюсь мінеральними волокнами. А ти ж як?

— Як бачиш, шоферую. Живу в сусідньому селі — за тридцять кілометрів.

— Одружений?

— Вже скоро й другий спадкоємець буде. А ти?

Мусила сказати, що ні, й він здивовано її огледів:

— У ваших кавалерів що — очі повилазили?

— Сама не хочу. Ще маю час.

— Та в місті тепер із цим не квапляться, не то що ми... Ми — ближчі до природи.

Прошу...

Він відкрив дверці машини, й Алла з'їхала з порома, сидячи незвично високо на гарячому від сонця сидінні.

— Слухай,— сказав Гриць.— А знаєш, що я оце надумав? На тому тижні виповнюється десять років звідтоді як ми... не одружилися. Могли б прожити ці роки вкупі, а не прожили. Га? Чим не ювілей?

Такий поворот розмови їй сподобався: в цьому Шугає— ві таки щось є, не марно ж колись бігала до нього на побачення.

— Ай справді! Десять років — трояндове весілля. Чи глиняне, гаразд не знаю.

— Варто відзначити!

Він зупинив машину біля придорожної чайної і вистрибнув:

— Пішли?

— Куди?

— Та ж відзначимо те, що в нас не збулося. Вже й пообідати час.

Не встаючи з сидіння, вона глянула йому у вічі. Ніколи не могла зрозуміти, коли він жартував, і зараз також не знала. Глузує чи жалкує? Радіє, що розминулися, чи їй справді не проти спогадами, підсолодити пісне життя?

— Обідай сам, коли для тебе час, а я не хочу. А раптом дружині донесуть, що бачили тебе зі мною?

— Та що дружина...

Він дивився на неї знизу вгору, і його очі виразно половіли від смутку.

— Що дружина? Може, таки зайдеш? Ти ж — перша моя любов. Вдруге гордуєш мною?

Отож без жартів. Але від думки про переповнену людьми чайну, де чергова похапцем витирає залиті столики просякнутою жиром ганчіркою, їй стало недобре. "Візьме трояндовий лікер для мене, закусимо борщем чи шніцелем".

— Ні, це не гордування, Грицю, не ображайся. Просто... не. випадає.

— Ну, ні так ні,— легко, як і колись, погодився.

Дорогою до села мовчали — та й скільки там, власне, їхати? Хвилин із сім, не більше.

Але чому це в неї зіпсувався настрій?

Трохи погомонівши з сестрою — вимахала здоровенна дівуля, не влізла в сукенку, яку Алла привезла їй в дарунок (звідки було знати?),— взяла сапку й подалася на город. Не без жалю глянула на свої покриті темно-червоним лаком нігті на чепурненьких ногах, але дотцд землі до них підбадьорив, порадував.

Втім, на городі й робити нічого. Підгорнута картопля вже зацвітала, в гудинні вовтузилися бджоли: грядки з салатом, морквою та буряками було обсаджено настур—ціями. "Пізнаю матір,— подумала Алла.— Вона й з городу квітник робить".

Чому ж у неї зіпсувався настрої?

От і проїхала повз неї, не озирнувшись, доля, від якої тікала останнім часом. Либонь, і досі будується, і досі має клопіт з цеглою та лісом, а дружина передчасно розтовстіла, байдужа до своєї зовнішності,— аби лиш до роботи снага. їсть сало з часником.

"Ти ж нічого не втратила, покинувши Гриця. Хіба не так? Лисіє, постарілий... Десять років могли б жити разом, вже й десять років збігло. Як дивно..."

Вона сіла під кущ порічок і смикнула кілька китиць темно-рожевих ягід: були ще тверді, несмачні.

"Це дуже сумно — зустріти постарілого однокласника. Виходить, що й ти..."

Увечері опахала сполохів остуджували напечену за день землю. Алла постелилась під старою грушею, тут до неї й підсіла мати.

— Мурашки заїдять, краще в stodolі.

— Там душно.

Довго мовчали, вдивляючись в обличчя одна одної,— раз по раз на них лягали химерні відсвіти.

— Як у тебе з квартирою?

— Таж маю де жити.

— Чуже.

— З часом і свою дадуть.

Згадавши про Мар'яну, повторила певніше:

— Дадуть. Вже, сподіваюсь, скоро.

Мати зітхнула:

— Оце дивлюся, скільки вас їде в той город... Де ж набудуєшся на всіх? Це ж треба стільки років чекати? А жити ж коли? Заміж виходити? Заводити дітей?

— За мене вже не клопочіться — виросла. Маєте ще й Таню— подумайте, куди вона приткнеться, коли закінчить школу.

— Куди? А в технікум. Ветеринарний. Вона жаліє усе живе, то матиме легку руку.

— Гадаєте, захоче тут залишитись?

— А чом би й ні? Залишиться й не пошкодує. Нащо всім жити у столиці?

Мати говорила тихим несміливим голосом, і роздратування Аллине поволі розвіялося.

— Ай справді, так було б непогано. Ветеринар... Чому б і ні? То певний хліб.

— Вже ж певний.

Сполохи ближчали. їх одблиски спурхували поміж гіллям, мов зграйки наляканих птахів, і десь зачаювались. Навіть у темряві, що наставала по тому, було видно, як пашисть рум'янцем материне чорнобриве лице, й Алла подумала, що мати досі зовсім не стара й могла б вийти заміж, коли б того захотіла. Щось у цій жінці, яка дала їй життя, було вічно юне, довірливе, й воно не могло сховатися навіть за зморшками та густою сивиною — якась первісна цнотливість, чи що... Алла навіть у вісімнадцять років почувалася по-жіночому досвідченішою від матері: колись пишалась цим, а тепер їй

було сумно. Досвід — це й зрілість передчасна...

— Мамо,— озвалась.— Наш батько з Полтави, так?

— З Полтави, дорогий небіжчик, з Полтави.

— А ви ніколи не задумувались, чому у нас таке незвичайне прізвище?

— А що в цьому незвичайного? Равер — це жаба, велика жаба, яка полюбляє жити біля колодязя. Колись, мабуть, так дражнили котрогось із нашого роду, потім — до всіх причепилося.

Алла знітилась. У міському своєму житті, яке нічим не дотикалось до того, що плинуло тут улітку серед зелені, а взимку серед снігів, вона всім казала, що за походженням шведка: її прапрадід, потрапивши під Полтавою в полон, так і залишився серед тамтешніх степів, приставши в прийми до чорнокосої красуні. Звідси й пішло, мовляв, поріддя по-європейськи вузьколицих, сухорлявих і темнооких дівчат.

— У вас у роду всі такі вродливі, як ви? — запитували Аллу.

Легенда про незвичайне походження додавала їй, як здавалось, особливого чару,— романтики чужої крові, принесеної з холодних скелястих берегів у макові степи України.

І невтямки їй було, що вона належить до однієї з романтичних націй Європи, яка дала світові сміливих, гордих і незалежних жінок; ніколи не прагнула полюбити те, Що любили її матір та бабуса, що гоїло їм душу, і зіпсовані працею біля землі руки, і спечені сонцем обличчя.

...Отже, колодязна жаба. І — по романтиці.

Вранці мати й сестра провели Аллу до автобуса. На дорогу взяла тільки домашніх пиріжків: прощаючись, обіцяла частіше приїздити і взагалі більше родичатися. Широ вірила, що так воно й буде...

А поганий настрій не минав.

Долаючи його, перебрала багато причин, звідки він узявся, але так і не зізналася собі в головній: вона нічого не набула, обрізавши всі нитки, які зв'язували її з селом. В ім'я того, щоб скоріше їх обрізати, знищила, затоптала в душі любов до лагідного хлопця, яка зароджувалась, і, мабуть, щось від того в ній зламалося назавжди, бо й досі ніхто не став для неї дорогим.

Щось схоже на забобонний страх — а раптом чимось завинила перед вічною справедливістю, цим невиразним уособленням долі, й за те вона ціле життя її каратиме — перейняло Аллу, та вона рішуче відігнала його.

Ні-ні, її полудень ще попереду. Вона ще гордо пройде вулицями свого села, й мати — насамперед мати — зрозуміє: її старша дочка завжди чинила правильно. Зрозуміє й забуде про свій мовчазний незлобивий осуд.

"ПО КУРСУ — ОСТРІВ"

Прокидаєшся рано-вранці. Вмиваєшся. Думаєш, що час серйозно братися за гімнастику, буває, що й берешся. Однак щоб систематично, то ні: так нудно вимахувати руками. Снідаєш квапливо, аби урвати більше хвилин на смакування кави — божественного напою, який просто гріх ковтати похапцем.

За кавою приходять роздуми та невеселе всебачення, коли наскрізь проглядаєш ще один день свого життя, аж до того, коли, переконавшись, що по телевізору немає нічого путящого, берешся за якусь книжку чи й просто лягаєш спати.

На роботу підеш найдовшою дорогою, бо починає відкладатися жир. До того ж повз будинок жінки, яка захоплює уяву з юнацьких років. Її непідвладне рокам обличчя, постава позначені отією неповторністю людської особистості, що має в собі чару не менше як краса. Та цікава жінка — лікар, й іноді вона виходить з дому раніше ніж звично, щоб дорогою одвідати котрогось із хворих пацієнтів.

Випадкова зустріч із лікаркою, звичайно, вже пригода, а далі що? Цікаво, чи справився їхній новенький працівник із завданням... пора вже й своє закінчити. Хто-небудь продасть останнього анекдота, хтось покаже, яку бороду має ота новинка... В обід — знов чашка кави: більше не треба, бо вже нагадує про себе серце. Можна, забравши бутерброди, вийти за межі заводської території в ліс; о четвертій — планірка, а потім уже ніхто нічого не робитиме: день скінчився — хутчій додому, бо треба полагодити дошку в паркані або ж прилаштувати поличку в погрібнику.

Можна спуститися до ставка й подивитись на захід сонця: про це втішно думати.

Отак буде сьогодні, завтра й через місяць. Невже й через рік не зміниться нічого — хіба що лікарка поміняє смарагдове пальто на білий плащ або ж спідницю й блуз— кувишіванку, а ти додому поспішатимеш, аби допомогти Марії підгорнути картоплю чи позбирати колорадського жука — оту покару на грішні людські голови. Невже таки не зміниться нічого?

Майбутнє... Воно вже є, і час невблаганно несе нас до нього чи ми самі творимо своє прийдешнє — планами, діями, інерцією звичок.

— Живу нормально,— відповідав, коли питали.— Отак хоч би й до смерті.

А в душі щось тенькало: невже? Невже аж до кінця все буде отак підігнане одне до одного й життя збагачуватиметься лиш кількісно — на роки, подолані чи хронічні хвороби, куплені речі? Майбутнє — то для твоїх дітей, для тебе — тільки сьогоднішнє, що надто скоро стає минулим, і те, що сталося учора, здається вже хтозна-яким далеким, а події десятирічної давності — зовсім близькими. Отак воно й буде? Оце вже все?

...До свого містечка Ігор повернувся пізно увечері. Ніхто не вийшов разом із ним з автобуса: більшість будинків була темна або ж тьмяно освітлена самими телевізійними екранами: йшла цікава передача. З насолодою ступив з асфальту на свою ще не протряхлу після останнього дощу вулицю й неквапно прошкував нею, відчуваючи усмішку — до зір, до зосереджених на весняному таїнстві дерев, до самого себе. Сонно ворушилися і гарчали ледачі сусідські пси, нечутно, згустками темряви вихоплювалися на паркани коти, сахаючись пізнього перехожого.

...Кажуть, прадавні моряки, вирушаючи в далекі мандри, вгадували невідомі острови по запаху нагрітого піску, висхлих водоростей і небачених квітів у лісових хащах. Той запах будив серед ночі: всі, хто був на судні, один за одним піднімалися на палубу і, схилившись на борт, мовчки підставляли обличчя вітру. Траплялося, він

повертав у інший бік, і запах слабкішав, меркнув: судно обминало острів — і не знайти його було потім у безбережному океані...

Ігор засміявся, проскочивши власні ворота: не був лише чотири дні, а вже й не пізнав у темряві власного будинку. Погладивши теплу, густо-синього кольору ручку на дверях — достеменно така йому наснилась у дитинстві,— подзвонив і аж замружився від насолоди, вдихнувши запахи рідної оселі.

Він просив Марію не дуже клопотатися, та вона все одно ставила на стіл усе, що наготувала, чекаючи його: і курячий холодець, і вареники з капустою, і юшку.

З дитячої кімнати вийшла Лізочка і, не розплющуючи сонних оченят, тицьнулась у батькові груди: тепла, м'яка, мов кошеня, безмежно рідна.

Вже заснувши, прокинувся, немов від поштовху, і злякано спитав себе: чого? Вітром відносило запах нагрітого сонцем піску, висхлих водоростей, запах хашів, куди не ступала людська нога.

Ще трохи, ще... А услід йому рвалося щось припишкле з юності, рвалось і стогнало у відчаї: невже це справді все, невже тепер у нього буде саме теперішнє, що надто швидко переходитиме у вчорашній день, і — ніяких мрій, ніяких планів? Звернувшись до того причаєного, пробудженого щасливим випадком, він спитав себе:

— Усе спочатку?

— Спочатку, тільки так.

— А як з набутиим, завойованим?

— Треба облишити.

— Облишити себе?

— Облишити те, що ти роками ототожнював з собою. Тебе по-справжньому ще й не було, ти ще мусиш здійснитися.

— В тридцять шість років?

— Та вже ж, бо далі буде пізно.

— А як дружина, діти?

— Хіба не від тебе залежить зробити їх щасливими будь-де? Хіба не ти тримаєш на своїх плечах ціле їхнє життя?

— А коли вони не схочуть піти за мною?

— Підуть.

— Над силу?

— А що вони втрачають? Ну, буде трохи клопотів... Люби сім'ю всією душею, дбай про неї, та не згуби в собі отого неповторного, що маєш принести в цей світ.

— А коли нічого не принесу? Коли то все омана?

— Тоді твоїм здобутком стане досвід.

— Ліво руля! — гукнув, мружачи в темряву очі, капітан.— Вище вітрила! По курсу — острів...

Вранці Марія показала Ігореві білу кепку із вибитим на ній козлом та написом "Новий Афон" й гумові капці.

— Щоб біля моря не муляла галька. Кажуть, без такої взувачки і в воду не зайдеш.

— А собі? — спитав Ігор.

— Звичайно, куплю й собі.

— Ото собою й займайся. Бо...— він усміхнувся й пригорнув дружину.— Знаєш, Марічко, тобі ж таки самій доведеться поїхати на відпочинок або ж сестру запроси. Так буде навіть краще — з сестрою. Невже я тобі не набрид за цілий рік?

Марія глянула на нього переляканими очима.

— Господь з тобою, Ігоре, та що ти кажеш? Ти розхотів? Уперше ж у житті ми їдемо на курорт...

— І добре, що вперше. Нівроку ж, обоє при здоров'ї, хай залишиться більше місця для тих, хто слабує. Сестра твоя часто хворіє — от і повези її. Тобі й самій не зайве відпочити. Послухай мене, люба...

Доки Марія плакала, голубив і цілував її волосся, заспокоював терпляче й довго, як заспокоюють дитину.

— Щоб я рвався до того Києва, то ні.. Знаю, тобі й зовсім страшно. Але, коли подумати, то, може, для дітей воно й на краще вийде. Там і музеї, й школи спеціалізовані, й підготовчі курси. Незчуєшся, як настане час вирішувати Стасикову долю... А коли вступить до якогось вузу, то залишиться при нас — теж вигода. Це тобі зараз страшно, бо від незвички, а років за три-чотири...

Марія втерлась і задумливо втупилась у нього карими очима, які від сліз ставали схожі на вилущені з колючої скаралущини каштани.

— Так, кажеш, краще для дітей?

...На обрії щось вималювалось. Смужка землі чи марево?

Спека впала зранку. Густо запарувала ще волога після дощів земля, й жіночі постаті на городах неначе плавали у хмарах. Дихнуло літніми запахами.

Перші роздягнулися діти. Дівчатка бавились у класи в легеньких сарафанчиках, хлопчики гасали в трусиках, світячи вибіленим за довгу зиму тілом. Імпозантна лікарка подалась на виклики в блакитному маркізетовому платті, інші дорослі також верталися з обіду в літніх строях, тяжко переводячи дух. Усі скаржились на головний біль та гупання в скронях.

Ігор пішов на завод о четвертій годині, й на подвір'ї його засліпило безліч дрібних скелець, втоптаних у білий, привезений з річки пісок. Акації на очах викидали білі хусточки цвіту, садівник Михайло Павлович робив навколо кущів калини виямки. Здала гукнув:

— А ти ще не в Криму?

У коридорах конструкторського бюро було прохолодно, й Ігор трохи перепочив, умившись у туалеті холодною водою. Не зазираючи до робочого залу, одразу подався до кабінету завідуючого. Той був сам, переглядав креслення.

— А, Ігорю Олександровичу! Прощу, прощу... Що вас зірвало з відпустки?

Прочитавши заяву, звів брови:

— Ви як це — образились на нас, чи що?

— Та ні...

— Тоді чого?

По дорозі Ігор так і не спромігся придумати чогось переконливого, отож мусив сказати правду:

— Маю спокусливу пропозицію.

— Куди, коли не секрет?

— Та не секрет, але... Ви підпишіть, я потім вам розповім усе. Нічого, власне, ще й не вирішено.

— Як же не вирішено, коли ви подали заяву?

— Та... пропонують роботу на одному з київських підприємств.

— Київському? Ого!

Кілька хвилин завідуючий недовірливо дивився на Ігоря, потім спитав:

— Справді не маєте зла на мене? Так і скажете директорові?

— Звичайно. Тільки так.

Заяву завідуючий підписав. Замість радості Ігор відчув розчарування від того, що все склалось аж надто просто: досі здавалося, що він у конструкторському бюро чогось та вартий. І от — з ним розлучаються не зволікаючи. Чи відпустили б його так легко, коли б він був простим оператором? "З моїх конструкторів пуття через два на третій", — згадав слова директора. Отже, ніхто його й не помітив, нікому він нічого не довів.

Директора не було, його заступник показав заяву чоловікові, що сидів у кабінеті.

— Найкращий наш скловар — бачили? А став конструктором — і кінчилось заявою про звільнення. Голубчику! Давайте я краще зроблю вас начальником цеху. Нащо ви йдете? Куди?

Ігор прикусив губу: так і є — вони вбачають у ньому лиш скловара, який узявся не за своє діло. Що ж, тим більше підстав іти...

— Це вирішено твердо. У мене зараз відпустка, доки вона закінчиться, я сподіваюсь, ви підпишете заяву?

— Вашу заяву розглядатиме директор. Було б розумніше, коли б ви з ним зустрілися. А втім, він скаже вам те ж саме: не кваптеся, всезvažте, добре подумайте. Вас тут багато років знають і шанують.

Вибачившись за клопіт, Ігор вийшов. Квапливо перетнув заводську територію і в лісі ліг на траву.

Ну от і все... Заяву, звичайно, підпишуть, нікуди вони не дінуться. І чудово! У нього почнеться нове життя, його вітрильник не обмине незнаний острів...

Тим часом було сумно і якось по-дитячому кривдно: коли б міг — заплакав.

Чому ж ніхто не похопився про креслення нової печі? Ну, не потрібна вона їм, то хай би дали бодай якусь оцінку, згадали в кількох словах. Бодай із ввічливості... Адже для нього це так важливої

Вдома Марія сказала:

— Мабуть, ти, як завжди, чиниш розумно. На мене тобі зважати нічого: ти ж знаєш, я з тобою хоч на край світу. А діти? Мабуть, і справді їм буде краще в столиці. Всі ж туди прагнуть! Тільки, може, спочатку ти влаштуєшся там, а потім і нас забереши? Так

певніше. Це ж — продавати хату треба, потім кудись переїздити, стільки начиння понаживали — з ним клопіт... Воно, звичайно, погано, що нікому буде тебе доглянути і доведеться ходити по їдальнях...

Ігор зворушено обняв свою добру, всерозуміючу Марію.

— їдальні — то нічого. Я й сам собі зварю картоплі чи супу, коли вже припече — не пропаду.

Увечері зірвалась гроза. Марія, що панічно боялась кулястої блискавки, скрізь вимкнула електрику: стоячи в темряві перед потоками шаленої води, Ігор відчував, як усе відходить від нього — і завод, і товариші — так і не набрався духу попрощатись з ними, нехай уже потім. Відходить і цей будинок та город, де картоплю вже обліпили личинки проклятушого колорадського жука. Паркан полагодити не встиг.

Коли казати правду, хазяїн з нього був такий собі. Ремонтував і розбудовував куплений колись скромний будиночок тільки для того, щоб зручніше було сім'ї. Примноження маєтності його не тішило.

Воно, може, п на краще, що житимуть у місті. Може...

Через два тижні заступник директора підписав заяву, сказавши на прощання:

— Але ж і перепаде мені від шефа, бо він вас любить. А що я, власне, зроблю, коли вам захотілося столицю завоювати? Київ не одного спокусив... Ну, коли що не так складеться — вертайтесь. Завжди вам будемо раді. Згода?

— Спасибі,— сказав Ігор.— Можливо, й повернуся.

"ЦЬОГО ЩЕ БРАКУВАЛО!"

Алла відімкнула двері й здогадалася, що Шамрай приїхав. Поставила на кухні сумку, помила руки.

Він лежав на тахті й дивився на неї примруженими очима.

— Де ти була три дні?

Тон, яким він це запитав, одразу її збурив — Алла й не подумала, що насамперед варто привітатись.

— Я повинна у всьому тобі звітувати? Ну, їздила до матері.

— Ні, не у всьому. Але ти мала б вибрати інший час — коли мене немає дома. Його в тебе достатньо.

— А звідки я знала, що ти приїдеш?

Шамрай показав очима на стіл, і Алла зрозуміла, що припустилась помилки, лишивши розпечатаний лист. Це ж треба!

— Ну, знала. Далі що?

— А те, що я, приїхавши на тиждень, три дні тиняюсь по їдальнях, і це мені вже настобісіло. Здається, ми з тобою про віщось домовлялися?

— А саме?

Шамрай звівся й підійшов упритул до Алли. Був зовсім тверезий і похмуро-спокійний, але в очах проглядала збентеженість, і це додало їй впевненості в собі.

— Про що ж ми домовлялись? Я — квартирантка й не зобов'язана бути твоєю служницею.

— Квартирантка, проте не платить комірного?

— Дуже благородно з твого боку дорікати мені цим!

— А ти як гадала? Тебе мають тримати за красиві очі?

— Це свинство — ставити мені такі умови!

— Свинство,— охоче погодився Шамрай.— Але ж ти на них пристала? Я тебе до того силував? Чи спокушав? Здається, знала, на що йшла.

Він відступив від неї й зробив кілька кроків по кімнаті. Тепер їх розділяв полірований стіл із кришталевою вазою та недбало кинутим листом. Міряли одне одного ворожими поглядами.

— Та-ак... Ми з тобою уклали джентльменську угоду, і я сподівався...

— На що ти сподівався?

— А на те, що тобі не захочеться її порушувать.

Шамрай дістав з кишені сірника й запалив, нервово пирхнувши від диму.

— Яв тебе не просив багато. І на твоє життя не зазіхав. Здається, ти хотіла за мене заміж?

У нього трохи тремтіли руки.

"Спинись",— сказав Аллі внутрішній голос, але вже було пізно: вона не могла, не вміла спинитись, коли відчувала чужу слабкість.

— Ні, не хотіла.

— Брешеш, хотіла. Хотіла бодай заради цієї будки. Так от, я одружився б з тобою, коли б... коли б відчував, що я для тебе щось більше як пересадочний пункт у пошуках щастя. Коли б дочекався від тебе бодай трохи жіночого тепла.

— Воно — не для тебе. Хто я тобі?

"Дурна",— сказав той самий голос, однак відступати вже було нікуди.

Шамрай сів на тахту й з цікавістю подивився на Аллу.

— А чому б і ні? Бодай у віддяку. Хіба це не природне для людини почуття?

Тепер він не виявляв жодних ознак хвилювання, і цей спокій здавався Аллі нестерпним.

— Ти що — торгуєшся зі мною?

— Торкуюся,— охоче згодився Шамрай.— Тільки ж ти навіть торг негодна вести чесно.

Від раптової люті Аллі стисло горло, й вона вискочила па кухню. Там вчепилась у підвіконня, аж побіліли кінчики пальців, переводячи дух. Шамрай зайшов хвилин за кілька, випив води.

— Знаєш, я ось що тобі скажу після всього. Виходить і справді якесь паскудство. Думав — так буде краще, дурив себе, ну, й тебе ж скривдити не хотів. Так ні... І це в мене не вийшло, я хочу, щоб мене бодай трохи любили, а ти... Просто продаєшся за міську вигоду.

Повернувшись, Алла зробила те, що, на її думку, належало зробити кожній дівчині при такій заяві,— ударила Шамрая в обличчя. Потім, метнувшись поміж ним і кухонним столом, вискочила на східці, на ходу схопивши дорожню сумку. Непорушна

спина хлопця — все, що побачила в останню хвилину.

На вулиці, ледь стримуючи сльози, подзвонила з автомата Мар'яні: трубки ніхто не брав. Згадала, що неділя й подружжя, мабуть, подалося відпочивати — до лісу або на пляж. Зайшовши до сусіднього кафе, взяла склянку сметани й булочку. Тут було парко й пахло звареною кавою. Аллу занудило...

На вулиці її охопило відчуття порожнечі й жахливої самотності. Закинувши громіздку сумку за плече, вона брела містом, ніби пустелею, і жоден погляд не зупинявся на ній. Нестерпно хотілося лягти в теплу ванну й покласти на край змучені дорогою ноги: дрімати в духмяній воді — ось що вона любила над усе. Однак у квартирі тепер був Шамрай, і Алла не уявляла, що йому скаже. Отак собі взяти й повернутися, як побита собака? Нізачо...

"Яка дурниця!—думала Алла.— Цього ще мені бракувало — серйозно посваритися з Шамраєм! Нащо? Як я до того допустила? Сама не розумію..."

Вона цього не розуміла, але й справжнього жалю не відчувала, не відчувала навіть злості — тільки безмежну втому. Поспати б...

Знов набрала Мар'янин номер і, нарахувавши тридцять гудків, поклала трубку. То що ж це буде, людоньки?

Ніколи ще Алла не почувалась такою безпритульною — навіть коли приїхала до столиці, гаразд не знаючи, чи приймуть її в знайомій їй де ночуватиме першу ніч. Тоді були надії, сміливі заміри. А що ж вона робитиме сьогодні? З тією знайомою давно втратила зв'язок — то друга її помилка. "Треба завжди тримати для себе запасний ракетодром".

Спека, в місті особливо тяжка, розморювала, забидала останні сили. Від одного з каблуків — раз у раз зав'язали в асфальті — відірвалась набойка. Алла забрела до скверу і, трохи відпочивши на лавиці, зібралася з думками. Треба йти до гуртожитку, де прописана, іншої ради немає.

У гуртожитку — невеликому тимчасовому приміщенні, бо їхнє підприємство будувало нове,— в кімнаті тулилось по четверо-п'ятеро дівчат. Одна з них, скромна, хазяйновита Діна, була вдома й традиційно займалась плетивом. Побачивши Аллу, вигукнула:

— Що з тобою? Ти на себе не схожа.

— Правда?

Довго роздивлялась у дзеркалі своє обличчя, розгладжувала під очима легенькі зморшки. Плаття з дороги було пом'яте й запылюжене: добре, хоч у сумці є зміна.

— Ти пустиш мене переночувати? — спитала Діну.— Так склалося, що мені ніде. Приїхав господар, і, розумієш, треба вибиратися на кілька днів. Тільки на ніч — далі Мар'яна щось придумає.

— Хіба ти вибираєшся, коли він приїздить? — спитала Діна і похопилась додати: — Треба, то й треба, про що казати? Якраз одна з наших виїхала — ліжко порожнє. У мене є й простирадла, я постелю тобі, можеш і комендант— ці не казати. Одразу лягай відпочивати, а я тебе чаєм напою.

Діна упала біля Алли, як біля хворої,— втім, вона й справді почувалася хворою. Засинаючи, подумала: "З Шамраєм треба помириться. Нічого... Він запальний, але ж добряк і вже, мабуть, не сердиться".

Прокинувшись, не одразу зрозуміла, де вона. Біля столу при настільній лампі сиділи дівчата й вечеряли сиром та салом, привезеними котроюсь з дому. Мовчки роздивлялася давно не ремонтувану кімнату, картини на стінах, дешевенькі килимчики. "Тільки гітар бракує, щоб зовсім уже було, як у пісні",— подумала.

Поївши, дівчата почали стелитись. Алла поквапилася заплющити очі: їй ні з ким не хотілося розмовляти. Хтось погасив світло і, стиха перемовляючись, сусідки пороздягались, порозвішували по бильцях ліжок свої плаття.

Реклама, що палахкотіла хтось-де, а проте нагонила неспокій у кімнату, не давала заснути: мигтіння рожевого світла пробивалось у кожную щілину штори. Алла з відразу дослухалася до чужого дихання, сонного бурмотіння, порипування ліжок. Було душно й пахло дешевими квітковими парфумами. "То що ж це? — питала себе.— Як же? Тепер — отак?"

Їй стало шкода себе, й вона заплакала, подушкою глушачи хлип. "Ну що за доля? У інших — квартири, батьки допомагають щомісяця, а тут б'єшся сама, як риба об кригу".

Дівчата, що дихали поряд, до "інших" явно не належали, однак Алла була певна, що вимішена не з того, як вони, тіста, й плакала ледь не до ранку, стараючись, щоб не вирвався жоден звук.

Прокинувшись, поснідала разом з Діною — вона таки була славна дівчина,— привела себе в порядок і, поцілувавши подругу, зупинила на вулиці таксі.

Ключ не підходив — Шамрай поміняв замок, і Алла люто пожбурила цілу низку зі сходів. На дзвоник вийшла сусідка й солодко заспівала:

— Ось, Аллочко, для вас.

Тікаючи від її погляду, спустилася нижче поверхом і там розпечатала конверт. "Речі в камері схову вокзалу. 354, шифр Д927. Бувай здорова. Олександр".

Охоплена лихоманкою, Алла знов узяла таксі й погнала на вокзал, чомусь не вірячи, що все буде, як написано, що моряк утнув аж такий номер. Тим часом речі й справді були в камері схову, у двох валізах — усе, що вона надбала за останні три роки, ще й імпортований плащик та сріблясті босоніжки на додачу. Їх, мабуть, Шамрай привіз у подарунок. "Я б на тобі й справді одружився, коли б відчув бодай трохи жіночого тепла",— згадала. Так, у квартирі, де вона стільки прожила, нічого не лишилося з її власності — навіть мило та зубна щіточка були тут. Зимові речі тримала в матері.

Дівчина подумала, що із Шаодрая справді був би непоганий чоловік — коли б тільки розтопити кригу, що наростала в його душі, втамувати біль, якого йому завдали дві жінки: мати й колишня дружина. Вона ж той біль примножила...

Але прозріння тривало якось мить — Алла тупнула ногою, пробурмотівши:

— Кретин! Тупа скотина!

На неї озирнулася літня пара — інтелігентного вигляду чоловік та жінка в світлих костюмах.

Вибравши свіжу яскраву блузку, Алла знов заштовхнула речі до камери, записала номер — тепер уже інший — й кинулась до телефону.

Треба ж нарешті додзвонитися до Мар'яни.

Вислухавши розпачливу Аллину розповідь ("Ну що за біди мене переслідують?"), Мар'яна спитала:

— Ти знаєш, у чому твоя помилка?

— Знаю. Нестримна, пашекувата, даремно загострюю з людьми стосунки.

— То — епізод. Ти чекала благ від когось, а сучасна жінка добуває їх сама для себе.

Алла накрутила на бігуді останній кучерик Мар'яниної перуки.

— Хочеш сказати, я сподіваюся на вигідне заміжжя?

— А хіба ні?

Викупана й посвіжіла, а від того перейнята звичним оптимізмом, Алла знизала плечима:

— Що ж, хіба мої сподівання зовсім не мають підстави?

Вловивши в Аллиному голосі нотки хизування, Мар'яна всміхнулась:

— Як бачиш, не виходить. То рідкість у наш час. Моя любенька, лицарі перевелися! Як у пісні співається: перли для себе ми повинні самі діставати, таких, що пірнуть по них на дно моря, серед сучасних чоловіків не видно. Так, і для тебе теж. Не заперечую, ти — гарненька й можеш будь-кому закрутити голову, проте, як бачиш...

— Та не в зовнішності річ! — Алла поспіхом прибрала виразу смиренниці поряд зі своєю вельможною подругою. — От ти — зустріла людину з розумом, талантом, отже, становищем. Валерій покохав тебе, ти — його: усе як треба. Не сумніваюся, що скоро матимете й хорошу квартиру, ще ширші перспективи.

— А чом ти думаєш, що це я його зустріла, а не він мене?

Мар'янині очі не теплішали, й Алла знов уточнила:

— Звичайно, і він тебе. Насамперед він тебе.

— Атож. Я — кандидат наук, і в моїх руках те, чого не мав Джиглюк: розроблена методика. Такий, коли хочеш знати, мій посаг. Він хлопець, звісно, цікавий, але багато в чому липовий і без мене... Лише організаторським талантом — без наукового — багато не досягнеш. Джиглюк — саме той випадок.

І собі похопившись, що говорить зайве, Мар'яна засміялась і обняла подругу:

— Пора й тобі серйозно зайнятися роботою, голубко. Досить безтурботно пурхати. Візьмеш шмат спільної теми, здаси кандмінімум, а там, дасть бог, і захистишся.

— Я?!

Алла втупилась у Мар'яну: той погляд Мар'яна Хвостова могла витлумачити як завгодно, але все те було далеке від істини. І справді, хто б міг здогадатися, що означав він приблизно таке: "Я, ледарка, нездара, якій до науки немає ніякого діла. Я випадком потрапила до вашого об'єднання, як прийшла сюди, так і піду, от лиш запопаду путящого чоловіка з квартирою. Мені захищатися? Та нащо завдавати державі клопоту?"

— Тобі, моя голубко, тобі. Я розумію, що доведеться менше ходити на гулі та

загоряти на пляжі, але... така прекрасна дійсність, люба! Пора братися за розум, бо час минає. Наскільки ти молодша від мене? На чотири роки? Для жінки це немало, але не для науковця. Я захистилась у двадцять п'ять, а тепер не на жарт думаю про док—горську. І захищусь. Може, ти не впевнена в собі? Так не святі ж горшки ліплять.

— Чим же зайнятися? — спитала Алла розгублено, й Мар'яна поблажливо всміхнулась:-

— Знайдемо. Хтось щось почне, а ти продовжиш. Дамо тобі щось готове на розвиток напрямку, бо оригінального ти, звісно, не потягнеш. Побачимо.

Коли Алла пішла влаштовуватись у гуртожиток,— нічого кращого поки що не підшукали,— Мар'яна замислилась, що її тримає біля цього в принципі недалекого створіння? Добре шие і має смак? Цінно, звичайно, але ж вона може дозволити собі розкіш замовляти вбрання у найкращої кравчині. Послужлива й старається догодити? У їхній установі таких знайдеться не одна.

Подумавши, всміхнулась: Алла з гарненьким личком та гожим станом представляла тип жінок, які вона, погану— ля Мар'яна, перемогла й перемагатиме, хоч які б у них були довгі ноги. Можна дозволити собі цю маленьку слабкість...

Але насправді жінки були прив'язані одна до одної. Можливо, тому, що нікого, окрім себе, не любили,— кохання було розкішшю, яку собі не дозволяли.

Така дружба виникає між ущербними людьми на ґрунті потреби бачити собі подібного.

"ДІАМАНТИ ОПРАВЛЯЮТЬ У ПЛАТИНУ"

Четверо молодих робітників несли коридором давно очікувані дерев'яні ящики, а за ними, навколо них і попереду летіли великі лапаті сніжинки. Ігор ще раз визирнув у вікно, аби переконатися, що це йому не привиділось.

Сніг і справді падав — на жовте, ще не облетіле листя, на зелену траву й фіолетові хризантеми. Три жіночки— конторські працівниці — вибігли з центрального під'їзду, тримаючи над непокритими головами з пишними зачісками хто пласку сумочку, хто книжку. Одна зупинилась і, розгорнувши шмат поліетиленової плівки, кинула його кінець подрузі. Прозоре покриття тягнулося за жінками сріблястим феєричним шлейфом. "Нарешті!.." — з полегкістю зітхнув Ігор і пройшов за робітниками до цеху. Там Петро Гресь заходився вивертати ломиком дошки, але високий чоловік гримнув на нього:

— Не кваптеся, не кваптеся... Все — під розписку, спочатку скличемо комісію. Тут — платина.

Робочий день кінчився, але комісію зібрали хутко: головний інженер об'єднання, Мар'яна Хвостова, Джиглюк, ще двоє інженерів.

— Ігоре Олександровичу, а ви?

Ігор повільно підійшов і встромив обидві руки в уже розпакований ящик, намагаючи холодний масляний метал. Торкався деталі, немов яйця екзотичного птаха: що з нього проклянуться?

Фурсуночки були достеменно такі, як він уявляв собі. Матеріалізований витвір його

теоретичних розрахунків... До останньої хвилини не вірив, що побачить його.

Коли на вченій раді один за одним виступили кілька чоловіків і з олівцями та паперами в руках почали доводити, що його пропозиція безглузда,— шлях до виходу їхнього експериментального виробництва на велику промисловість пролягає тільки через збільшення ємкості форсунок,— він розгубився. На якусь мить власні аргументи здалися школярськими, й тремтіння голосу негайно його виказало.

— Але ж коли процес уривається не при початку, коли нитки лиш згодом витончуються і спливають краплями, то можна здогадатись, що розплав набуває неоднорідності в самій посудині.

— Та не кажіть "посудина"! — урвав його Петро Гресь.— Вже б могли бодай технічну мову опанувати.

— Ну от,— всміхнувся один із новеньких інженерів, енергійний беручий хлопець: у лабораторії на нього покладали чималі надії,— людина технічної мови не засвоїть, а береться повчати інших. Так, Мар'яно Гнатівно?

Мерзлякувато повівши плечима, Хвостова виразно опустила очі. Вислухавши всіх із незворушним виглядом, Джиглюк застережно підніс руку.

— Досить, товариші, пора заокруглюватись. Здається, всім дали можливість виявити себе. Працюємо над виробництвом базальтового волокна третій рік, а де поступ? Гадаєте, держава нам вічно платитиме гроші за безплідний пошук? Пора вже й висновки робити.

Гресь підхопився, але Джиглюк спинив його тим самим владним жестом.

— Ви не згодні з пропозицією Ігоря Олександровича? Тим краще! Бо досі успіху не домоглись, а це само по собі свідчить на користь діаметрально протилежної думки. Поки що, на жаль, тільки це, далі — побачимо. Досить. Замовимо форсунки за розрахунками Хвильового. Відповідальність беру на себе.

— ...Ігорю Олександровичу, монтуватимемо завтра! — гукнув Джиглюк.— Сьогодні відпочивайте.

Він і не помітив, що цех спорожнів — лишилися тільки Джиглюк та Алла, що замітала стружку в куток.

— То як? Ви задоволені? — спитав Валерій.

— Дуже. Лиш трохи страшно: платина занадто дорогий метал для експериментів.

— Нічого. Діаманти, як звично, оправляють у платину, а розумна думка цінніша від діаманта.

— Спасибі.

Був неспроможний висловити вдячність до цього чоловіка. За несподіване знайомство і вечір у ресторані. За виступ на вченій раді. За свій теперішній феєричний настрій. Хотілося разом піти додому, але, глянувши Жи— глюкові в обличчя, зрозумів, що привітна усмішка була адресована зовсім не йому: Валерій просто забув її на устах, таку собі чергово-чарівну усмішку вмілого керівника, що часто виступає перед людьми.

Ігореві здалося, що надворі навдивовиж тепло: ранній сніг зовсім розтанув, і не вірилось, що бачив сьогодні за вікном густу білу запону. Нахилився над клумбою

чорнобривців, вдихаючи їх ще по-літньому гострий запах.

— Не знаєте, Валерій Дмитрович пішов? — спитала за прохідною якась жінка.

Вона стояла в темряві, й Ігор не міг розгледіти її обличчя, але щось йому підказувало, що воно сумне й зблідле від тривалого чекання. Мала на собі не по сезону легкий плащик.

— Хвилини за дві переді мною.

— Вибачте.

Незнайомка безшумно відступила з дороги, залишивши по собі легку бентегу.

Та за мить її вже змила хвиля дещо припізнілої радості. Власне, то була не сама радість, а й тривога, і прагнення перемін — усе, що переймає в юності, з роками минаючи без сліду. Але в нього...

Запах острова...

Він таки ж на видноколі, той його невідкритий острів, й тепер уже ніякий вітер не пронесе повз нього суденце його життя.

"Людина народжена для творчості,— думав Ігор.— Тільки творчість може спинити час або ж принаймні збавити відчуття марноти наших днів. Тільки вона..."

Шлях до будинку, де квартирував, був неблизький, а проте пішов пішки. Цього вечора не міг уявити себе в автобусі— хіба поряд з братом Олегом — художником, що малював дивовижні, сповнені казкової химерії картини, не кожен їх розумів по-справжньому, та ніхто не лишався байдужий.

Брати були дуже схожі між собою — обоє добродушно сильні та гарні мужньою красою чоловіків, байдужих до власної зовнішності: їм уже не свататись, то й нехай собі інші вицяцьковуються. Обоє рано пішли з дому: часто писали батькові листи і посилали дарунки, всіляко виявляючи синівську шану, та близькості між поколіннями в їхній сім'ї не було.

Інакше — між братами.

І в робітникові, і в художникові вигравав однаковий світ — незбагнених настроїв, дивних поривань та спалахів. Але робітник ДОВГО не МІГ зрозуміти, ДЛЯ ЧОГО Йому І ця химерія — спочатку біля печі, де плавилось скло, потім у конструкторському бюро, а художник сповна давав їй волю. Дитинно-лагідний і поступливий у побуті, Олег навіснів, коли хтось пробував вчити його, як треба малювати, підгонячи під якісь стандартні рамки. Через те у житті мусив вдовольнитись місцем далеким від фарватера слави, успіхів і високих заробітків — зате зберігав свою особистість неторканою, знаходячи в цьому найвищу радість.

Олег був мовчазний — промовляв самими очима. Вони в нього згоджувались, осуджували, пестили й постійно всміхались, бо навколишній світ сприймав як розкішну виставу й завжди був готовий їй поаплодувати.

Удвох брати любили співати.

Одного разу, вертаючись від знайомих у переповнено-і му автобусі, самі не помітили, як затягнули впівголоса: "Дощик накрапає, на камені слизько".

Двоє вродливих, цілком тверезих чоловіків співали від щастя відчувати поряд один

одного, і в салоні настала глибока тиша. Як і годиться, на зупинках розчахувались та зачинялися двері, однак ніхто з пасажирів не виходив; часом заскакували нові і, вигукнувши: "О, тут концерт!", замовкали.

Дощик накрапає,

На камені слизько, Добре тому жити, А хто любить близько.

— Ще! Співайте ще! — почав бламати братів високий худорлявий чоловік, коли вони замовкли.— Не позбавляйте нас втіхи.

Просять — то треба співати. Не чекаючи, доки розвіється влада, яку вони несподівано забрали над зовсім незнайомими людьми, Ігор узяв низько:

Де ти бродиш, моя доле?

— Моя доле! — підхопив, ніби видихнув Олег, розпросторюючи груди.— Не докличусь я тебе...

І раптом їх підтримали — троє, четверо, семеро чоловіків, що вже й забули, коли співали, та й чи взагалі пробували свої вокальні дані, ставши дорослими, навіть у гостях (на те були магнітофон і телевізор) — створили акомпанемент. Без слів, самими зімкненими губами, акомпанемент хтозна-як вловлений, але гармонійний:

Чи горою?

— Чи горою? — заплющившись, підхоплював Олег і з щемкою насолодою відчував: він здатний на дещо значніше, вище, ніж знав за собою до того, й треба лиш повірити в себе. Не оглядаючись на обачність, по-справжньому повірити...

Ой, змилуйся...

Ой, змилуйся, моя доле...

Ні, він не ремствував на долю: в його житті все склалось як треба: мав добру дружину, чудових дітей, затишний дім. То був поклик до того неусвідомленого, що могло пройти "горою, чистим полем" і, тяжко поквиливши вдалечині, згаснути.

І, мабуть, не в одного з тих, хто, їдучи в громадському транспорті, дав волю приспаній потребі співати самому (хай там як, але самому, бо голос з екрана, ефіру чи платівки— не тобою народжене дитя)—доля заблукала серед метушні та буденних клопотів, не знайшовши єдиного, кому була суджена. Адже в дитинстві кожен був першовідкривачем і поетом, до кожного світ приходив у первісній своїй незбляклості.

— Ну, хлопці, ну, хлопці! — вигукував сухорлявий чоловік, витираючи під окулярами мокрі очі. Навіть не думав, що я здатний на такі емоції. Щодня слухаю найкращих співаків, але саме ви збурили мою душу.

Брати раптом засоромились і, проштовхавшись до дверей, кwapливо вийшли на зупинці й шаснули в першу-ліп— шу бічну вулицю.

— Куди ж це нас занесло? — спитав, сміючись, Олег.

І — замовк: на цілу дорогу, коли діставались додому, на ранок, коли прощались... Мовчить і досі, щоб зненацька з'явитись одного дня з всерозуміючою усмішкою в очах. Любий брате, як добре, що ти є!

— ...Дощик накрапає, на камені слизько,— стиха заспівав Ігор, завертаючи в якусь незнану бічну вулицю: хотілось довше побути на самоті із спогадами, з радістю

здійсненої мрії.

Дощик справді почав накрапати, збиваючи піднятий несподіваним морозом лист,— пагорб, на який мав піднятися, здаля відсвічував, ніби маківка храму, що провалився крізь землю. Зацікавлено, як молодиці, поклавши руки на паркани, визирали жоржини, що вже посхиляли буйні голови перед неминучістю зими. Пасмуги світла, які падали з вікон, впирались у землю веслами, і маленькі будиночки здавалися флотилією лодій, що кудись пливли крізь осінню ніч, сповнену шерехів та щеберханья крапель.

Було по дванадцятій, коли Ігор дістався невеликого котеджика з мансардою — тут квартирував у балерини на пенсії тітки Лізи — Лізон, як вона себе називала жартома. Відімкнувши двері з чорного ходу і скинувши вниз черевики, у шкарпетках піднявся рипучими сходами, щоб ненароком не потурбувати господиню.

Але вранці вона його вкрадливо спитала:

— Вам кави? Міцного чаю? А може, розсолу з-під мочених яблук? Ви не соромтеся...

Ігор засміявся:

— Хочете вірте, хочете ні, та я не пив.

Лізон сплеснула руками й з неприхованою цікавістю втупилась у квартиранта.

— І не те, що ви подумали,— розреготався Ігор.— Просто нарешті привезли форсунки, виконані за моїм кресленням.

— Ну?!

Тітка Ліза ахкала, вітала його, казала, що з такої нагоди неодмінно треба влаштувати свято — в її господі такі свята стали традиційними, бо в неї зупиняються тільки талановиті люди.

— Справді! Я їх не добирала — само виходило. Жила тут бібліотекарка, так її вишивки послали на республіканську виставку. Жив учитель — дістав грамоту міністерства і написав методичний посібник.

Далі йшов довжелезний перелік молодих і не дуже молодих талантів: зразки своєї творчості вони залишали на стінах її вітальні. Цей почесний ряд мав достойно увінчати він, видатний винахідник, який ще має час, аби здивувати світ.

— Ох, не видавайте мені авансів! Нехай спочатку піде базальт. Я з жахом думаю, що буде, коли процес урветься, а фільери ж — платинові. Такі гроші! Гадаю, коли добре пометикувати, то можна обійтися без цих розкошів.

— І метикуйте! Вам на мансарді спокійно, тихо, телевізор включаю рідко, а можу й зовсім не включати. Ось починайте хоч би й з завтрашнього дня.

— Спочатку нехай піде базальт. Ну, тоді вже й справді погуляю!

Базальт пішов. Розплавлений потужним електричним полем, він прошиллювався крізь фільери форсунок, застигаючи в гарячому повітрі. Перший віхоть тоненьких білих волокон Алла врочисто поклала перед Джиглюком. Він відкинувся на спинку крісла й повільно перевів дух, немов позбувся тягара.

— Аж не віриться... Поки що — ніяких барабанів. Маємо оцінити якість.

Якість продукції виявилась навіть вищою, і то вже стало приємною несподіванкою.

Шмат пухкої білосніжної маси Ігор приніс додому — Лізон негайно прилаштувала її поряд з вишивкою бібліотекарки, першою тоненькою збірочкою молодого поета, вставленою в рамочку, натюрмортом якоїсь уже зрілої особи — у неї талант прокинувся тоді, коли вона, посварившись з невісткою, вирішила жити окремо від дітей. Був у колекції й списаний нотний папір: пісня швидкого в рухах дідугана, котрий щотижня приходив до котеджи— ка попити чаю та пограти в карти.

Всі ці люди діставали тут не лише затишний прихисток, а й шмат слави, на яку великий світ був не такий уже й щедрий.

"ЯК НАЗИВАЄТЬСЯ КВІТКА?"

Вранці Ігоря викликав до себе заступник директора по науковій частині. У його кабінеті були люди — двоє інженерів-економістів, працівники ОТК. Побачивши Ігоря, що несміливо зупинився біля порога, Максименко заусмі— хався:

— Прошу, прошу.

Вийшовши на середину кімнати — мусив далеченько відсунути крісло, щоб вийняти з-за столу своє огрядненьке тіло,— потиснув Хвильовому руку:

— Я вас вітаю, дорогий Ігоре Олександровичу! Віднині ви — начальник цеху.

Ігор стояв ні в сих, ні в тих, приголомшений несподіваною звісткою.

— Але чому так ухвалено? — лиш знайшовся на запитання.

Подивившись в обличчя Хвильового, заступник директора знизав плечима:

— Як чому? Джиглюк написав доповідну з проханням, а ми погодились. Як же інакше? Нам совість не дозволить тримати рядовим інженером таку людину, а конструкторського бюро у нас ще не створено. Ви що ж це — невдо— волені?

— Я хотів би залишитися біля своєї печі. Будь-ким.

— Ну, ну, вона ж нівроку вашими зусиллями працює добре. Нащо подальші жертви? Дітище ваше міцно тримається на ногах — чого ж вам?

Ігор подумав про заміну платинових фільтр дешевшими — вже почав над цим мізкувати,— але сказати зараз про це не міг. Він узагалі ніколи не розводився про творчі плани — і не тому, що боявся здатись людиною надто скорою на обіцянки (таким був Джиглюк, але в нього те виходило красиво, артистично й здавалося неодмінною складовою керівного характеру) — якийсь ледь не забобонний страх перед таємницею слова стримував його. Тим більше в присутності чужих людей.

Та вже Максименко відключився від усього стороннього, й Ігореві нічого не лишилось, як зачинити за собою двері.

"Це просто якесь непорозуміння,— думав він.— Валерій і справді дбає про мої інтереси — вищу посаду, більшу зарплату. Де йому знати, що мені того не треба—я хочу й надалі вдосконалювати піч. Не зрозумів, буває..."

Останній місяць вони мало спілкувалися — Джиглюк уже не запрошував Ігоря до себе, не дзвонив пізнімц вечорами, коли порожніли кабінети й цехи: "Олександровичу, нумо відпочивати, й ми ніби люди". Не зазірав до "їхньої величності електропечі", щоб, втягнувши роздутими ніздрями специфічний дух перепаленої глини, сказати: "Займаюся рекламою. Діло марудне, а що робити? Чому ми віддаємо перевагу курячим

яйцям перед качиними? Бо качка мовчить, а курка, видавши свою продукцію, лементує на цілий світ. Реклама, звичайно, діло необхідне, але на тебе, старий, усі надії. Не підведи".

Що за кішка пробігла поміж ними? Адже Ігор і досі любив цього енергійного чоловіка, який так добре умів об'єднувати, зацікавлювати, переконувати, надихати людей. Ще недавно кволенький саджанець їхньої лабораторії на очах набирався сили: з'являлися нові приміщення, зарплати, обладунок — міцно вчеплювався корінням у плани та зведення підприємства, главку, міністерства, жадібно всмоктував соки грошових дотацій. Тим-то з такою тривогою позирав Джиглюк на віти: чи ж скоро зацвітуть? Неплідне дерево можуть зітнути...

"Ну, старий, форсунки твої замовили, тепер їх треба якомога швидше витиснути".

І їхав кудись, і витискав, з кимось дружив, комусь усміхався, когось осаджував тоном, який не припускав заперечень.

За цими незбагненними турботами свого начальника Ігореві працювалося цікаво та легко. Він не осягав своєї ролі в розквіті лабораторії супертонких волокон — просто знайшов тут ґрунт для втілення своїх сподівань, тут вдяг—лося в плоть реальності те, що досі жило в уяві та на папері. Тут він і сам звершився як особистість. Чи ж мав підстави бути невдоволеним?

Коли Валерій сказав: "Знаєш, старий, з квартирою доведеться зачекати, поки що виділено тільки одну — для нас з Мар'яною", — сприйняв це, як належне.

Хіба він сподівався, що йому відразу дадуть квартиру, як особливо цінному спеціалістові? Ні... То згодом.

Не схвалював і ремствувань, які доходили до нього: двоє — і одразу три кімнати поліпшеного планування. Никали вперті чутки, що на їхнє об'єднання було виділено дві двокімнатні квартири, але Джиглюк їздив у міністерство й таки добився свого — трикімнатної для себе в обхід порядку.

— Чого ж в обхід? — не згоджувався Ігор. — Обоє кандидати.

— То й що? Мало тих кандидатів тулиться з дітьми в одній кімнаті, чекаючи своєї черги? Хоч би і в нашому об'єднанні.

— То, може, і в них дитина знайдеться, ще ж молоді.

— У Хвостової?!

Ті розмови Ігор старався не слухати. Хвостову й сам не любив: мабуть, то вона зробила з щирого товариського хлопця відстороненого від людей керівника. А втім...

Хай там що, а поговорити з Джиглюком треба про все. Як і колись, вони підуть додому разом найдовшою дорогою пішки. І щоб спадали тихі сутінки, а потім щоб спалахнули ліхтарі — це восени найкращий час, — і Валерій скаже: "Я розумію тебе, старий, і хай буде так, як ти хочеш. А зараз зайдемо до пристанційного кафе, посидимо півгодинки. Щось надто заклопотаним став я останнім часом, це, старий, нудно".

І буде по всіх тривогах.

Біля їхньої стіннівки стояла жінка в світлому, не по сезону легкому плащику, лиш мала на голові блакитний вовняний шарф. Ігор упізнав у ній ту особу, чиє обличчя так

феєрично висвітлювалось перед ним на вулиці кілька днів тому, й зупинився поряд, стараючись непомітно роздивитися незнайомку. А що бачив лиш м'який профіль з трохи кирпичним носом і пасмом русявого волосся, забажав, щоб вона повернулась — прочитав уголос:

Овіяний легендами й віками, Віки оті для нього, наче мить. Дріма базальт — звичайний сірий камінь, А ми його повинні розбудить.

Не повертаючи обличчя, жінка спитала:

— Валерія Дмитровича творчість?

І, ледь усміхнувшись, продекламувала й собі:

Овіяний легендами й віками, Віки оті для нього, наче мить, Спить порфірит, такий звичайний камінь, А ми його повинні розбудить!

— Отакої! — засміявся Ігор. — То ви знаєте цього поета?

— Трохи...

У жінки були прозорі сірі очі. "Добре, що вона не підфарбовує брів, — подумав. — Їй не личило б це". Чомусь незнайомка його цікавила, і він сказав:

— Ви так легко вдягнені... Не холодно?

— А я приїхала звідти, де тепло.

— Тим більше.

— Ні, після спеоти подихати різким повітрям осені — сама приємність.

Вони повільно пішли коридором:

— Ви у відрядження до нас? — знову спитав Ігор. — Так, гостей маємо доволі. По досвід квапляться, а того досвіду...

— Я не до вас, — сказала жінка. — Просто до Києва, з дитинства мріяла побачити це місто. Розкішне, ще краще, ніж уявляла... Ще б мала зустрітися з Валерієм Дмитровичем, але його немає.

— Побудете в Києві з тиждень — зустрінетесь. Звичайно, якщо маєте час.

— Час маю — відпустка, та жити ніде. Ледь упросилася в готель, а тепер туди заселяють учасників якоїсь великої конференції, ну, й мені запропонували вибратись. Куди? Тож треба їхати. А мала б побачитися з Валерієм Дмитровичем...

Останні слова вона вимовила дуже тихо, й Ігореві чомусь стало шкода цю симпатичну жінку. Щось за тим стояло більше, аніж ділові зв'язки, те його не стосувалось, але ж людина приїхала здалеку...

— А ви не проти скористатись приватною квартирою?

— Та з радістю! Я б добре заплатила, лиш де її знайти на кілька днів.

— Стривайте...

Він метнувся до кімнати, де сиділа Хвостова, й хутко набрав номер:

— Лизавето Петрівно? Ви можете поселити в себе на кілька днів одну особу? Мила інтелігентна жінка, приїхала подивитися Київ. Хай буде? Я негайно її до вас пришлю.

Коли б він за своє життя навчився бодай трохи читати жіночі погляди, то зрозумів би, що зараз урвалось останнє, що могло б йому забезпечити коли не прихильність, то принаймні терпиме ставлення Хвостової. Був далекий від підводних течій, які то

зближували, то робили ворогами зайнятих одним ділом людей, однак такі течії існували й відігравали в житті підприємства роль куди більшу, аніж гадав.

Незнайомка заходила й до Хвостової — розпитатись, коли приїде Джиглюк.

— Що вам від нього треба? Можете мені сказати, я передам. Я дружина Валерія Дмитровича.

— Дружина?

Розширені очі незнайомки сказали все...

— Авжеж, дружина,— з притиском мовила Мар'яна.— І в курсі всіх наукових та виробничих справ мого чоловіка. Отже, що саме вас цікавить?

Вона дивилася в обличчя жінки своїми невеличкими, твердими, немов соняшникові зернята, розумними очима, й суперниця в паніці зробила крок назад, зачепивши стілець. Пробурмотіла: "Вибачте", квапливо вийшла.

Міцно зачинивши за відвідувачкою двері, Алла запитально подивилась на подругу. Хвостова щось писала: на мить відірвалась від паперів, знизала плечима.

У їхній кімнаті півстіни заплела якась рослина з блискучим, ніби полірованим листям. Ніхто й не помітив, коли серед буйної зелені з'явилися китиці рожево-жовтих, мов з воску виліплених, квіточок, тендітних, на диво гарних. Обідньої перерви ледь не ціле об'єднання побувало біля вазона, але ніхто не знав, як називається екзотична рослина.

— И чого я не спитала в цієї бабки, що то за квітка? — дитячим голосом простягла Алла.

— Ти сьогодні лиш тим і займаєшся, що до всіх чіпляєшся з цим дурним запитанням,— сухо сказала Мар'яна.— Може, зробиш перерву для роботи? Хоч невеличку.

Алла зрозуміла, що розширеного референдуму на тему появи загадкової незнайомки не буде і, жалісно зітхнувши, втупилась у креслення нової печі: котрий день не могла в них нічого зрозуміти. Анічогісінько.

А треба ж — для кандидатської.

У папери — їх йому принесли зі словами: "Ось, Ігоре Олександровичу, приймайте нове господарство",— втупився і Хвильовий.

їх було так багато — зовсім незнайомих справ, рахунків, звітів. Навіть не прагнучи збагнути пояснення попередника, Ігор попросив:

— Слухай, а давай не будемо квапитись. Я на сто відсотків упевнений, що не працюватиму на твоєму місці. Давай спочатку дочекаємось Джиглюка.

Зовсім молодий, але, з усього видно, тямущий хлопець зітхнув:

— Таж саме Джиглюк і віддав таке розпорядження, я в нього був. І слухати не хоче. Гадаєте, я від цього в захопленні? Ніби справлявся, план давав, звик до людей, вони до мене... Тепер усе спочатку треба закручувати? А так же було добре! І що собі начальство думає?

— Це б і мені хотілося знати.

Залишившись на самоті, Ігор поклав голову на руки й заплющився:

його острів... Ось він і увійшов у мальовничу гавань — тільки ж чому незнаний берег усипаний не екзотичними мушлями, а порожніми консервними бляшанками та клаптями пожовклих газет? Що, що він робитиме на місці цього хлопчини зі своєю органічною відразою до паперів та невмінням віддати елементарне розпорядження!

Уперше за своє свідоме життя Ігор бездумно сидів у робочий час, віддавшись розслабленню. Це був для нього протиприродний стан,, а проте він міг би ввійти і в норму, коли б Ігор зважився назавжди лишитись у цій "керівній каптьорці", затиснутій поміж двома цехами.

"Тепер я знаю, хто б'є байдики на роботі,— подумав він.— Мабуть, це насамперед ті, хто посів не своє місце".

Але ж скільки пориву до здорової осмисленої діяльності має атрофуватись у душі, доки людина звикне до неробства, не стомлюючись від життєвої порожнечі.

Ігор всміхнувся й зручніш підмостив під голову якийсь

гросбух. Що ж, коли вже начальству так забаглося, то він спатиме, спатиме до самого приїзду Джиглюка.

Надворі було тепло — ніби й не вигулькнула кілька днів тому примара зими, затоптавши вогнища жоржин і шальвій. Попереду ще був шматочок осені, а може, й бабиного літа.

"ВЛАСНИК ГЛИНЯНОГО ГЛЕЧИКА"

— Що ви робите в неділю? — спитала тітка Ліза, перестрівши Ігоря на вузенькій кам'яній стежці поміж сірою стіною й непролазно дряпучими заростями французьких троянд.— Зізнайтеся: поїдете до центру трохи розвіятись. Олена Опанасівна також щодня дивиться місто. Блукає незнайомими вулицями, до неї чіпляються всілякі підозрілі типи...— Лізон сплеснула руками й красномовно скривилася, демонструючи, які страждання мусить терпіти молода прекрасна жінка.

— Лизавето Петрівно, який з мене гід? Я й сам вічно плутаю, де яка транспортна зупинка.

— Але ж до вас принаймні ніхто не вчепиться! Голубчику, ваша доброчесність не постраждає, якщо ви півдня походите Києвом у парі. Олена Опанасівна така самотня й чимось засмучена. Півдня, а там собі йдіть до своєї печі, хоч би й на ніч. Цілуйтеся з нею.

Ігор засміявся:

— Ой, надто палка та дама.

У трамваї їм ні про що було розмовляти. Олена Опанасівна— без хустки, волосся недбало зібране у вузлик — мабуть, колись носила його розпущеним, а тепер соромиться, бо ж не дівочий вік, дивилась у вікно й кожний більш-менш прикметний будинок проводжала таким поглядом, ніби то була хтозна-яка дивовижа.. І Лавру, і Софію, і музей вона вже бачила — збиралась просто походити Подолом, аби перейнятися духом старого міста. Ігор охоче пристав на такий варіант.

На зупинці метро він роззирнувся і вголос прочитав:

— Нижній Вал. Навпроти — Верхній Вал, а онде видніє гора Щекавиця. Назви

промовляють самі за себе.

Тільки й того, що промовляли назви: нічого особливого Ігореві не відкрилося. Як на його думку, старі будинки, навіть відреставровані, мали дуже буденний вигляд.

— Хочете подивитися критий ринок?

— Та байдуже.

Ігор пожалкував, що піддався на вмовляння Лізон.

Йому рідко траплялось ходити з жінками і, як правило, ті прогулянки приносили саме розчарування, тож перспектива дня, який належить провести під тягарем відповідальності за добрий настрій приїжджої дамочки, нагонила втому. На свою голову узявся їй зробити добру послугу...

Олена Опанасівна діловито пройшла вперед, потім завернула ліворуч, ніби щось шукала. Незабаром вони й справді побачили високий паркан, що загороджував частину майже безлюдної вулиці.

— О! Я так і знала: тут археологічні розкопки. Це ж про них писали. Нумо, проникнемо в заборонену зону.

Ігор, перемацав ледь не всі дошки, доки знайшов замаскований хід. Судячи з усього, розкопки почались недавно.

— Ото б розпитатись у тих, хто тут працює,— сказала Олена Опанасівна.

— А чи знайшли щось?

— Щось завжди знаходять: наша земля така древня. Знаю, бо за студентських років і сама працювала в експедиції землекопом.

— Ви? — зміряв Ігор тендітну постать своєї супутниці.— Важко ж було!

— Я б не сказала. Чудовий спосіб заробити грошей. Мати у мене працювала прибиральницею, зарплата самі знаєте яка. Та й добре мені було! Вітер, привілля, ніхто тебе не смикає, не жене: свобода! Начальник добрий трапився... А головне, ні з чим незрівнянне відчуття чекання дива. Ідеш собі кукурудзяними полями поміж курганами десь на Роменщині й ледь не підошвами ніг відчуваєш старожитності, що лежать у землі, навіть шелест листя здається загадковим. Бува, і наконечник від скіфської стріли роздивишся, а то серед дорожнього каменюччя — сарматську намистину. Гарно!

— Чого ж не стали археологом?

— Бо вже навчалася на хімічному факультеті. Та й мати все відраджувала: боялась, що я за тими експедиціями зчорнію на головешку й заміж ніхто не візьме. Та вже як на роду написано без пари...

Олена стиха засміялась і замовкла. Задоволений, що нарешті між ними зав'язалась розмова, Ігор спитав:

— І як? Ваша експедиція знайшла що-небудь?

— Аякже... Не те, про що мріяли, але знайшли. Звичайне поховання, непограбоване, бо й грабувати було нічого.

Олена зупинилась і вийняла з волосся шпильки — волосся розсипалось по плечах і наполовину закрило обличчя.

— От уявіть собі — в сухій червоній глині видовбаний квадрат, а посередині його —

кістк, теж червоний, бо майже став глиною. А в головах його — простий глиняний глечик, ледь поцяткований дотиками гончаревих пучок. Більше нічого.

— Хлібороб якийсь був?

— Атож, звичайний хлібороб. Хлопці розчаровані: вони б радше знайшли якогось вождя в золотих прикрасах, а тут простий собі "жмурик", як кажуть у таких випадках.

— Не вельми поштиво кажуть.

— Ви це відчули? Отож і мені так гірко стало: як за життя цю людину мали за ніщо, так і по скількох там тисячоліттях після смерті.

Потягло прохолодним вітром, ледь чутним припахом нагрітого металу й мастила — десь поряд був Дніпро з потужними причалами.

— Ваших колег можна зрозуміти. Пишне поховання — це сенсація, почесні археологам, премії, мабуть.

— Все це так. Але ж той вождь, можливо, ріки крові пролив, зла безмір посіяв, а з ним і по смерті носяться. За те, бачте, що спробував на той світ забрати золото.

— Ну, то щось інше, то не шана.

— То саме те, чого прагнув володарі О, я тоді багато передумала біля небіжчика.

Ігор крадькома глянув на супутницю, але роздивився лиш трохи кирпичний ніс, щоку, напівприкриту ясним хвилястим волоссям. Дивно: бачив досі ніби фрагменти її обличчя — то проникливі очі, що вбирали чужий погляд, то рудувату, ледь вигнуту брову, то повні, пошерхлі — видно й під шаром губної помади морквового кольору — уста. Скласти все це не міг.

— Небіжчика? — перепитав.

— Звичайно. Хто ж він, як не небіжчик, нагло потривожений у вічному сні? Його не можна було кидати на ніч самого. Я й не покинула.

Вона відгорнула волосся, й Ігор побачив навколо очей дрібні розпромінені серед ластовиння зморшки — від цього здавалось, що жінка всміхається.

...Пізнього вечора археологи заходилися варити на вогнищі юшку, роздобувши в місцевих рибалок кілька здоровенних лящів. Жінки чистили рибу, обирали картоплю, чоловіки носили хмиз. Вона ж непомітно відійшла від інших, сіла на суху траву. Вплив місяць, і при його світлі чітко побачила силует небіжчика, що лежав боком, та його глиняний глечик. Була перша половина літа, коники ще не сюрчали, й ніщо не збавляло тиші — аж до того часу, коли степом пробіг вітерець і десь пискнула пташина. Ще й світання не настало, як жайвір подерся вгору по ниточці свого співу, немов павук по павутинці.

Олена засміялась, задоволена своїм порівнянням, і на мить повернулася до Ігоря усім обличчям — тихим і милим, з несподіваною зажурою в очах.

— Спати не хотіли?

— Хотіла, але перемагалась. Та ніч, можливо, визначила ціле моє життя. Адже я могла й не усвідомити змісту того, що згодом випало на мою долю, а не усвідомивши, марно катуватись... Ні, не лякайтесь, нічого особливого, не більше ніж випадає на долю інших. Усім нам дістається — чи не так?

Вона замислилась і рішуче завершила:

— Авжеж, саме після цього я й навчилася розуміти, що все в мене складається так, як має складатись, інакше просто не може бути й не треба, щоб було. Ви розумієте?

Ігор хитнув головою. Він подумав, що й сам так вчинив би, коли б йому випало працювати археологом. Не повело туди життя, хоч і дуже любив історію. Вкотре пожалкував, що життя надто рано пішло по усталеній колії: робота, діти, хата... аж тепер пробує прокласти інший шлях. А Марія, мабуть, скучила й дуже переживає.

Раптом відчув, що червоніє від згадки про дружину, ніби вже й завинив чимось перед нею — тим, що недільного дня ходить з чужою жінкою вулицями, сповненими примарами давнини, що слухає небуденну мову цієї жінки й намагається роздивитись обличчя — дивне обличчя, що постійно міниться й віддаляється від нього, обличчя ніби обрій...

— То що ж ви все-таки думали?

— Думала, що в цій скромній могилі знайдено найбільші світові скарби — порядність і чистоту. Той чоловік ціле своє життя вирощував хліб. Судячи з розміру скелета, він був великий та дужий — міг би й силою здобути для себе якісь розкоші. А проте вдовольнився простим глиняним глечиком, бо знав і беріг у собі щось коштовніше від золота й самоцвітів — моральні засади сьогоденного дня. Ви уявляєте, як йому було важко? Тепер люди знають, що кривдити слабкішого — ганьба, а все одно кривдять, ще й як! Знають, що гарбати собі не можна, а бува, гарбають, крадуть, обдурюють. Тоді ж, можливо, цього не знали — тільки намащували шлях до істини, до світу, сповненого довіри й добра. І той хлібороб був серед перших, хто торував туди шлях. Тепер ви зрозуміли, чому я просиділа цілу ніч біля Власника Простого Глиняного Глечика?

Ігор мовчав, боячись сполохати якісь чари. Його пройняло відчуття миті: як і кожна людина, він більшу частину свого життя проводив у думках, мріях або ж невиразних спогадах, не дуже помічаючи навколишнє. Зараз і клаптик закучерявленого неба поміж будинками, і зграйка голубів, що повільно знялись навстріч червоній хмарці листя, і хлопчик, котрий, щось примовляючи, бив об асфальт блакитного м'ячика, до щему зачепили душу. Він подумав, що такий стан треба викликати в собі по кілька разів на день, треба навчитися зосереджуватись на миті — тоді життя не тектиме, як пісок крізь пальці. Вголос сказав:

— Щось подібне я думав і сам, тільки в мене це не виходило так чітко, як у вас.

— Бо вам не трапилось просидіти ніч біля людини, яка померла кілька тисячоліть тому.

— Мабуть.

Коли переходили дорогу, він узяв її під руку, й знов було так, ніби чимось завицив перед Марією.

Марія...

У чотирнадцять років Ігор вночі видерся по водогінній трубі на балкон третього поверху одного з небагатьох великих будинків у центрі містечка, де мешкав разом із

батьком. Падав холодний дощ, і від того скоро задубіли пальці. Піднявшись метрів на чотири, облився потом: темрява каменюкою висіла на ногах, тягнучи на дно незатишної осінньої ночі. Та втекти не дозволила гордість, яка завжди прокидалась у ньому, коли ставало важко, а ще знав: не зробить те, що задумав,— спокою не матиме. Тож, трохи перепочивши на залізному кронштейні, знов почав підтягуватись на руках до балкона.

В опечатаній квартирі самотньої жінки, яку поховали з тиждень тому, залишилось кошенья. Почув про нього випадково від жалісливих шкільних прибиральниць.

— І як вони могли забути живе створіння? Спочатку мовчало, а тепер нявчить, горопашне, четвертий день. Я вже ходила й до двірника, і в ЖЕК, просила, аби випустили якомсь. Кажуть: не маємо такого права — ламати печатку, от прийде комісія... А хтозна, коли її зберуть, оту комісію, я ж заснути не можу, так болить душа за нього. Нявчить...

Він ніби й не дуже перейнявся тією розмовою, та щось у ньому почало відлічувати кожну годину: ось ще одна минула, ще... Вже й вечір.

Ігор довго крутився біля будинку, де мешкала Во— робйова... Поряд пропадала маленька безпомічна істота, терпить муки голоду. А він, людина...

Насмілившись, розшукав кербуда:

— Дядечку, у квартирі Воробйової лишився кіт, ви його випустіть,— сказав, сам бридячись свого жалісливого тону.

— Тебе ще бракувало з цим котом! Ну й люди! Тут стільки серйозних клопотів, а вони голову морочать кат— зна-чим.

Останнє стосувалось когось, хто вже тут був і пробував заступитися за кошенья. Сухорлява друкарка осудливо кивала головою, ловлячи клавіші одним пальцем.

— Ти ще тут? Ану геть звідси.

— А ви чого зі мною так?

— Він ще береться гарикатись із старшими! Ви бачили? Ось я скажу своєму батькові, щоб він повчив тебе ремінцем.

За дверима Ігор стиснув зуби, стримуючи сльози. Батько до недавнього і справді вдавався до ремінця, аж доки Ігор вихопив його й пошпурих геть, сказавши:

— За що? Більше не дамся. Я вчуся не гірше від інших.

Батько після цього ходив як хмара і в хаті відвертався від сина.

— Або він буде слухатись, або хай забирається під три чорти... До профучилища.

Жаліслива мачуха тільки зітхала, потай стараючись приголубити хлопця.

...Ставши однією ногою на кронштейн, дотягнувся до пониззя балкона й вхопився за решітку. Перестрибнув просто на вазони з посохлими квітами й дряпучий мотлох, звалений у кутку. Аж похолов, згадавши, що не взяв з собою нічого, аби вирізати скло: невже доведеться лізти вдруге? Та двері розчинилися від легенького поштовху, війнуло теплом, і хлопець незчужся, як опинився на м'якому килимку у великій кімнаті.

Звиклі до темряви очі намацали сервант, круглий стіл посередині, крісла. Пахло сосною глицею, одеколоном, нагадуючи, що тут лежав покійник. Трохи оговтавшись,

Ігор ввмікнув ліхтарик — промінь вихопив фрагмент великої, на півстіни, картини: людина в лахмітті ницьма лежить на жовтому піску, а біля неї — костур і чаша. Не— оддалік припала до каменя плямиста ящірка.

Щось шаснуло, форкнуло в далекому кутку, й Ігор прожогом вискочив на балкон, боляче забивши об стілець коліно. Отямившись на холодному дощі, згадав, заради кого дерся, й покликав пошепки: "Киць-киць".

Худеньке кошеня з голосним муркотінням кинулося до ніг: звивалось, схлипувало й захлиналось радістю, відчувши людські руки. Ігор поклав за пазуху цю нервову грудочку життя, яку дивовижно наближала до людини здатність страждати, й вперше за свої останні нелегкі дні заплакав...

Незабаром Ігоря привели до міліції, бо квартира Во— робійової виявилась пограбованою, й сусіди показали, що саме він цілий день роздивлявся балкон. Відповідаючи на запитання слідчого, думав про картину, аж поки прохопився:

— А що висіло на стіні в кімнаті?

Зрозумівши, що виказав себе,— адже до того твердив, що ні в які квартири вночі не лазив,— опустив голову.

Слідчий замість переможно вигукнути: "Ага! Так нащо ж ти брехав?" — спокійно мовив:

— Картина. Хіба ти її не роздивився?

— Ні. Я був там хвилин зо п'ять і світла не вмикав. Тільки ліхтарик.

— Картина називається "Прокажений в пустелі". Уявляєш, спека, безплідне камінюччя, ані краплини води й нещасний, якого люди вигнали, щоб не розніс заразу. Самотність... Приреченість. Це жахливо, але й людей можна зрозуміти, вони ж таки мали, чого боятись, бо то була страшна хвороба, тепер такої, на щастя, вже и не чути.

Ігор похитав головою:

— Невже нічого кращого не могли придумати? Не хотів би я народитися серед тих людей.

— Твоя правда,— згодився слідчий.— Он Стівенсон, потрапивши в колонію прокажених, не побоявся навіть узяти цигарку з рук хворого й запалити. Щоб не образити того, кого вже й так жорстоко скривдила доля. А тепер скажи, будь ласка, що ти робив уночі в чужій квартирі?

Уважно вислухавши Ігоря, слідчий серйозно спитав:

— А де єдиний свідок? Кіт?

— Я віддав його дівчині, що живе на вулиці Спінози. У неї вже є двоє, але вона сказала, що мама дозволить і цього взяти, бо ж він біди натерпівся.

— Тоді веди.

Ігор боявся, що не знайде будинку, бо ж номери не запам'ятав, але впізнав білу кізочку з мідним дзвіночком, що паслася біля воріт. Коли дівчинка винесла смугасте кошеня, що вже встигло від'їстися, слідчий розреготався:

— Ну, алібі повне!

Згодом виявилось, що квартиру пограбував сам кербуд: то була афера з майном

самотньої померлої, на яке не було спадкоємців.

Подумки вертаючись до минулого, Ігор не раз думав, куди б завела його тодішня ненависть до світу жорстоких і самовпевнених дорослих, коли б йому не повірив слідчий. Не раз згадував стриману усмішку в очах і добру руку, що ніби ненароком лягла на хлоп'ячу голову.

А до будиночка, де на моріжку паслась біленька коза з дзвіночком, часто приходив у гості. Водив Марійку і на танці, і в кіно: з нею й одружився згодом, коли захотілося життєвого затишку, безжально розшарпаного надто суворим батьком.

У власному гнізді він з надміром узяв те, чого не добрав у дитинстві, зазнав і тепла, і щастя — як же йому було не берегти його?

Але день на Подолі видався на диво приємний, чого там!

"ШАМРАЮ, ШАМРАЮ..."

Мар'яна стояла перед великим трюмо у спальні. Біля її ніг, підколюючи поділ крепдешинової сукні, на крихітному арабському пуфику прилаштувалась Алла. її зігнута постать чудернацьки відбивалась у дзеркалі; Алла часто озиралася на своє відображення, навмисне дратуючи себе.

Хоч як це дивно, а саме біля Мар'яниних ніг почувалась найпевніше. Крутила нею і так, і сяк, смикала за спідницю, сердилась, коли та скаржилась на втому. Важка опецькувата постать з допомогою Аллиних рук вищала й стрункішала на очах — за це Мар'яна ладна була стерпіти що завгодно.

Пролунав дзвоник — відкрив хтось із новеньких працівників— Геннадій чи Семен. Обоє переведені з того інституту, де раніш працювали з Хвостовою, обоє ввічливі та коректні, чимось дуже подібні один до одного.

Дослухаючись звуків — через поріг тягли щось важке, ставили в коридорі, розвертали, потім усе стихло,— Алла із зловтіхою зауважила, що давні працівники не дуже й квапляться допомагати начальниці влаштовувати своє гніздечко. Вона та Петько Гресь — ото й усіх.

Настрій був небезпечний: коли дати йому волю, заведе надто далеко, й нічим добрим для Алли це не кінчиться. Так уже сталося з Шамраєм. Але тоді вона не думала, що чинить, і думати не хотіла. Зараз — інакше. Та що глибше й тверезіше усвідомлювала Алла свою невідворотну залежність від цієї холодної самовпевненої жінки, то більше її проймало роздратування.

— Ох, Аллочко, люди ж зібрались, відпусти мене хоч на хвилинку.

Та Алла була невблаганна:

— Хочеш мати елегантну сукню — терпи.

За півгодини відпустила подругу з миром, залишившись біля машинки: "Закінчу — прийду сама".

Нечутно підступив Петро Гресь, зазирнув у вічі, всміхнувся:

— Ну?

Останнім часом він приділяв Аллі аж надто багато уваги. Можливо, варто було б його й заохотити, коли б за тим не вгадувався деміург в особі вельможної дами, її

далекосяжні плани й проекти. Можливо...

— Ну?

— Що за спосіб спілкуватись? — звела брови Алла.

— Досить тобі, ходімо до гурту.

Він поклав їй на плече руку, потерся обличчям об волосся. Роздратування ніби притлумилося, та на душі було порожньо й тоскно. Низько нахилившись, Алла перекусила нитку. "Шамраю, Шамраю..." — раптом зринуло звідкілясь. Скинувши Петрову руку, попросила:

— Дай мені спокій, чуєш? Скажи, що кінчаю й буду хвилин за десять. Чуєш? Дай мені спокій взагалі.

Трохи ображено, знизавши плечима, Петро повільно рушив до дверей. На ньому був жіночий фартушок з оборочками, що навдивовиж пасував до скрадливих рухів, солідно-багатозначної манери говорити. "Кельнер,— подумала Алла.— Кельнером би йому бути, ось де його справжнє покликання".

Вона розпростала вже готове шитво й притулилась чолом до скла.

Внизу клали асфальт, осіннє повітря дрібно тремтіло від гарячих випарів, робітники обкладали каменем лунки навколо недавно посаджених дерев.

"Шамраю, Шамраю..." Засмаглий на семи вітрах, з потрісканими губами, так радісно зніяковіло переступав поріг господи, що її вона аж надто скоро звикла мати за свою... Хотів здаватись грубим і цинічним, а проте буз просто зболений і мріяв про ласку й тепло. Шрами від сітей на долонях, два пальці відморожені... Сказав, щоб забиралася геть, і навіть замок поміняв, а сам поклав до валізи плащик і туфлі. Імпортні, дорогі, не пожалів віддати... Любить?

Знов у дверях постав Петько Гресь — тепер навколо талії в нього був пов'язаний рушник.

— Ну, знаєш... Товариство ображене. Сказали, щоб ішла. Категорично!

— Іду вже.

Помічники сиділи на кухні — їх таки не прибуло, тому й стіл не накрили у вітальні,— вже пригостилися. Мар'яна, з примруженими очима, з цигаркою в зубах, майже гарна за хмарами диму, сиділа поряд з Геннадієм. Недбалим жестом вказала Аллі на місце навпроти:

— Петю, подбай про свою даму.

Сенечка, як усі його називали, з жіночою манірністю тримаючи виделку, вибирав горошини із салату "олів'є", який нашвидкуруч приготував Гресь.

"Що все ж таки являє собою цей ваш Хвильовий? — допитувався Геннадій.— Він обережно здмухнув попіл з Мар'яниного плеча, але невдало: на біле мереживо блузки лягла темна смужка, й хлопець занепокоєно пас її очима.

— Наш Хвильовий? Типовий технар з провінції, недавній робітник. Валерій узявся допомогти йому переповзти в столицю... Дисциплінований і беручкий, гріх заперечувать, та водночас у ньому є щось таке...— Мар'яна неві— зячено ворухнула пальцями.— Коротко кажучи, здатний на несподіванки і — прикрі!

"Переповзти,— подумала Алла.— А чи давно повз сам Джиглюк? Ще й як! Не повз, а плазував перед главком".

— Не розумію все ж таки, чому з ним носяться,— сказав Гресь, і на його обличчі з'явився вираз скривдженої дитини.— Зрештою, ми всі працювали, віддавалися ділу, й довше та більше ніж Хвильовий.

— Цілих два роки одержували зарплату,— не витримала Алла, й Мар'яна, розслаблена та розманіжена у своїй новій квартирі, спромоглась, проте, кинути на неї гострий погляд. Гресь не завважив підтексту Аллиного уточнення.

— Авжеж, цілих два роки. Коли це він прийшов до нас, Мар'яно Гнатівно? Ага, десь на початку травня. Ну от. Тоді вже було розроблено нашу методику й сконструйовано піч. Звичайно, він її дещо вдосконалив...

— А методику розробив Левандовський, якого в темпі випхали на пенсію...

Погляд, який знов кинула на неї подруга, остаточно переконав Аллу, що кицька спить, а мишу бачить, проте не спинилась:

— Тії,о ж до печі, то саме завдяки Хвильовому вдалося перейти до промислового виробництва базальтового волокна. Авжеж, дещо вдосконалив... Дещо!

Геннадій і Сенечка обурено залементували, але Мар'яна їх вгамувала. Збиваючи попіл у блюдечко, не відриваючи від Алли очей, повільно проказала:

— Ти, люба, з Левандовським багато успіху зажила? Коли б не Джиглюк, вас би давно ліквідували як неперспективний науковий напрямок і в кращому разі порозпихали б по різних лабораторіях. У кращому разі... Хто— хто, а ти це маєш розуміти.

Той довгий погляд, яким Мар'яна супроводила ці слова, означав:

"Ти збожеволіла? Вгамуйся!" За тим Хвостова безтурботно всміхнулася:

— Одне досить уже виробничих нарад! Виходить не дружня вечірка, а казна-що!

— Кінчаймо! — погодився Геннадій.— Ніхто й не сумнівається у заслугах Валерія Дмитровича, у ваших, Мар'яно Гнатівно, також. Обое ви — істинні фундатори базальтового діла і, я сподіваюсь...— значуще підкреслив з виглядом людини, котра не сумнівається у 'вагомості своїх слів, і врешті серед настороженого мовчання завершив: — Я сподіваюсь, ні, ні, я певен цього, що незабаром наш Джиглюк очолить науково-дослідний інститут. Науково— дослідний інститут супертонких волокон — звучить? А всі присутні тут стануть завідуючими відділів. Тож побажаємо скорішого звершення цієї красивої мрії.

Дивлячись уперед затуманеним поглядом, Хвостова встала і, обнявши Аллу, прошепотіла:

— Ти теж, коли будеш розумною...

Хотіла щось іще до цього додати, але Гресь — він і тепер не збагнув такого достойного завершення виробничої наради,— з тим самим виразом скривдженої дитини перебив:

— Ні, ви поясніть мені чому? Чому не можна тут обмірковувати виробничі проблеми? Гадаю, це навіть треба. От Хвильовий запатентував винахід, а нас у співавтори не

включив. Як таке можна дозволяти? Чому?

"Бо ти лиш тим і займався, що вставляв йому палки в колеса",— подумала Алла, однак стримала себе. Вже й так сказала забагато тут, за цим столом, де зібрались безсумнівні однодумці.

— Авжеж, чому? — ив вгавав Гресь.— Це ж просто неетично! Це, я вважаю, плювок в обличчя цілого колективу, який працював довше від нього. Подумаєш, могутній одиночка! Та просто нахабний індивідуаліст! Він хоч Валерія Дмитровича включив?

Хвостова кивнула:

— Як керівника — па якийсь там процент.

— А вас?

— А мене ні.

— Все зрозуміло! — сказав Геннадій.— В нашому інституті такого не траплялось. Та й взагалі, наскільки я розумію, у цивілізованих людей так не прийнято.

Хвостова звела на нього вдячно-страдницькі очі...

— Ми ж працювали! — розходився Гресь.— Ну, не вдалось одразу перейти на багаторядний спосіб виплавки базальтового волокна, так все одно за місяць-другий перейшли б. У роботі завжди є труднощі та перепони, однак їх успішно долають. Подолали б і ми.

"Мовчи, мовчи,— нагадувала собі Алла.— Тепер ти завжди ховатимеш свої думки і чинитимеш волю цієї жінки. Найкраще — розучитись думати взагалі, розучитись бачити й відчувати, чого не треба. Найкраще — дивитися на світ її очима. Можливо, з часом так і станеться".

Їй раптом згадалось, як мати, її тиха та скромна мати, виступила на зборах проти голови колгоспу за те, що вимагав від директора школи, аби той послав учнів у сльоту збирати буряки.

— У господарстві тяжке становище? От-от морози вдарять? А чом ми не копали корені, коли стояли погожі дні й час мали, бо всі роботи вже завершили? Чекали, доки впадуть дощі, щоб буряки натягли вологи й більше заважили? Тепер без дитячих рук не обійдемося?

І тим, хто смикав її за поли, вмовляючи згадати про здоровий глузд і не ставати на прю з начальством, показувала свої маленькі зчорнілі руки:

— А що воно мені, те начальство, зробить? Я вільна, вільна, бо працюю на землі.

"Ти ж вільною не будеш,— думала Алла.— Не будеш, бо те, чого хочеш, такі як ти нездари купують не працею, а совістю і честю. Згодна платити аж так багато?"

За півгодини ніхто не завважив, як на одного з однодумців поменшало: Алла звелась і, навіть не криючись, пішла вдягатись. У передпокої трохи постояла, роздивляючись звідти велику вітальню, яку — за домовленістю з Мар'яною — завтра мала опоряджати до приїзду Джис— люка.

Давно відгоріли осінні барви — вечори настали холодні, темні й порожні, коли здалеку відлунюють кроки пізнього перехожого, а шум машин чути за кілька кварталів, й гострі пориви вітру проточують блаженку стінку тепла, що стоїть поміж осінню та

зимою. Незабаром мав упасти сніг, а нічні метелики все ще літали в цьому одноманітному світі, й з ними траплялось усе, що має траплятись за літніх днів, вони прагнули світла, крутились у своїх загадкових танках, заплутувались у павутинні.

"Ти у своєму житті зробила багато дурниць,—думала Алла.— Ти платила Шамраю нещирими цілунками за комфорт і байдикувала в своїй лабораторії з дня у день — добра людина Левандовський мусив мити за тобою пробірки. Ти казала багато неправди й не дуже переймалася моральними настановами. Але є гріх, якого ти ще не встигла взяти на душу: ти знала, що з тебе ніколи не буде справжнього науковця, й не пробувала тут урвати щось для себе. Тепер ось Мар'яна Хвостова береться тебе витягти на цю гору за пошиті сукні, викладені парики й косметичні поради. Так не поповною ряди липових кандидатів... Май совість".

Алла зайшла до телефоної будки й вперше набрала той номер, який звикла давати іншим. Телефон підкреслював найкраще в голосі Памрая, робив його глибоким та оксамитним.

— Слухаю.

Вона помовчала, долаючи несподівану судому в голосі, й тихо сказала:

— Сашко, я думаю про тебе, хоч цього й не хочу. Той плащик і туфлі... Я їх не вдягала, і коли це просто так, то забери, будь ласка.

Віддих Сашка почастішав, і, до болю чітко уявляючи його обличчя, Алла відчайдушно мовила:

— Шамраю, Шамраю, тебе любити маю...

Хотіла одразу ж покласти трубку, та враз почула:

— Стривай!

Руки у Алли ослабли, й вона їх опустила — Сашків голос звучав десь чи не біля самих ніг.

— Ти працюєш там, де й працювала? Так?

— Поки що.

— Тоді завтра о шостій чекай на мене біля прохідної.

— Чекатиму. Спасибі.

Діставшись до гуртожитку, вона обняла Діну:

— Піду в кравчині! Й чому одразу не додумалась? Отам нікому не доведеться годити!

— Жартуєш! — знизала плечима Діна.— Не візьмуть, у тебе ж вища освіта.

— Освіта, звичайно, створює проблему — і нащо я її здобувала? А втім... Побачимо! Одне знаю напевне — шукатиму іншої роботи.

— Жартуєш...

Двоє інших дівчат солодко спали, загорнувшись у дві— три ковдри: батареї були зовсім холодні.

"Шамраю, Шамраю, а я ж тебе й справді любитиму",— прошепотіла Алла, й собі готуючи постіль.

"ЯКЕ В .НЕЇ ОБЛИЧЧЯ?"

По обіді Ігор мав їхати на сусідній завод скловолокна, що за дві зупинки електрички, в лісі. Михайло Чугай, котрий так і не передав йому до кінця свій цех, довго пояснював, з ким, про що та як треба поговорити у справі. Врешті, махнувши рукою, написав записку-прохання.

Ігор мовчки сприймав усе, про що говорив Михайло. Думав про своє.

Він був приголомшений. Щойно розмовляв з Джиглю— ком — витратив кілька годин, доки спіймав його поміж нарадою й незапланованим візитом до міністерства. Вдягнений Валерій впустив Ігоря в кабінет, а сам лишився стояти біля дверей.

— Прошу вас бути дуже лаконічним — немає часу.

Збентежений холодним тоном (коли б же зовсім недавно з ним не розмовляли інакше!), Ігор сказав не те, що збирався,— втім, це навряд чи й мало значення, Джиглюк, здається, не мав наміру слухати його пояснення, перебив:

— Мені доповідали, що ви незадоволені. Але чому? З чого такі настрої? Більшого для вас ми зробити просто не можемо, принаймні тепер.

— Але я не прошу більшого! Я взагалі не прошу нічого особливого,— повторив Ігор, усе ще сподіваючись, що це — непорозуміння.— Я просто хочу лишитись, де працював, хочу займатись творчою роботою й далі розвивати свою тему. Адже маю думку...

— Ви так говорите, ніби й справді займались науковою роботою,— знизав плечима Джиглюк.— Але ж цього не було... Тепер маєте вищу інженерну ставку. Так краще для виробництва і, за логікою речей, для вас. Звідки ж претензії?

— Хто ж вдосконалюватиме практику виробництва базальтового волокна?

— А то вже не ваш клопіт. Про ваші нові обов'язки поговоримо іншим разом. Працюйте.

Було в цій розмові щось пекучо-образливе для Ігоря, таке образливе, що навіть не міг її переповісти іншій зацікавленій особі — Михайлові Чугаю. Його, Ігоря Хвильового, не зрозуміли... Чи не схотіли зрозуміти? Але чому? Адже ще місяць тому Джиглюк всміхався так приязно і широко — за саму лиш ту усмішку можна було не досипати ночей, аби швидше поставити на ноги їхнє спільне діло. Навесні небагато працівників вистояло проти недовір'я та скепсису: ті, що прийшли працювати, коли часи повернули на краще, ніколи не переймуться цією ідеєю так, як переймались перші. "Спільно пережиті негаразди мають зближувати людей,— думав Ігор.— Але нас трьох вони не зблизили — чому? Нехай Хвостова, вона, видно з усього, егоїстична жінка, але що нас розвело з Джиглю— ком?"

Почувався так, ніби його зрадили,— зрада була дуже тонкою, невидимою на перший погляд, і хтось там сторонній, невтаємничений, міг хіба що здивовано розвести руками. Справді, звідки претензії, коли на словах усе правильно...

Як і слід було чекати, поїздка виявилась невдалою. Заступник директора склозаводу по господарській частині повернув записку зі словами:

— Нічого не можемо зробити. Не маємо таких можливостей.

Належало вимагати, доводити, лаятись, можливо, щось обіцяти, натомість Ігор поклав записку в конверт (горопашний Михайло довго шукав його, примовляючи:

"Культурненько щоб було, культурненько..." — мовчки вклонився. Здивований такою поведінкою, заступник-завгосп гукнув на прощання:

— Загляньте днями, щось придумаєм!

— Спасибі,— не обертаючись, кинув Ігор.

На вулиці зметикував, що до їхньої лабораторії можна пройти навпростець лісом — години зо дві вистачить, й електрички не треба чекати. Скільки там погідних днів залишилось у цьому році, щоб не потішитись бодай одним?

Після напруги останніх місяців — весну бачив, а чи настало за нею, як годиться, літо, вже й не помітив — сам себе не впізнавав у цьому настрої байдужості до всього. Стомився, авжеж, стомився, і здається, від неробства на новій посаді ще більше, як біля печі, хоч там простоював по десять годин, скільки дозволяли сили. "Ви говорите так, ніби й справді займались науковою роботою", — згадав слова Джиглюка, й знов запекла образа. А що ж то було, як не науковий пошук з його непогамовністю? Творчість і сама по собі є винагородою за труд: тож хай там що, а базальтове діло живе, міцніше, вже й на інших заводах запроваджують печі їхньої конструкції, зокрема й на тому, який і досі називає рідним. Марія пише, що за ним жаліють, кличуть назад.

Ні, не йому потерпати від сумнівів: начальником цеху він не може й не хоче бути — Джиглюк мусить це зрозуміти. Ще завтра востаннє з ним поговорить, а сьогодні — хай буде мир на душі. Мир і сонце в цей осінній день — перший день року, коли він вільно йде поміж дерев, нікуди не поспішаючи, ні над чим не мізкуючи. Він його заслужив.

Сонце й справді світило ніби не на зиму, й по тому, як Ігор заглиблювався в ліс, приходив незвичайний настрій. Подібне було хіба що в юності, коли він, кваплячись після роботи до вечірньої школи, ледь не налетів з розгону на дерев'яні щити: пішохід перегородили у зв'язку з ремонтом каналізації. Перейшов на інший бік і звідти побачив будинки та дерева, під якими сто разів пробігав, засліплений поспіхом, і раптом здалося, що він потрапив до незнайомого міста, красивого й таємничого. Того дня пропустив аж два уроки, милуючись баченням, й другого дня вже з нетерпінням чекав, коли нарешті помиється під душем і, повечерявши у заводській їдальні, потрапить до екзотичної країни, відкритої поміж заводом і школою. Але сподіваного ефекту не трапилось: вулиця вже не промінилась, як уперше, не цвіла...

Гей-гей, а він і сьогодні пропустить не один урок...

Звернув з асфальтівки, що вела до заводського магазину, на стежку поміж обчухраними кущайи бересклету: де-не-де на ньому ще висіли химерні ягоди.

На галявині, де по-літньому зеленіла брусниця й верес ліловим туманом заповнював видолінки, було чисто й затишно, аж ноги захотілось витерти, як це буває, коли заходиш до чужої ошатної господи. Ігор минув гайок з молодих беріз, білих, мов парафінові свічки, — над ними вгорі тріпотіли вузенькі вогники неопалого листя — і раптом вийшов на берег невеличкого озера. Кілька парусинових парасольок на перемитому недавніми дощами піщаному пляжі, кілька рундучків для продажу морозива й води, великий червоний м'яч у золотих зірочках, що дрейфував біля берега, — здавалось, літо ніколи не полишить це безтурботне царство, й навіть за

найлютіших морозів можна буде погрітись біля води, як біля вогнища.

Над пагорбом товклись комарі. Вони то збивались у хмару, то розсипались, потім дружно сахались угору й починали повільно веретенитись: у тих рухах вгадувалась чітка мелодія, яку цілком можна було покласти на ноти,— мелодія неквапного в своїй короткості теплого, майже літнього дня, коли виконано всі обов'язки перед Природою, додержано всіх її законів, і тепер лишається одне: доки не вдарили морози, тішитись життям у мудрому примиренні з усім сущим.

Біля декоративного місточка сиділа на простеленому плащику босонога дівчинка: легкі кросовки кольору слонової кістки стояли поряд — саме так, як мають стояти зовсім новенькі гарні кросовки, що мають магічну владу над душею своєї юної володарки: впритул один до одного, на килимку з жолудів. ...Як же рясно вродили цього року дуби-нелині!

— А простудитися не боїтеся? — спитав Ігор, обминаючи незнайомку.— Уже не літо...

Вона звела обличчя — зовсім дитяче, прояснене, попри насуплені брівки й зосередженість, уважно глянула на перехожого й знов втупилась у книжку.

Ігор всміхнувся...

Обличчя незнайомої дівчини він роздивився, а от обличчя Олени Омелянівни — ні. Спочатку не випадало, а потім, після спільної прогулянки, на нього ліг туманець і зробив прекрасними й м'які риси, і веснянки, і сірі очі. Тільки через цей туман Ігор уже й бачив його — інакше не виходило.

Цілий тиждень Олена клопоталась якимись своїми справами, верталася пізно, та і в нього лишалось небагато часу на відпочинок, але попереду неділя, вони знов кудись підуть разом, і тоді він уже напевне роздивиться, гарне в Олени обличчя чи лиш здається таким.

Дубовий і березовий гаї закінчились, на їх кордоні росла дика груша—справжня фабрика червінців, якими ліс відкупався від зими. Ось вони, ще не сточені пліснявою, лежать біля оксамитно-чорного стовбура — примарне золото гномів, що з першим сонячним промінням втрачає свою вагу.

Але сосни пахтіли зовсім по-літньому, в серпанку дрібного павутиння, по-літньому соковито зеленіла папороть, і тільки пташине безгоміння нагадувало про ефемерність цієї перезрілої краси.

Ніби шмат кори лежав попереду: придивившись, Ігор зрозумів, що то опеньки ніжно-тілесного кольору, пругкі, на диво чисті. Почав нищпорити по кишенях, шукаючи, куди б покласти здобич — це б тітка Ліза мала б сюрприз! — але не знайшов нічого, окрім конверта з Михайловою запискою. Сорочку скинути? Однак сама думка про стриптиз серед готично строгих сосен здалась блюзнірською, й Ігор махнув рукою.

Але опеньки траплялись і далі — невеличкими купками, а то й поодиноці сотались у траві, мов нитка Аріадни, в цьому золотаво-зеленому лабіринті. "Не інакше як приведуть до відьминої хатки",— подумав Ігор і пішов за ними.

Опеньки привели до старого куреня, де, з усього видно, зовсім недавно хтось

зупинявся. То була добротно виплетена з вербового гілля будова з дверима та вікном, з підлогою, вистеленою глищеїр та накритою брезентом,— забули чи не захотіли взять, аби не руйнувати маленьке рукотворне диво. У кутку, в поліетиленовому мішку, лежать сіль та сірники.

Підбивши під голову глици, Ігор вирішив полежати хвилинку, щоб дати спочинок стомленим ногам. Мелодія комариного танка звучала в ньому, й він спробував відтворити її вголос: "там-та-ра-та-та-там..." Нитка комах тяг— лась ледь не до верховіть: "та-а-м". Виходило щось врочисте й трохи сумне, схоже на полонез Огінського, й він порадив, що в його житті буде такий день,— мов подарунок, котрий обминув у дитинстві. "Повітряна кулька не— затьмареної радості, яку вітер часу заніс у майбутнє, щоб вона опустилась на мою душу саме тоді, коли я цього най* більше потребуватиму",— подумав.

— Саме тоді, коли треба, саме тоді, коли треба,— повторив уголос, знов стараючись уловити ритм комариного танка.

Шаснуло, шеберхнуло над головою — хтось застукотів, ніби нетерпляче добивався до господи: схопившись від несподіванки, Ігор зрозумів, що непомітно для себе заснув. Вибравшись зі свого сповненого запаморочливих запахів прихистку, побачив великого, в червоному береті дятла, що ковзався вниз головою по старому стовбуру.

Гаразд, але в який бік іти? Сон перебив відчуття напрямку або ж він втратив орієнтири, петляючи за грибами. Інтуїція кликала ліворуч, а з протилежного боку долинав шум—так, ніби там мала бути шосейка. Вирішив іти на шум і заквапився навіпростець: темніло скоро.

Ігор ішов, раз у раз перестрибуючи зарослі вересом окопи, чіпляючись часом за колючий дріт: куди й поділась дитинна безтурботність лісу, тепер він ніби жив спогадами про те, що гримотіло й свистіло поміж стовбурами, несучи згубу, й ті похмурі образи дивно матеріалізовува— лись серед осінніх сутінків. Холоднішало. Ігор вже ладен був виляти себе за легковажність: ніби обмарило його, забравши здоровий глузд і чуття відповідальності. Блукати до ранку, аби не закоцюбнути від холоду — перспектива не з приємних.

Неоддалік брязнуло — ніби знаряддя праці в людських руках: Ігор майже побіг на звук, незабаром роздивившись і людську постать.

— Доброго вечора!

— І вам того ж бажаю, людино добра,— неквапно озвався чоловік.— Звичайно, коли у вас не злі наміри.

Ігор засміявся — радість чудової пригоди знов повернулась до нього.

— Чого ж називаєте мене добрим, коли у намірах сумніваєтесь?

— Аванс, дорогий, аванс...

— Таж ви при зброї.

— Ой, чоловіче,— зітхнув незнайомец, зупиняючись та пильно обдивляючись Ігоря.— Може, в чийхось руках городній реманент це й зброя, тільки не в моїх.

— Далеко станція?

— Отак іти хвилини з п'ятнадцять.

— Виходить, я з другої години кручусь на місці?

— Може, і крутитесь. Ліс — він такий. Я й сам до станції тримаю путь, бо треба віддати сторожу це залізниччя. Своє полінувався тягти з міста.

— Город тут маєте?

— Та ні, одвідував підшефного. Я, чоловіче добрий, люблю гриби збирати, а особливо білі. Ніколи не вертаюся з порожнім кошиком. І все танцюю від одного місця, бо звідти вони і тягнуться,— від горбка! Такий, наче могила, бо вкритий заячою капустою, й все навколо нею заросло, а в інших місцях негусто цього зілля. От я собі й подумав: "А що коли і справді подивитись, чи не лежить хто під землею? Гріха великого не буде". У травні, коли після дощів перші боровички пішли, узяв лопату та й ну розкопувати. Недовго й потрудився: біля самої поверхні лежав небіжчик у зотлілій формі й жетон при ньому: Петро Коцюба, 1922 року народження. І номер військової частини. Таки ж могила, значить... Ну, вийшов Я з тим жетоном на військкомат. І що ж? Батько помер, а мати й досі жива, і так уже радіє, що хоч дізналася, де могила синова. Двоє було у неї, й обоє полягли при визволенні Києва. Ого! Що тоді творилось, мені розповідати не треба. Самого так контузило, що років зо два не пам'ятав, звідкіль я родом. У пам'яті ворухиться, ворухиться, а що — ніяк збагнуть не можу. Бува, аж мучуся, аж голова болить. Еге! Я тоді попоїздив у поїздах та електричках: їду й дивлюся у вікно — може, пізнаю рідні місця. Єдине пам'ятаю — деє біля станції мій дім... Навчився кравцювати, то так вже й залишився у кравцях, а до війни був учителем. Забрала вона у мене мою професію, ще, дякувати, залишила життя.

— Пізнали?

— Та де... Потроху пам'ять сама повернулася — відійшов. Ну й лікували ж, звісно. Дружина вже й фотокартку мою збільшила, повісила замість ікони, і квіти щодня міняла. А тут і я об'явився — живий, живий, ось маєш...

— Чого ж тепер із заступом?

— Наводив порядок, значить. Це ж мати й сестра з Кіровоградщини збираються приїздити, деє у неділю стрічатиму гостей. А що? Цікаво познайомитись.

Ігор притишив крок — супутник хекав, не потрапляючи в ногу. Деякий час мовчали.

— А знаєте, чого я звернув увагу на ту заячу капусту? — спитав скрадливо чоловік.— Сам, коли траплялося поспіхом ховати однополчанина, шукав, коли була змога, цього зілля, щоб устроїти: чіпке воно, землю тримає добре. Та й іншим знак. Отже, й навело на слід, буде тепер матері де поплакати. Знаєте, й це людині треба, коли вже так склалось. Ми прийшли.

Станція з її нервовим мигтінням синіх, червоних та зелених вогнів на коліях, з голосом чергового, що долинав з репродуктора, ніби з краю галактики, забивала вуха, засліпила очі: Ігор щодуху побіг до електрички, що саме підійшла, гукнувши: "Спасибі!" Ледь устигнув вскочити до тамбура.

Припавши до вікна, помахав у темряву рукою: до чоловіка, котрий, здавалось, так і

лишився стояти, зіпершись на заступ.

Ігор одкрив ключиком рипучу хвіртку й вступив у тітчин "різноплощинний сад": з трьома претензійними приступками, що вели на виноградну терасу, з алебастровими вазами обіч них. У світлі, що падало з вікна, вилискувало, мов ялинкова прикраса, останнє яблуко. Кущі бузку навіть тепер, коли опало чисто все листя, лишались густими, як стіна.

По тому, як гостро він усе сприймав — і яблуко, і запах хризантем, Ігор зрозумів, що казковий день переливається у незвичайний вечір, а попереду ще й ніч, можливо, безсонна від незрозумілого, як у юності, хвилювання.

— Хочете чаю? — спитала Лізон із загадковим виразом обличчя.

Ігор хотів і чаю, і чогось суттєвішого, до того ж тітка мала якісь новини: не дати їй можливості самовирази — тись означало б вчинити негуманно.

— А знаєте, хто такий той ваш начальник, що про нього ви розповідали з таким захопленням? — Лізон без зайвої дипломатії накрила свого квартиранта мокрим рядном, подаючи в порядку компенсації бутерброд з смач — нющою грибною ікрою власного приготування.

Ігор уже ледь пригадував, що ж такого він казав про Джиглюка, та й сам Валерій здавався якимсь нереальним — десь із минулого чи майбутнього — за стіною сьогоднішнього свята, яке хотілось випити до краплини, нехай не5 буде навіть індійський чай у старовинних чашках.

— Захоплювались, не заперечуйте.

— Та я не заперечую, а що?

— Хочете вірте, хочете ні, — жваво почала тітка Лі — за. — А я одразу відчула: щось тут не так. Надто вже цілеспрямовано він вас знайшов, надто багато наобіцяв, а що з того виходить? От хоч би й з квартирою...

Це зовсім не входило до Ігорових планів — обмірковувати з Лізон своє теперішнє становище. Він пожалів, що бутерброд такий великий: квапитись їсти — незручно, тим більше незручно покласти й втекти. Однак тітка Лі — за вже й сама змилосердилась:

— Гаразд, гаразд, я не втручатимусь у ваші справи. Хочу лиш розповісти, як він вчинив з Оленою Омелянівною. Виявляється, чого ця бідна жінка пригнала сюди в свою відпустку? Так-таки подивитись Київ? Плю... Ні, глянути в очі цього пройдисвіта, хоч я б на її місці плюнула. Плюнула б! Він мав її за наречену, вже й заручини відсвяткували...

— Не одружився, сучий син?

Тітка Ліза з гідністю одкинулась на спинку стільця.

— Звичайно, я стара, та не робіть з мене ще й ретроградки. Мало хто на кому не одружується! В наш час з цього не роблять проблеми — і правильно. Нічого драматизувати життя, воно й так драматичне. Не в тім річ. Вона ж ще до знайомства з ним кілька років працювала над проблемою здешевлення скляного волокна. А він прийшов до інституту й по готовенькому одразу захистив кандидатську. Бо вона віддала йому якесь там своє відкриття, домовившись, що виступлять як співавтори. Він узявся

пробивати його, а потім...

— Сама віддала?

— Юначе, ой, юначе... Що ви на цьому розумієтесь? Закохана жінка усе віддасть, та це ж не означає, що її можна грабувати. Принаймні чоловікові, який претендує мати славу порядного. Що це за науковець, коли він полює на чуже? Кажете, отой Джиглюк талановитий керівник?

Подякувавши тітці Лізі за чайну церемонію, Ігор втік до себе нагору.

На душі було неприродно тихо, як після вибуху: здогадуючись, що по тому настане, Ігор собі сказав: "Отже, вона любила Джиглюка. А як могло бути інакше? Не дівчинка ж... І хай собі. Я тут ні при чім".

Він ходив вузесенькою своєю кімнаткою повз канапу, письмовий стіл, маленьку шафку — всього було рівно стільки, скільки треба самотньому чоловікові, котрий цілісні дні проводить на роботі. "То добре, що Марія погодилася мене відпустити, ще хтось, як усе повернеться, але при сім'ї я був би не вільний у своїх рішеннях. "А так — зібрався і виїхав: раз-два... Марія... Вона ж у мене таки хороша".

Дідько забрав би цю тітку Лізу разом з її чайною церемонією! Тепер і сліду не залишилось від пережитого в лісі, самий неспокій — жаль за втраченим святом, чи що... А й справді, скільки тих свят випадає на долю?

— Нарешті починаєш мислити як треба,— озвалось у пустці, де недавно були піднесеність та радість.— Марія хороша, але ж ти геть занудився біля неї, інакше не зміг би так довго жити тут, не потерпаючи від самотності.

— Я працював до виснаження!

— Кажи, кажи... У тебе лишались неділі, та й нащо було стільки працювати? Хто тебе змушував? Тобі не здається, що ти просто маскував свою байдужість?

— До кого?

— А до дружини. Коли ти й любиш, то не ^Марію, а сім'ю, дітей своїх любиш: все, що було між вами чарівного, давно зів'яло у побутових клопотах, і в тому винна скоріш вона, бо дозволила собі надто скоро збуденіти, і крихти свята не залишивши для тебе. А чоловікові час від часу треба освіжати душу, й на те є старий, як світ, надійний спосіб...

— Ну, знаєш!

Ігор розкрив роман Германа Гессе "Гра в бісер": читав його уривками, не маючи змоги подужати одразу, и щораз дивувався спокійній, хоч і дещо чужій мудрості, якою віяло від сторінок.

От і цього разу прийшла зрівноваженість — чудова зброя у боротьбі з зайвою суєтою. Було вже по першій, від лісової прогулянки боліло все тіло: начитавшись, Ігор вимкнув світло торшера й вирішив спати.

Але чужий голос знов зазвучав у ньому. То був дивний стан: страшенна втома й водночас неможливо заснути.

— Ти зрілий чоловік. А за кілька метрів молода, гарна й дуже самотня жінка. Еге ж, вона подобається тобі?

— Ще б пак! Безліч чоловіків на твоєму місці без вагань вчинили б тільки так, а ти

боїшся. Чого? Дружина не дізнається. Зрештою, це нешляхетно: можливо, вона плакала, бо розмова з Лізон розстроюдила їй сердечну рану, й потребує втіхи, а ти... Вона скоро поїде, й ти ціле своє життя жалітимеш, що між вами нічого не відбулось.

Він хутко звівся і в темряві почав одягатися. З-за дерев вплив місяць і примарно відбився у дзеркалі крізь шибку — Ігор її не затулив завісами. При місячному світлі жаско було дивитись на себе: власне обличчя здавалося безкровним, аж неживим. Ніби й не він рухав руками, квапливо причісуючись. Щоб відігнати це враження, Ігор смикнув шнурок вимикача.

Перед ним стояв чоловік у пом'ятій сорочці з перекосо— боченим судомою обличчям, з жорстко стиснутими вустами. Щось у його очах було бридке й принизливе для того, кого він бачив у дзеркалі вранці, коли голився, безтурботно збираючись на роботу. Ігор ввімкнув ще й велику лампу та впритул підійшов до дзеркала: дивився на себе доти, доки розгладилась судома, доки оступився, невдоволе— но бурмочучи, той незнайомиць, що так зненацька вийшов з мороку і заявив про якісь там свої права. Коли ж до Ігоря врешті повернулись його уста, спитав себе:

— Гаразд, Марія не знатиме, а що ти Олені подаруєш? Ще одну облуду замість пережитої? До втрати — ще одну втрату? До болю — новий біль?

Щось билось у ньому, немов замкнена звірина, наївне й нетерпляче, щось квилило. "Коли ти був такий щас— ливий у лісі, то — завдяки їй. І комарині танці були на її честь, і аріаднина нитка опеньок вела до неї, і чоловік із заступом трапився тобі, щоб ви скоріш зустрілися. Досі ти спав, тепер прокинувся і зовсім інакшим бачиш світ. То що ж — зректися цього?"

Ігореві стало важко дихати. Дратливо розчинив вікно й сів на підвіконня, розстебнувши сорочку.

"Тільки не сьогодні... завтра... Треба подумати, треба спочатку подумати... Завтра..."

Холод нарешті наліг на груди, панциром затулив від усього, що ніс сьогоднішній день разом із вечором та ніччю. Бодай у такий спосіб здобуде трохи спокою, щоб розібратись... розібратись... Завтра...

— А що, Олена Омелянівна досі спить? — спитав Ігор вранці тітку Лізу.

— Олена Омелянівна? Вона ж поїхала! Ще вчора. Так сумно мені було з нею прощатися — стала мов рідна. Хороша вона людина, тітка звела догори очі й раптом сплеснула руками: — Ой, я ж і забудько! У своїй кімнаті вона залишила для вас записку, де дякує за увагу. Лишенько, що це з вами? Ви ніби по хворобі. Ану, ану...

Лізон притулила сухеньку долоню до Ігорового чола і знизала плечима:

— Нормально ніби. Стережіться, грип ходить.

Дорогою на роботу Ігор випив кілька склянок томатного соку, але ніяк не міг вгамувати спрагу. Дедалі дужче ного огортав гарячий туман, а по обіді стало зовсім погано, й лікар з медпункту наказав негайно іти додому.

Увечері температура дійшла сорока.

Тітка Ліза цілу ніч сиділа біля нього, міняючи на голові приготовлені за

старовинним рецептом оцтові компреси. Боліло в скронях, ломило кістки; коли щастило задрімати, будив короткий колючий кашель.

Ігор лежав на грубих морських канатах. І безліч їх звивалося перед ним, зав'язуючись у вузли, і всі необхідно було порозв'язувати: та робота була виснажливо безнадійна й водночас чимось тішила; не знав, кому це треба, але приготувався виконувати своє діло сумлінно бодай до незкінченності. У хвилини прояснення свідомості відчував незрозумілу радість.

Він не любив приймати рішення, бо довго мучився, вагаючись. Тепер за нього розпорядилась хвороба, і він був вдячний їй, як суворій, але справедливій людині.

З лікарні Ігоря забирала дружина. За десять днів, що він там пролежав, випав сніг, до невпізнання оновивши вулиці. Оновленим і по-молодому нестабільним почувався і сам Ігор.

Дорогою зайшли до кав'ярні погрітися. Виявилось, що треба роздягатися, й Ігор побачив, що нова вишнева сукенка дуже Марії личить, та й взагалі вона напрочуд мила жінка — невисока, струнка, з гладенькою зачіскою, що красиво окреслювала ясне чоло. Колись йому хотілось, щоб вона і зачісувалась, і вбиралась сучасніше, але зараз подумав, що в ній усе як треба — внутрішнє сяєво підсвічує очі, роблячи обличчя по-своєму вродливим. Гармонія між зовнішністю і внутрішньою погідністю.

— Не будемо квапитись,— сказав Ігор, з насолодою вмощуючись у зручному кріслі: ще почувався слабим.— Ми так рідко буваємо разом, а то ж таки необхідно.

— А ти, ти не стомився?

— Навпаки... Знаєш,— сказав Ігор.— А я ж таки не спитав, чи ти хочеш переїздити до Києва, сам усе вирішив вольовим порядком.

Вона сполохано глянула на нього.

— Але ж ти сказав, що так краще для дітей.

— Для дітей, а для тебе?

— Для мене?

Її очі знов стали сполоханими, і він лагідно погладив її руку.

— Для тебе, для тебе.

Вона вся спаленіла від цієї ласки, і на її очах зблиснули сльози.

— Ти ж знаєш, мені без тебе — нікуди. Я боялась. Гадала, ти знайшов іншу і тепер хочеш жити без нас. Та коли твоя хазяйка розповіла, як ти поводився, то я ще більше злякалася.

— Чого, дурненька?

— Мені здалось, що це для мене забагато щастя — мати такого чоловіка і — вірного. Злякалась, що з тобою щось станеться, й то буде мені розплата...

"Даремно злякалася, нагрішив, бодай у думках",— подумав Ігор і сказав:

— Ти не відповіла на моє запитання.

— Ну, коли так... Ні, я не хочу до Києва. Там — дім, у якому народилась, садочок, город, усе таке близьке і звичне. Там — свої люди, а тут у все треба вживатися. Для чого? Та я лиш трохи пожила у великому місті, а голова вже пішла обертом. А діти?

Коли б то щастя було в тому, щоб жити у столиці... От тільки — що ти скажеш на роботі? Тебе ж назвуть невдалим завойовником.

Він засміявся:

— Нічого я не збирався завойовувати — так собі, дорогу хотілось пробити для винаходу, ото й усе. Як внесло мене в це базальтове діло, так і винесе. Головне, я переміг: мою піч визнали. Директор тільки зрадіє, коли я повернуся.

— А не жалітимеш?

— Ні!

Марія одним ковтком допила каву й відставила чашечку. Її очі сміялися. Ігор уперше подумав, скільки вона пережила за ці місяці. І нічим йому не дорікнула, а в разі чого мовчки пішла б від нього, хіба що на прощання в очі глянула б з наївним сподіванням, що людські очі брехать не можуть. Як та...

При спогаді про Олену в нього тенькнуло серце, але це вже було щось інше — біль брата за нещасливу сестриную долю. Щось ці дві дорогі йому жінки мали спільного — неоспівану тиху мужність любити без страху перед облудою, без оглядів, без гендлювання почуттями — любити до краю. Вічна весна — як він раніше не розумів поезії душі своєї дружини?

Ти не питай, що буде там,

Чи забуття, чи зрада...

Він узяв Маріїну руку й ніжно поцілував її.

— Все буде гаразд. Принаймні тепер знаю, який я, на що здатен. Це вже немалий набуток — правда ж?

"ВСЕ ДОБРЕ В КОРОЛІВСТВІ ДАТСЬКІМ"

Мар'яна розставила другу партію закусок на сервіру— вальному столику, перша була вже на великому столі. Вона встала о п'ятій годині ранку й до третьої дня добряче ухоркалась. Від металевих бігуді, що вилазили з-під чогось подібного до старовинного очіпка — останній Аллин винахід — боліла голова. А перуки вже не в моді — на жаль...

— Ох, сил немає... Хоч би поміг.

— Я щойно приволік ще двадцять пляшок питва,— озвався з сусідньої кімнати Валерій.

— Таж коли стільки діла!

Вловивши в голосі дружини істеричні нотки, Валерій вийшов на кухню з пляшкою пепсі-коли:

— Не панікуй. Чогось не встигнеш — то й що? Адже всього доволі. На дефіцитах виїдемо! Головне — вчасно зробити фейерверк з мисливських сосисочок.

Мар'яна, чия емансипованість не сягала так далеко, щоб ігнорувати кулінарні обов'язки господині, тяжко зітхнула:

— Потрібна й домашня кухня.

Валерій притиснув накривку пляшки до краю столу й різко смикнув униз. Мар'яна поморщилась, простягаючи йому ключ, сказала:

— Може б, забув про парубоцькі звички. Меблі ж новісінькі.

— Дідько з ними! Я от думаю, чи воно добре, що ніхто із старих кадрів не прийде до нас на новосілля...

— А хто тобі потрібний? Мо', Хвильовий?

— Уяви собі, мені було шкода підписувати його заяву.

— Та! Скажіть на милість — не захотів бути начальником цеху! Яка дурна упертість!

— А я його у чомусь розумію: людина прагнула залишитись при своєму ділі. Все ж таки він у нього душу вклав...

— То й що? Для виробництва потрібно, щоб він вкладав її в дев'ятий цех. Що це — садок дитячий, де треба виконувати всі забаганки?

— Так от же й потреби такої для виробництва, коли зізнатись чесно, то й не було.

— Валерику!

Засміявшись, Мар'яна поклала на чоловікові плечі руки.

— Валерику, таж він би завжди стояв поміж тобою й докторською. Винахідник! Творець печі нової конструкції! Вчорашній робітник! Вчився лише заочно! Він би перебрав на себе увагу громадськості, до нього б їздили кореспонденти. Ти б мусив брати його в співавтори своїх статей — тобі це треба? В лабораторії має бути один — єдиний серйозний автор, один-єдиний науковий авторитет... Це ти, звичайно, і я, але вже на своїй царині. Більше ніхто — не розумієш?

— Воно-то так, але... Я думаю про перспективу. Років на два-три здобутків стачить, а далі? Згадай, як склалось у Левандовського, коли забуксувала тема. Той Хвильовий щось казав про заміну платинових фільтрів дешевшими, звичайно, коли б це вдалося, ми б мали неабиякий капітал...

— За два-три роки, мій Валерику, ти станеш доктором наук, а там з тобою інакше розмовлятимуть.

— Ти думаєш?

— Не сумніваюсь!

Мар'яна втішилась. Вона знов була готова пекти, варити й прибирати, готуючись зустрічати гостей у своєму новому домі. "Все добре в королівстві датськім,— проспівала вона стиха.— Все добре..."

Хай там що, а вона має підстави бути задоволена. Такий ось — трохи розгублений, стурбований, з потребою в її пораді й підтримці, Валерій їй найближчий. Вона ставала певною в собі, коли непевний був він, так уже між ними повелось й так, мабуть, вестиметься.

— Від Хвильового шкоди було б нам більше як користі, а от чого Аллка збирається йти,— для мене загадка. Загадка й стихійне лихо. Допомогати ж нікому! Ну що, що їй, дурепі, треба? Трохи натужилася б — і захистила кандидатську. А там би й заміж вийшла, знайшовши спільну мову з Петром Гресем, квартиру б їм дали. Тепер шукає собі роботи, не знаю вже якої, живе з отим матросом. Дивно!

Валерій не слухав. Вкотре дзвонив до начальника главку, щоб нагадати про своє запрошення. Було зайнято.

Частина друга

"ВЕЧІР НЕ ПРОПАВ МАРНО"

На місто низько спустився прес шарувато-сірого неба, й водяні струмені, стиснуті ним, аж дзвеніли об шибки. В кімнаті, немов у акваріумі, стояв зеленавий присмерк.

— Шах королю!

Гравці майже навпомацки вгадували крихітні фігурки дорожнього набору, але запалювати світло не хотілося: здавалось, тоді вислизне з рук линва перемоги, яку вони затято перетягували один у одного.

Раптом Шепіт занудьгував, а це означало поразку. Він не любив шахів, але зізнатись у цьому не смів. Ще б пак! Загальновизнана гра інтелектуалів, що тренує логічне мислення, вкрай необхідне тим, хто збавляє на чергуванні час.

— Мат! — аж завив від захвату Олекса Грінчак.

Шепіт поблажливо всміхнувся: знайшов, з чого радіти,— з перемоги над людиною, яка просто не бачить глузду в тому, щоб докладати розумових зусиль, переставляючи з клітини на клітину різьблені фігурки. Гра має бути відпочинком, розвагою; коли казати правду, Шепіт любив карти — бридж або ж класичний, як коти-карнавки чи лебеді на килимах, підкидний дурень: преферанс — то вже надто складно. "Політика"! — подумав Шепіт.— Треба робити вигляд, що захоплюєшся тим, до чого насправді байдужий. Дивак же я, їй-право!"

Легеньке невдоволення собою, немов дощова цівочка під віконну раму, просочилось у душевний спокій.

— Мат, хлопче, мат!

Олекса б'є долонями по колінах і всмак регоче — укоськувати його не варто. За погідної днини цей життєрадісний рев, вибившись у вікно, міг би скомпрометувати солідну установу, але зараз нікому дослуховуватись — порожньо. Та й дощовий шерех мов ватою огорнув усі інші звуки, мов ялинкові іграшки, й склав їх до коробки цієї ось короткої вулиці, що круто спускається до однієї з центральних площ. Коробки-вулиці, коробки міста...

— Ще раз?

— Не хочеться.

— Оце неправильно! Тобі не хочеться, бо ти зазнав поразки, а справжній мужчина не повинен собі такого дозволяти. Це недостойно, їй-бо... Ну, Шепоте!

Кумедний чоловік — немолодий, а у поводженні — дитина, і, як дитина, грався б з ранку й до вечора.

— Шепоте, га? Хоча б одненьку партію... Ти змушуєш про себе погано думати. Боїшся переживань! Частіше б грав — навчився б перемогати. Ну, будь мужчиною.

Кроки в коридорі уривають це канючення; користуючись нагодою, Шепіт згортає фігурки у скриньку й береться за першу-ліпшу течку, які стосом лежать на столі. Грінчак докірливо хитає головою.

— Зайдіть.

Парасолю відвідувача заклинило у дверях: потрусивши нею і злякавшись бризок,

що віялом сипонули навсе— біч, він кладе її на підлогу. Спалахує світло, являючи картину напруженого трудового вечора — навіть Грінчак щось пише.

Зараз з'ясується, хто з них двох не вміє перемагати...

— Де можна знайти Вікентія Васильовича Шепота?

Шепіт самими куточками вуст бере у напарника реванш: водночас — це адресована відвідувачеві усмішка, стримана, проте люб'язна.

— Він перед вами. А хто вам порадив звернутися до мене?

— Та... Прізвище я забув, і не в тім справа... Ви, кажуть, як експерт, уже виграли не один процес...

Чуєте, вдатний шахісте?

Шепіт ладен і зовсім розпромінитись навістріч симпатичному з вигляду кароокому чоловікові, але вчасно стримався: ще, чого доброго, подумують: він зацікавлений у клієнтах, зваблює їх. Ні, нехай краще його попросять

— І що ж у вас?

— Та... Незручно, знаєте. І водночас не можна отак полишити... Я довго думав, допоки зважився.

Чоловік нервово витирає хустинкою руки. Шепіт дає йому позбутися всіх запитальних знаків, багатокрапок і всілякого іншого емоційного синтаксису.

Зрозуміло. Ніяк подавати позов на тих, з ким працював, страшно зажити слави скандаліста, але...

— Але чого вам не віддають належного — так?

— Саме такі — радіє чоловік.— Що я — зовсім дурненький, нічого не тямлю? На базі мого винаходу працює цілий завод, коли б же то один! Чимало заводів у різних точках країни.

— Тс-с-с...— Шепіт прикладає до вуст пальця.— Про це — ні слова. Ох, і футболитимуть вас від підприємства до підприємства, коли ви налягатимете на те, що їх багато! Де ви впровадили свій винахід уперше?

— На експериментальному заводі науково-виробничого об'єднання "Базальтове волокно".

— О! На цьому і зупинимось.

— Спочатку все було добре, а потім...

— Ближче до суті.

— Мені не хочуть виплачувать авторську винагороду. Точніш, нарахували дріб'язок за економію коштовного металу — і все. Кажуть, що я нічого суттєвого не зробив. А це образливо!

— Ви можете показати якісь конкретні матеріали?

— Аякже!

...Треба вивчати справу — можливо, тиждень, два. Треба досягнути так багато, щоб передбачити всі атаки й випадки, не дати приводу для жодних звинувачень, треба своєю ерудицією посіяти розгубленість у протилежному таборі — тільки так. Хтось може дозволити собі розкіш бути невігласом, помилятися, та й просто поводитись

непорядно, але не він. Для юриста-експерта умови його перемоги жорсткі!

Азарт уже кружив Шепотові голову. Внутрішнім чуттям він уже проглядав складний лабіринт оковамилювань та натяжок, рогатих і безрогих силіогізмів — усієї бюрократичної казуїстики, якими плутатиме істина, аж доки він допоможе їй вийти на певний шлях. І хай про нього пліткують що завгодно, але розчинить двері такий от соромливий провінціал, спитає не будь-кого з експертів, а саме його, Шепота, і цим усе буде сказано. "Мене, чуєш, майбутній гросмейстере? Мене!"

Чоловік дивиться благальними очима і, втомившись бути солідним, Шепіт усміхається:

— Гаразд! Схоже на те, що я й справді займуся вашим ділом. Дам остаточну відповідь днів за три.

...Парасоля пізнього відвідувача вже тріпонеться під вікном підбитим птахом. Проте дощ раптом ущух, і жіночі каблучки вицокують по ксилофону вимитого тротуару мелодію, що бере за душу. Сміх, низький млосний голос і — тиша. До кінця чергування залишилось із півгодини, і Шепіт каже:

— Ну, Олексю, тепер можна і до шахів повернутися — вечір минув не марно. Закасуй рукави!

Грінчак ніби заперечливо крутить головою, а все ж дістає спокусливу скриньку, й колеги знов сідають до телефонного столика.

Цього разу виграв Шепіт. Сам не зрозумів, як це йому вдалося.

"ОЙ, СИНУ МІЙ, СИНУ!"

Шепіт повечеряв. По телевізору показували цікавий фільм; викотивши на середину кімнати м'які крісла, вони з матір'ю сіли його дивитись, навіть світло погасили. Десятій хвилині, коли злочинець із відворотно— вродливим обличчям почав добиратися до сейфа, Шепіт задрімав. Дрімалося особливо солодко: час від часу він прокидався й рвучко міняв позу, даючи зрозуміти, що усіма нервами реагує на екранні події, і знову поринав у сон. Ще встигав помітити східці, якими волокли щось подібне до шафи; шафу тягли й за другим, і за третім разом, коли Шепіт на якусь мить розплющувався; мабуть, у цьому фільмі тільки й робили, що переносили меблі.

— І треба ж! — сказала мати.— От негідник! Хотілося б мені знати, хто лиш таких виховує?

Світло змусило Шепота підхопитися, можливо, прудкіш, ніж належало б після такої втіхи, як споглядання карколомних автомобільних трюків і торжества моралі в кінці, але почувався Вікентій зовсім відпочилим. Проходячи, кинув погляд на своє рожеве обличчя й біле із зеленавим полиском дрібно закручене волосся. "Майже альбінос — і в кого? Батьки ж чорняві". Був би й зовсім альбіносом, коли б не блідо-блакитні очі.

Останнім часом власна зовнішність подобалась Шепоту. Звичайно, за красеня себе не мав, зате ж — поза всіма стандартами: інопланетянин — та й годі. В дитинстві його жорстоко" дражнили, мабуть, через те йому подобалося на кожному кроці переконуватись, що він і в іншому не такий, як усі: сміливіш мислить, більше пам'ятає,

краще володіє своїм розумом і тілом. А що? От хоч би й ця здатність спати під телевізійний лемент — чи кожний так зможе? Ні. Він же набрався сил перед роботою.

Мати постелилася й затихла під бежево-жовтим пледом; тепер щільніш причинити двері, перехилившись у вікно, трохи подихати запахом тополиного листя, уявляючи, що з усього береш життєву снагу — із тиші, з густого, різкого після дощу повітря, із тьмяно-рожевого в тумані світла ліхтарів... Завтра вони з Світланкою зустрінуться в кафе "Театральне", вона повільно пройде поміж столиками, а він заचाїться під короткозорістю її очей, а потім ураз вигулькне, зблиснувши усмішкою, особливо привабливою на рожевому обличчі.

Годі!

Шепіт розклав на столі папери, розкрутив рурочки креслень. Трохи одкинувшись на стілець, почав читати.

Трохи одкинувшись... Тоді поміж об'єктом його уваги й ним самим ніби утворювалась дистанція: він бачив усе ніби з відстані. Думка легко линула над сторінками, списаними трохи наївним почерком, опускала неістотні деталі, схоплюючи головне, з окремих фрагментів творячи картину цілісного. Він умів осягати прочитане не лише розумом, а й інтуїцією: як вугор пізнає рідні води нюхом і смаком водночас, так і в Шепоті зливались у якесь нове відчуття кілька дарованих людині властивостей.

О, він довго тренувався, навчаючись вгадувати найсуттєвіше підсвідомістю, аби в такі от безсонні ночі заощадити собі години, дні, місяці творчого життя, йдучи до пізнання найкоротшим шляхом. Він уже вірив, що має підстави бути честолюбним, і не збирався пригнічувати в собі прагнення перемог.

Справа цікава. Шепіт постукав олівцем по столу, вдивляючись у густо-лілове вікно, він не любив запинати його фіранкою. Звичайно, не епоха в науці чи виробництві, але цілком ефективний спосіб заощадити державі не один мільйон карбованців і розширити можливості багатьох підприємств. Цей чоловік заробив свої кілька тисяч —

чому ж йому не віддають їх? Нащо доводити до суду очевидне діло?

І двері не рипнули, й не шерехнули по килиму кроки. Лиш з того, як ворухнулося повітря, Шепіт угадав, що мати вже тут — сидить на дивані в халатику. Кілька хвилин робив вигляд, що не відчуває цього, тамуючи роздратування. Ну як, як пояснити, що вже самої появи її досить, аби оте джерело з трьох витоків — розуму, інтуїції й чуття своєї правоти — пішло в землю, й хтозна, чи вдасться його видобути. Сьогодні — вже ні, це безперечно.

Але — ні поруху, ні погляду докірливого: мати.

Шепіт повернувся до свого безшелесного нічного духу, усміхнений, як завжди.

— Чого не спиш? Я ж ніби не будив тебе.

Вона глибоко зітхнула й потерла рукою коліно: мабуть, боліло на погоду.

— Ох, синку, синку... Гадаєш, я можу спати, коли ти отак гіркенько працюєш? Чи ж у мене серце заволоха — тіло?

— Ну так уже й гіркенько! Просто цікава справа.

— Не знаю, чи вона й справді вже тобі цікава, та справа, а бачу, що тебе пече

потреба грошей. Добрячої гулі грошей.

— Ну й це. А кому вони, власне, не потрібні? От і ти хочеш на стінку великий килим.

— Ой, я вже не хочу й того, що є, аби мій син отак не каторжився. Усе б продала.

Нахилившись, мати втерла очі подолом халата. Вони знов налились сльозами.

Шепіт сів поряд і обняв худенькі плечі:

— Та що з тобою? З чого ти взялась жаліти мене? Що це тобі примарилось? Ну ж бо, кажи...

Мати вже одверто плакала, здригаючись під його руками, і Вікентію аж горло зсудомило від жалю. Він при— тис її до грудей, цілуючи сивувате волосся.

— Ну ж бо, матусю, рідна, кажи хутчій, що тебе мучить.

— Мучить... Кого б не мучило...— слова виривалися поміж короткими схлипами, Вікентій долонею ловив сльози, що збігали по материних щоках, як на гріх, носовичок був далеко.— Оце ж т*и зараз збавляєш собі сну, а що буде, коли одружишся? Вони ж із тебе витягнуть усі сили, всі соки вип'ють, а потім покинуть на крутій дорозі, й тебе замете біда снігами...

Ніхто не вмів говорити так, як його мати. Із свого черкаського села (Вікентій там був тільки раз, і то в шість років — запам'ятав саме зелене урвисько над синім, із білими гусьми ставком) — вона винесла цю, схожу на пісню, мову: кожне її речення здавалось яблуневою гілкою, що розпукувалась на очах, зачаровуючи сина. Вікентій не раз думав, яка обдарована його мати і як могло б розквітнути її обдарування, коли б...

Хтозна, що заважає людині здійснитись як особистості. Мабуть, у випадку з матір'ю це був він, вирощений без батька, і почуття чогось схожого на вину ніколи не полишало Вікентія.

Проте за красивими материними словами стояли дуже конкретні речі, й він спитав:

— Вони — це хто?

— Світлана твоя удвох з майбутньою тещею. Хто ж іще?

— Світлана з матір'ю? Ну ти ж у мене й вигадниця!

— Вигадниця?

Мати сама дістала звідкілясь носовичок і хутенько втерла обличчя.

— То я — вигадниця?

— Звичайно, і ображатись тут ні на що. Мамо, ось слухай мене уважно і вір кожному слову. Зі Світланою я щасливий. Мені ж бо не вісімнадцять років, до тридцяти двох досидів у парубках, вже ніби годен розібратися, що й до чого.

Мати журно хитала головою, дивлячись на сина темними, глибоко посадженими очима.

— Так, я працюю. Працюю, бо люблю роботу, бо хочу стати спеціалістом високого класу.

— Любив ти й раніш, проте не сліпав над нею ночами.

— Не сліпав, бо не відчував у собі стільки снаги, як зараз. Знаєш, саме Світлана дала мені цей поштовх — я зараз живу, ніби лечу на крилах.

Мати зітхнула й одвернулась. "Цього вона не зрозуміє,— подумав Вікентій.— Про любов їй краще не казати".

Йому стало ніяково, ніби прохопився з якоюсь непристойністю.

— Ну чого ти так? Погодись, що я маю одружитися. Це треба всім, і я не виняток.

— А я тобі бороню? Я тобі не казала, що досить тулитися під моїм крилом, що я не вічна?

— Казала. А як дійшло до діла, то й плачеш.

— Сину,— мати глянула сухими й несподівано строги-

ми очима. Синку! Ти віриш, що я тобі тільки щастя бажаю?

— Вірю.

— І я жила для тебе — віриш?

— Знаю.

— А коли знаєш, то, може, твоє серце таки ж дослухається моїх слів? Чи переступиш через мене: мовляв, ти вже мені ніхто, сам знаю, як жити маю.

— Та нащо так? Коли це я з тобою не рахувався?

— Тоді я прямо й скажу тобі: ти вибрав собі щербату долю. Світлана погана пара.

— Отак! Ти ж зовсім недавно її хвалила.

— Було, хвалила, доки не познайомилась з її матір'ю. Не тільки на дочку дивись, коли хочеш знати, кого береш...

— Ну й що ж такого ти побачила? Мила, інтелігентна жінка, збирається захищати докторську.

— А тобі не докторша потрібна в хаті, а баба.

— Отак?

Вікентій засміявся і розкуйовдив волосся.

— А дід! То, може, треба шукати нареченої ще й з дідом, аби мати, кого посилати по кефір?

— ' Не смійся, хлопче, ой, не смійся, бо ще не відаєш того, що знаю я. Скажи: вона тобі виняньчить дитину?

— Це ж треба! О-о-о...— так само сміючись, Вікентій скочив на ноги.— Мамо, дитину нам краще бавити самим, на те ми й батьки. Та ще спочатку нехай народиться.

— Не знаєш, що це за робота...

— Яка вже є, а всі дають їй раду. Впораємось і ми незгірш від інших. Ну, ти допоможеш.

— Спасибі, сину! Вона буде займатися собою — шити вбрання, робитиме манікюр та різні там успіхи на роботі, а мені — пелюшки та горшки? Спасибі.

— Ну то й не треба — кажу ж, самі впораємось. Не розумію, яка, власне, різниця: ти не хочеш, вона не може, бо докторську захищатиме. Бог з вами обома! Кажу тобі — хороша жінка, така не буде вставляти палиці в колеса та налаштовувати дочку супроти зятя.

— Хочеш сказати, я запасла тих палиць, як дров на зиму?

— Та щось уже маєш.

— Спасибі, сину, добре ти про мене думаєш. Хоча мені й досі було не з медом, та вже бачу, що прожила допіру, як проспівала. Тепер настануть інші часи.

Вона знов схлипнула, закривши долонями обличчя, але ті сльози вже не зворушили Шепота. Він з прикрістю по— 100

ходив маленькою кімнаткою: два кроки — книжкова шафа, два кроки — письмовий стіл, поміж ними — диван, де серед ночі плакала мати, плакала через те, що йому, Вікентію, приносило стільки радості. "Яке безглуздя! Звідки й взялася на мою голову ця біда".

Проте він знов опанував себе і, знов обнявши материні плечі, сказав:

— Не бійся, рідна. Все буде якнайкраще. Ми ж не збираємось у тебе жити, ті гроші, що я прагну заробити, підуть на кооператив. Схочеш — залишишся тут, щоб мати спокій, схочеш — прийдеш до нас, і ми тобі зрадіємо.

— Кооператив?

— Звичайно. У нас таки ж тісно для більшої сім'ї, та й в них сутужно з площею. Тому нам із Світланою краще мати власний дах над головою. Коли ми ні в чому не заважатимем одне одному, коли не відбиратимем одне в одного життя, то що б нам затьмарило стосунки? І ти не втратиш, а набудеш, матимеш не лише сина, а й дочку.

Вона скинула його руки з плечей, мов вередлива дівчинка, і, хлипаючи, пішла до своєї кімнати. Ледь клацнув за нею замок.

Вікентій сів за стіл і спробував повернутися до роботи. Але джерело з трьома витоками вже не виплеску— валосся з того не зовсім пізнаного, що він називав власним "я": і слова рукопису, і формули стали незрозумілими; замість польоту прийшло прикре відчуття завислості в просторі. Аби не піддатись йому, Шепіт вирішив спати.

Вимкнувши світло, постояв у темряві, вдивляючись у нічні ліхтарі. Несподівано його пройняло відчуття небезпеки. Гармонійний і такий красивий світ, в якому він звикнув жити звідтоді, як познайомився із Світланою, раптом затремтів, немов мильна булька на кінчику соломинки...

"Не може цього бути,— вмовляв себе Вікентій.— Вона просто ревнує, вона боїться мене втратити, бо я був змістом цілого її життя. Звикне, і все владнається".

"ТЕПЕР БУДЕ ІНАКШЕ"

Спочатку Алла подумала, що це їй здалося: вхідні двері стиха рипнули. Глянула на годинник — було по другій: засиділась за шитвом, лаштуючи собі нове плаття,— батистове, з прошвою і вишивкою білим шовком. Стояла ота нестійка опівнічна тиша, що йшла від лячної таємниці, від загадки, від чогось дрімуче-древнього.

Наступної миті Алла скочила на рівні, перейнята панікою: у коридорі таки хтось був. Кілька нещодавно почутих історій про нічних непроханих гостей злились у кім'ях чорного ляку, й Алла кинулась до балкона, ладна криком збудити цілу вулицю.

І раптом у дзеркалі на стіні побачила Шамраєву постать. Кілька хвилин дивилася на неї, не ймучи собі віри: був як видіння, потім цілком реально повільно обернувся.

У два кроки він опинився поруч і опустився на підлогу, обіймаючи її ноги. Вона зверху дивилась на його блаженно-покірливе обличчя, мокре, прилипле до чола волосся, рудуваті вії, які дощові краплини зробили несподівано довгими.

— Все,— видихнув Шамрай.— Списався. Тепер шукатиму собі діла в київському порту.

"А як же буде?" — майнуло в її голові, та хвиля радості без сліду змила це недоречно тверезе запитання. Вона й собі сіла на килим, обіймаючи кошлату голову, що в руках здавалася великою, мов голова казкового чудовиська.

— Наплавався в холодних морях. Досить. Алло, я більше не можу тебе кидати. Я не мав і одного спокійного дня, звідтоді як пішов звідси, все думав, як ти, чи не нудишся, чи хто тебе не кривдить. І ревності були, нікуди не міг від них подітися. Ти навіть не уявляєш, як я тебе люблю.

Сашко помовчав, ніби дослухаючись до себе, потім захрипло повторив:

— Я так тебе люблю, я навіть не сподівався, що кого— небудь отак любитиму. З тією, першою, і близько не було такого...

Алла випростала руку, що вже почала терпнути в його долоні, і він по-своєму зрозумів цей рух. —•

— Гаразд, гаразд — ні слова про минуле. Ні ти, ні я. Ми—тільки одне для одного, ми все почнем спочатку. Ти — винагорода за всі мої розчарування, за всі злигодні. Тепер я знаю, чому так мусив настраждатися від самотності...

Аллі було радісно, й водночас тверезий голос у ній промовляв, що це трохи смішно — геть змокрілий, у грубому плащі й заболочених туфлях чоловік сидить на підлозі, а навпроти — вона. Мов діти...

— Любий! — сказала Алла.

— Повтори.

— Любий, ну, любий, ти змок, стомився і напевне хочеш їсти. Я нагодую тебе й напою гарячим чаєм.

Він зітхнув так, ніби за першим спалахом щастя побачив іще сліпучіший.

— Нагодуй. І чаю дай. Дай мені суху одіж. Турбуйся про мене завжди. Про мене ніколи ніхто не турбувався — чуєш?

— Тепер буде інакше.

— Тепер буде інакше,— повторив він.

Доки Шамрай перевдягався, Алла поралась на кухні, дістаючи найкращий посуд. Застелила хлібницю білою серветкою і, покравши ковбасу, прикрасила її віхтиком петрушки, яку в склянці з водою завжди тримала на підвіконні. Знайшла вже зачерствіле печиво. Більше не мала нічого: можна було б зварити картоплі, але того вже довелося б чекати.

Кілька хвилин посиділа на табуретці. Нечутно зайшовши, Сашко огорнув її плечі сріблястою японською шаллю — поцілувала його руку в свіжих шрамах від рибальських сітей.

Коли щось і тьмарило цієї ночі Алліне щастю, то це було заледве вловиме відчуття

вини за думку: "Зживемося чи ні? Справді назавжди?" Навряд чи варто на нього зважати...

"ТАК, ШКОДА..."

Мар'яна скинула в передпокої прозорчастий райдужний плащ і повільно пройшла до спальні. У дверях її хитнуло, тож мусила ухопитися за порт'єру. Трохи постояла, потім глянула на свої руки, мов на чужі. Долоня правиці стискала хвіст райського птаха, що пурпурово-оранжевим полум'ям рвався угору, до рожевих квітів сокури. Останнім часом Валерій ремствує, що в їхньому домі забагато японських речей, помпезної східної екзотики. Може, це й так...

Крізь важкі малинові порт'єри майже не пробивалось шеберхання дощу, лиш на балконі якась тоненька цівка дзументіла по бляшаному покриттю.

Не було сили скинути атласне покривало, і Мар'яна лягла просто на нього. Її морозило: закинувши руки, намацала купальний халат, що висів на бильці ліжка, й прикрила ним голі ноги.

Добре було б випити снодійного, але страшно до нього звикати: ні, треба триматись, треба триматись, скільки стачить сили. Мар'яна втупилась у підсвічений зсередини акваріум, де ритмічно сновигали червоні меченосці й тупії — маленьке царство зі своїми законами. Живуть, хоч хтозна-коли востаннє міняла воду.

Ну от і все... Життя спиною її на повному розгоні: обрії, що так вабили, виявилися гранітною горою, яку ні обійти, ні перелетіти. Гранітною чи базальтовою? Яке це має значення?

А таки має. Раптом подумала, що останні два роки жила так, ніби мчала до фінішу, ще й ніби на ходулях, аби здаватись вищою. Обгонила інших, а в самої душа аж кричала спочинку. Чи могла його собі дозволити?

Найбільший її життєвий приз — Валерій. Але ж і його мусила постійно завойовувати, знову й знову доводячи свої здібності партнерки непересічної, сильної, в чомусь навіть сильнішої, аніж він сам. І дня не розслабилась за ці два роки...

Мар'яна глянула на свої випещені руки з ніжними пальцями, довгими червоними нігтями — руки, котрі кілька хвилин тому тримали за хвіст райського птаха, вигаптуваного на шовку. Пучки ледь пекло, ніби й справді торкнулись чогось гарячого.

То що ж — уже й по всьому? Попереду — фінішна пряма, де вже ні з ким змагатися, бо кожний іде до неї на самоті, де вже не треба бути сильною. У тому є навіть своя принада — пасивно віддатись неминучому, апатії, такій солодкій для того, хто звикнув бути дійовим, а болі глушитимуть пігулки, прискорюючи кінець, і коли він наблизиться, варто зробити легеньке вольове зусилля, аби подолати інстинкт самозбереження й витерпіти кілька хвилин страждань, рано чи пізно суджених усьому живому... їх не уникнути все одно — чи так уже суттєво, щоб це настало пізніше?

Ні! Мовби струм пройшов Мар'яниним тілом, аж сіла на постелі, оббивши коліна руками. Ні! Вона так легко не піддасться хворобі — і тут зуміє залишитись собою. Коли й таке судилося на віку, то що ж...

"Не бійтесь,— прошепелів у пам'яті голос лікаря, вже старенького чоловіка, із

добрими зморшками на великому безформному обличчі.— Звичайно, ви дуже занедбали свою хворобу, й тепер іншої ради, як операція, немає. Але це одна з найлегших операцій такого роду, й не одна жінка її зазнала. А далі живуть собі любенько... дітей, щоправда, вже не народжують... А шкода, що ви завчасу не подбали про дитину".

Так, шкода. Саме тепер, коли доля забрала цю таку органічну для кожної жінки можливість, Мар'яні захотілося стати матір'ю. Це тому, що завжди прагнеться недосяжного? Ні. Хай би не сама гонитва за обрієм об'єднувала їх з Джиглюком, а й щось маленьке, рідне, безпорадне. Знайомий незнайомиць, приведений в цей світ у її тілі, послання майбутньому, де в сплетінні генів буде записано її енергію та завзяття. Вони б неодмінно ожили у якомусь поколінні.

Валерій ніколи не казав, що хоче від неї сина чи дочку — втім, дочка в нього вже є, випадково довідалась. Залишилась на одній з пересадочних станцій того життя, над яким навіки опущено завісу. Аліменти платив, а чи писав листи, чи прагнув зустрічей — про те між ними ніколи не було розмови. "Як же мало ми знаємо одне одного!" Ну що ж... Продовжувати рід належить жінці, за нею — голос природи, її всеперемагаючий закон. Тоді б, можливо...

Ох, про це краще не думати. Підготовка до захисту докторської дисертації забирала все, на інше просто не вистачало сил.

"Ви дуже занедбали свою хворобу... Будемо сподіватися на краще..."

Та будемо сподіватися! Коли ж усе минеться, коли аналіз не покаже найгіршого — чи ж буде вона такою, як колись? Боротиметься за життя — чи лишаться ще сили боротись за подальший поступ?

— А куди, власне, куди? — прошепотіла Мар'яна.— Таж ніби вже багато маєш — чого ж тобі ще хочеться, голубонько?..

— Чому так рано в ліжку? Нездужаєш?

— Та ні. Трохи пробіглася по магазинах, стомилася.

— Охота ж у таку негоду...

— Що ж, кінець місяця. Бувають цікаві речі.

До спальні зазирнув Валерій і, ступаючи в самих шкарпетках по килиму бежево-фісташкових тонів, важко сів у крісло біля трюмо.

Він одкинувся на бильце й приплющив очі. У сутінках здавався блідим та виснаженим: раптом Мар'яна подумала, чи не коїться і з його здоров'ям щось лихе, і аж жахнулася своєї несподіваної радості. Невже б і справді їй полегшало, коли б чоловік захворів? Можливо. Тоді б знов стали товаришами — вже по нещастю. Двоє на безлюдному острові спільної біди — це не самотність. Мар'яна відігнала хвилину слабкості: ні, ні, вона йому не ворог і зла ніколи не зичитиме.

Валерій закинув руки за голову, і його обличчя відразу ожило.

— Ти вже знаєш, що утнув Хвильовий? Подав позов до суду й вимагає авторської винагороди. Ти мала рацію, він зовсім не такий тихенький, як здавався, від нього й справді можна чекати всіляких несподіванок.

Хвильовий... Авторська винагорода... Яке ж це далеке від неї! Аж дивно...

— Таж йому ніби заплатили.

— Вже ж, заплатили — за економію коштовного металу. А він править як за нову техніку, що приносить значні прибутки. Ситуація!

— Але ж... так ніби й було.

— Так і було? Що це ти кажеш? Так і було...

Валерій запалив цигарку і, різко смикнувши шнурок штори, відчинив вікно.

Дош шумів глухо й ледь віддалено, мов брів за околиці, повернувшись спиною до висотних будинків. Десь уже, мабуть, вияснів край неба — в кімнаті враз чітко вирізнилися усі предмети, й Мар'яна побачила на стінці відбиток призахідного світла. Був нереальний, ніби окраєць учорашнього дня.

Валерій кинув за вікно недопалену цигарку й ввімкнув настільну лампу: його обличчя спотворював притамований гнів.

— Судова колотнеча — ти уявляєш, що це таке? Усвідомлюєш її наслідки для мене?

Але спочатку має відбутись операція... Що ж, може, це й на краще: Валерій буде зайнятий своїми справами й не дуже доскіпуватиметься, куди дружина ділась... Алла допоможе вигадати якусь легенду — стосунки з нею треба відновити, зрештою, вони й не сварились... так, так, без Алли не обійтись.

Не дочекавшись відповіді, Валерій пішов прийняти душ. Мар'яна прокинулась від того, що чоловік не спав. Досі не знала, чи здатен хто з них відчувати безсоння іншого — мабуть, тому, що почувалися напрочуд затишно у своїх двох широких ліжках, в обтягнутій драпіровкою та килимами спальні. Непорушно лежав на спині, але серце билось частіш, ніж звично, — той новий ритм й збудив Мар'яну. Власне ж тіло здавалося легким, легко було й на душі, — можливо, тому, що Валерій не спав, у нього пришвидшено калатало серце, вона те скоріш угадала, ніж почула — отже, між ними таки ж могло зайти щось нове, й вона перестане бути самотньою. Мар'яна зручніше уклалася під ковдрою й стиха покликала:

— Валерію! Ти чуєш?

Він випростав руку й спробував дотягнутися до її волосся — рука так і залишилась лежати, біліючи в півні.

Мар'яна сіла на постелі й при місячному світлі — фіранка була відслонена — побачила його змінене тінями обличчя: півмаска навколо очей, неприродно широкий рот, запалі щоки. Мар'яна натиснула на вимикач торшера, але світло чомусь не спалахнуло.

— Не треба, — попросив Валерій.

На самому підвіконні лежав великий, як гарбуз, місяць, майже бутафорський за вікном міської квартири. Ніч була ясна й тиха.

— Що тобі? — спитала Мар'яна.

Вона шаснула під ковдру й почала чекати: ніч, місяць, вони не сплять, а раніше такого не траплялося — ось зараз два струмочки безсоння зіллються в річку, й вона їх винесе до того берега, де вже не матиме значення, хто в біді — він чи вона. Болітиме

обом... О, це було б щастям — задля цього варто й захворіти.

— Нічого,— сказав Валерій.— Нічого, спи.

— Тобі в очі світить місяць. Засмикнути фіранку?

— Як знаєш.

Він повернувся на другий бік.

— Валерію,— сказала Мар'яна.— Я, мабуть, на кілька днів виїду. Хочу одвідати містечко, де народилася. Знаєш, воно весь час стоїть у мене перед очима.

— Та що з тобою? Ти вкотре говориш про це містечко.

— Вкотре?

— Звичайно.

— Вперше я почув про цей намір ще навесні. Звичайно, їдь. Що це з тобою?

І справді — що це з нею? Вже кілька місяців їй не дає спокою смуток по чомусь покинутому в минулому, напівзабутому. Дитинство...

Мар'яна подумала, що вже з цих раніш невластивих їй настроїв і без діагнозу могла б вгадати свою хворобу — коли б же не зневажала їх, як звикла зневажати все, що називала сентиментами.

"ЛЕВ ІЗ ЗОЛОТОЮ ГРИВОЮ"

Норми порядності прості, відшліфовані тисячоліттями й не чаять у собі ніяких несподіванок. Кожна ж заборонена гра має особливі закони, і той, хто зважився на неї, мусить їх відкривати. А це вдається не кожному. У морі

власного свавілля легко втратити орієнтири, прийнявши бажане за дійсне, забувши, що важать плани не лише твої, а й інших, не лише день завтрашній а й вчорашній.

Дізнавшись про позов Хвильового, Джиглюк страшенно образився. Як? Оце той соромливий провінціал, підібраний під порогом Ключева? Неповороткий і начисто позбавлений ділових якостей? За руку ж привів його до столиці, оточив увагою, підніс на вищу приступку службової драбини... Ось вона, людська невдячність! Та ким би він був без свого керівника?

А ким він, власне, є? Раптом Джиглюк чи не вперше збагнув, що партнер номер один по боротьбі за базальтове процвітання зійшов з дистанції. Добровільно. Ну, мабуть, не зовсім добровільно. Щось таке в нього залишилось у душі...

Отже, така людина становить небезпеку, бо їй втрачати нічого. Як він раніше над цим не замислився?

Джиглюк набрав номер телефону новоствореного відділу патентознавства.

— Будь ласка, принесіть документи на оплату... недоречне слово ледь не зістрибнуло з язика.— Хочу сказати, справу Ігоря Олександровича Хвильового. Отого самого. Того, що колись працював у нас. Так.

...Пройнятий промінням призахідного сонця горішній поверх ресторану. Блакитні фіранки, нап'яті, немов вітрила, ошатна, як новорічна ялинка, пляшка вірменського коньяку. Поїздка в таксі мокрим, по-карнавальному яскравим містом. Темні, пропахлі

смаженою картоплею східці колишньої Мар'яниної квартири — якраз перегоріло світло.

Який же молодий був він тоді. Здається, молодшим, аніж у двадцять років,— людина завжди молодіє, коли береться за серйозне діло. Невже ж це він постарів за два роки?

Із дзеркала, вмонтованого поміж шафою і стінкою, на нього дивилося гладеньке, гарно засмагле обличчя; у волоссі — жодної сивинки. Він усміхнувся: свій хлопець, по-студентськи щирий та завзятий. Не те що жіночі — начальницькі серця брала в полон ця усмішка. Звідки ж відчуття зістареності?

До кабінету енергійно зайшов повний чоловік із прямим неслухняним волоссям, віялом поклав на стіл кілька папірців, не чекаючи запрошення, сів у крісло. Що за один? На листочку, де були виписані всі телефони об'єднання, 108

Джиглюк знайшов прізвище начальника відділу патенто— знавства — Кузь Микола Максимович. Штати розширились — важко тримати під контролем кожного.

Формули, формули, формули: вони не промовляли Джиглюкові нічого.

— Який остаточний розрахунок?

— 504 карбованці 37 копійок. Разом із Левандовським.

— Так, так, негусто.

Завідуючий відсторонено знизав плечима й звів одну брову:

— Гляньте на підписи.

Звертати начальницьку увагу на підписи нічого: сам знає, чиї вони. Авжеж, сума була б іншою, коли б замість прізвища Левандовського стояло його, Джиглюка,— Хвильовий зробив заміну ледь не в останню хвилину, кладучи документи на стіл. Ну, такі вихватки розумні люди собі не дозволяють, а той, хто має необережність дозволяти, гірко кається. Кілька сотень навпіл із недолугим попередником — цілком достатньо для того, хто не вміє жити з людьми.

— Ну що ж, все правильно. Не розумію...

— Не зовсім правильно,— завідуючий хутенько причесав щербатим гребінцем своє хронічно розтріпане волосся \$ звів на Джиглюка гострі очі — зовсім несподівані на обличчі типового любителя випити й поїсти.— Це серйозний винахід, і оплату за нього належить розраховувати інакше. Економія коштовного металу — тільки побічний ефект. Головне лишилося поза увагою.

— А ви куди дивилися?

— Та я тоді не працював у вас. Я прийшов, коли все вже було оформлено. Оце днями вивчив справу.

У Джиглюка похололо в грудях. "Вивчив справу..." Скільки людей переберуть ці бісові папери, доки триватиме підготовка до суду, сам суд, і скрізь звучатиме: Хвильовий, Хвильовий, Ігор Хвильовий...

— Я особисто вважаю, що це неправильно,— повторив з притиском Кузь.— Чоловіка ж фактично ошукали. Отак і виходить, що талановиті працівники ідуть від нас, кидаючи

розпочате. Кажуть, він розробляв безплатинове виробництво? О, то була б велика економія, неабиякий прогрес.

І це він знає. Дійшлий!

Джиглюк відпустив співрозмовника енергійним порухом голови.

— Гаразд. Ми ще до цього повернемося.

Так, він помилився. Ох, як же помилився! Хай би Хвильовий пішов звідси з легким серцем, всім задоволений — тоді б йому не спало на думку збивати бучу з цим судом. Чому Мар'яна нічого йому не підказала? От егоїстка! Зробила собі докторську — й до всього збайдужіла. Останнім часом із нею просто неможливо розмовляти. Не слухає.

Чому ніхто йому не підказав, що формула — неправильна, чому? Лакузи, дрібненькі душі!

А хто, власне, міг підказати? Скромні форми експериментальної печі давно сховалися під новітніми, елегантно облицьованими красивою жаростійкою плиткою. Дизайнерам довелось попрацювати — за гостями ж, делегаціями з різних республік двері не зачиняються. А з тих, хто закладав фундамент базальтового діла, тільки Петро Гресь і залишився... Давно ніхто не згадував самого прізвища Хвильового. Усе склалося так, як хотілось йому, Джиглюку: ті, від кого він колись бодай у чомусь залежав, мали безповоротно залишитись у минулому.

І що? Виходить, він сам підклав під свою докторську цю міну сповільненої дії, поступившись голосу самолюбства. Свідки. Розмови. Дискусії, під час яких і цілковитим невігласам стане зрозумілою суть винаходу. Патент, пред'явлений суду. І розголос, і розголос, а потім неминучий поговор: докторська Джиглюка — не більше як словесна орнаментовка, а суть — як вивести супертонке волокно на промислове виробництво — не ним народжене й виплекане дитя...

Так, це була помилка... Яка помилка!

Джиглюк змочив носовичок і потер скроні. Випив одну за одною дві склянки води.

Йому стало страшно.

Цей страх він уперше відчув у дев'ятому класі.

Тоді його, раніш доволі посереднього учня, зненацька вирвало на передній край. Одне, що він за рік виріс на сім сантиметрів, тож з центра врочистої шеренги, яка вишиковувалась у шкільному дворі перемістився у правий фланг. А вдруге — Валерія Джиглюка без особливих на те причин почали посилати на обласні конференції та наради, він відкривав шкільні збори та лінійки, ставив карафку з водою на стіл президії.

Інтернат, де Валерій виховувався під доброзичливим наглядом рідної тітки (батька-офіцера часто переводили з місця на місце, а мати його супроводжувала), був зраз— 110 ково-показовий, базовий, тож усілякі свята й події займали в його житті чимало місця. Поряд з відмінниками й тими, кого природа наділила поетичним, математичним чи якимось іншим небуденним хистом, неабияк цінувались учні, що вміли невимушено рухатися, усміхатись, дотепно відповідати на несподівані запитання та й просто мали показну зовнішність.

Мабуть, саме за це й вирізняв Валерія серед інших завуч Лев Юхимович — просто

Лев, як називали його вихованці.

Ім'я йому напрочуд личило. Великий, з пишною рудою гривою і рокітливим басом, він і справді був схожий на царя звірів, доведеного в якомусь інтелігентному сімействі до такого стану людиноподібності, що в ньому прокинулась друга сигнальна система. І от одного дня могутня тварина щезла, несподівано та загадково для самих гос— подарів-експериментаторів, а у ліфт на дев'ятому поверсі ступив дебелий золотигривий чоловік, наспівуючи куплети Керубіно й раз у раз плескаючи себе по тому місцю, де в нагрудній кишені лежав диплом про вищу освіту й направлення завучем у новий інтернат. Він розташувався в будинку-палаці: чималі кошти, вкладені в будівництво, відразу й визначили його місію: один з найкращих у місті. Учнівський контингент туди добирали довго та старанно.

Валерія Джиглюка, котрий до п'ятнадцяти років виростав у міцній і бездоганно порядній родині, звичайно ж, забрали туди.

От там і розквітло його життя пишним цвітом. Лев, всемогутній Лев, що в м'яких пучках рожевих рук ховав сталеві кігті,— здавалось, він потай точив їх об край величезного стола, паперами маскуючи подряпини на поліровці,— викликав його до себе.

— Ну, отроче, присядьте на хвилинку. Зручніш, зручніш. Не заперечую: добре вихована людина має сидіти легенько, скраєчку,— принаймні матимете рівний хребет,— але зараз ви можете дозволити собі розслабитись.

Валерій вмощувався на дивані, підтягуючи неслухняне тіло ближче до стінки.

— Ще трохи, ще.

Аж вгвинчувався спиною в туркменський килим, і безліч ворсинок прохромлювали його учнівську форму, ніби аж піднімали на своїх несподівано твердих кінчиках: Валерій безпорадно зависав у повітрі під поблажливим поглядом благородного звіриного царя. Причетність Лева до світу дикої природи виявлялась і в тому, що кожна річ, якої він бодай ненароком торкався, таємниче починала ревно служити його волі. "Будеш-ш-ш?? — сичав навколо Валерія веселковий килим.— Слухатимеш-ш— шся?"

— То як живеться?

— Спасибі, добре.

— На медаль, бодай срібну, витягнеш?

"Як? Звідки?" — думалось йому, а вголос казав:

— Спасибі. Я старатимусь.

— Правильно! — ревів Лев.— Старання — це головне, все інше неодмінно прикладеться. І ми зі свого боку, звісно, постараємось. А медаль — це, хлопче, зелена вулиця до інституту, та й взагалі до вищих щабельок життя. Кажу це з повною відповідальністю за свої слова: ми про відмінників подбаємо. Як же інакше? Це — наше обличчя, наша марка... Отак буде, голубчику... Ну а тепер давай розповідай, що робиться в рідному колективі. Які балач— чи точаться, які там настрої... Я маю бути в курсі всіляких справ.

Лев відкидався в кріслі й складав на грудях руки, наготувавшись слухати...

Часом Валерій дивувався: невже і справді для завуча становив інтерес той дріб'язок, який він йому повідомляв? Нікчемні плітки й жарти, рідко — змови на кшталт того, як наламати бузку на сусідній дачі (ніхто гаразд не знав, нащо він, той бузок,— просто хотілося внести в життя якусь різноманітність) чи втекти з уроку трудового навчання в кіно. Інтернат був зразковий далі нікуди — невже завуч аж так прагнув підстрахувати можливі інциденти?

Вже набувши життєвого досвіду, Джиглюк зрозумів, що зовсім не спокій цінував Лев, а відчуття "своєї людини", безмежної влади над іншою душею. Не так уже й часто перепадали завучу ці лагоминки навіть у їхньому навчальному закладі з добре підібраним контингентом.

Отож він і виділив Джиглюка.

Але це прозріння настане потім, а поки що тихий дев'ятикласник,, сіренька пташка, яка несподівано для себе стала павичем, почувався боржником могутнього наставника. За щирі розмови й щедрі аванси, за підбадьорливі усмішки, врешті за те, що, коли група прибирала туалети або ж виконувала іншу не вельми приємну роботу, завуч ставав у дверях, тримаючи за спиною великі, у золотому ластовинні руки; кілька хвилин пас очима вихованців, а потім кидав:

— Джиглюк! Ви мені потрібні.

І, поставивши відра з брудною водою. Валерій квапився за ним, здивовано знизуючи плечима.

— А що я можу вдіяти? — пояснював товаришам увечері.— Гадаєте, це так уже цікаво — готувати актовий зал до прийому делегації? Ще й скільки пилуки наковтаєшся, а спробуй столи потягати!

Тоді він боявся, що, помітивши його привілейованість, друзі від нього відвернуться: надто сильним було почуття товариськості, винесене ним з попередньої школи. Самотності він би не витерпів.

Довгу їхню спальню фанерні перетинки розгороджували на секції — по три ліжка й столик. Там панував скромний затишок матроської каюти: все лаконічно, просто, але — доцільно. З Валерієм сусідили смаглявий, з палкими азіатськими очима — справді народився від батька— бурята — Вітулька, великий тваринолуб і мрійник, та кволенький, із завжди блідим обличчям Сашко. Обидва нічим не відзначались у навчанні, однак були цілком приємними супутниками не таких уже й обтяжливих інтерна— тівських буднів.

Школа їхня стояла в лісі, його ж з усіх боків обгризало місто, й зрештою неторканим лишилося саме серце — березовий гайок з джерельцем, що пульсувало під сплетінням ожини і болиголова, розливаючись у темне від пе— регнилого листа озерце. На одному його березі — колишня лісницька сторожка, на іншому — боброва хатка, що виступала з-під обмілілої води: порожні оболонки колись бурхливого й сповненого таємниць життя. Учителька біології, яка захоплювалася педагогікою Сухомлинського, проводила тут свої уроки просто неба.

Вчителька біології... Молоденька, вродлива й дуже безпосередня. Така

безпосередня, що могла заплакати, розповідаючи про ганебні подвиги американця Буффало Білла, що фотографувався на горі з бізонячих туш, або ж про сина відомого мандрівника Черського — цей, навпаки, загинув, рятуючи від браконьєрів останнє з великих котикових стад. Ті-сльози, безперечно, роззброїли б її в очах менш слухняних учнів: діти зневажають будь-яку слабкість, та в їхньому шкільному закладі зло й добро мало свої береги, підкорені залізній волі золотогривого Лева, надто величного, щоб оцінити запізнільний пієтет на честь колись гомінких прерій чи камчатських узбереж. Щось не влаштовувало завуча в університетській випускниці, бо одного разу він спитав:

— А що, Ганна Михайлівна цікавиться твоїм сусідом по спальні — Алсахановим?

— Вітулькою? Ну, він природу любить, мабуть, тому.

— Не тільки. Щось там у них на тій природі завелось. Ти розпитай у Алсаханова, чому вони останні дні так часто ходять удвох до озера, або ж сам придивися.

Постукавши пальцями по столу, сказав:

— Знаєш, а це ж погано, коли у вчителя з'являється улюбленець, це суперечить об'єктивній справедливості — ти згоден?

І дивився у Валерієві очі, доки той відповів:

— Звичайно.

Можна було б здогадатися, що й він не що інше, як Левів улюбленець, поміркувати, чому в тому самому явищі люди схильні вбачати різний зміст, але це вже було занадто складно, а головне, не вигідно: зрештою, самий порядок речей зобов'язував слухатись завуча. До того ж Валерій відчував до нього щире вдячність, і вона вимагала Дії.

Увечері, коли вимкнули світло й на столику їхньої секції заяснів нічник,— золоті рибки крутились у пластмасовому циліндрику, відкидаючи на стіни химерні тіні,— Валерій спитав:

— Вітулька, тебе Анюта кудись водить?

— А що?—стривожено озвався малий бурят.

— Нічого.

Помовчавши, додав:

— Справді нічого, але мені так сумно, що ти від мене ховаєшся. Не заслужив довіри...

Прийшовши на сусідньому ліжку кволенький Сашко — спав чи не спав, не мало значення, бо він ніколи не втручався у чужі справи; навколо хлопців плавали довгохвості тіні, й вони самі собі здавалися золотими рибками, спійманими у ятір тепла й затишку.

— Скільки ж це ми з тобою разом? Уже й не мало. Ну, на добраніч!

Зітхнувши, Валерій повернувся на інший бік, та раптом Вітулька перескочив на його ліжку й обняв за плечі:

— Ти... від кого чув?

Сон куди й дівся — серед нічних відсвітів майнула розмаяна золота грива, зелені очі розширились у чеканні здобичі.

— Знаю. А от сказати тобі не можу,— прошепотів Валерій.— Пообіцяв мовчати.

— А інші... Знають?

— Пообіцяв мовчати,— повторив ці слова з притиском, й маленький бурят сприйняв їх за аксіому.

— Ти... скажи, коли хто знає, щоб і вони мовчали,— затермосив Вітулька приятеля.— Недовго вже. Той хлопець сам піде й зізнається міліції у всьому. Він твердо пообіцяв Анюті. Ніякий він не злочинець, просто потрапив у біду, його якась банда обманом поставила на шухері, а коли все розкрилося, утік з дому. Никав по лісу, аж доки знайшов сторожку. Тепер переживає. Ми його випадково надибали, був такий голодний та зляканий. А потім Ганну Михайлівну привели, аби вона на нього вплинула. Він завтра ж піде — чуєш? Завтра.

Завтра... У нього лиш ніч і ранок, аби віддячити Левові: припізниться — навряд чи друга така нагода скоро трапиться.

— То й добре,— сказав Валерій.— Я певний, все буде гаразд. Спимо, а то черговий постукає у двері.

Вітулька перебрався на своє ліжко, схвильовано подихав і заснув.

Який все ж таки він наївний! Тільки й годився на те, щоб у зоопарку годувати звірів. От він, Валерій, напевне створений для іншого життя і може багато чого собі дозволити. "Я маю право,— подумав, засинаючи.— Бо я поставив собі мету і йду до неї".

Вища освіта — тоді такою була його мета. Яка — не мало значення.

Перед початком занять Валерій заходився прибирати доріжку, що вела від центральних воріт до парадного входу: його відчиняли на честь свят або ж приїзду гостей, в будні школярі послуговувались бічним. Хлопець нахром— лював на гостру залізну палицю кинуті звечора цукеркові обгортки та пущені з вікон літачки — таких було зовсім небагато,— і ходив, недбало вимахуючи ними на очах цілої школи, що визирала з вікон. Втім, уваги на нього не звертав ніхто: це був інтернат, і порядок тут тримався на самообслуговуванні.

Лев, як і слід було чекати, визволив його, поклавши на плече могутню руку, так Валерій і пішов за ним, вимахуючи палицею, мов жезлом, і тільки біля самих дверей нарешті здогадався приткнути її до стіни.

А після обіду в школі з'явився міліціонер. Стоячи внизу біля їдальні, Валерій вгадував, як той піднімався східцями, з того, що на поверхах стихав звичний шум: ось він спустився у неприродній для школи тиші, ведучи за руку Вітулька Алсаханова і ще одного хлопця з паралельного класу. За ними йшла Ганна Михайлівна, раз у раз підносячи долоні до розпашілого обличчя. Вона збиралася сісти в машину, що чекала за воротами, вже й ногу поставила на приступку, але міліціонер відсторонив її і зачинив дверцята. Тільки й встигла гукнути вслід:

— Не бійтесь, хлопчики! Все добре буде.

І залишилась на місці, тоненька, мов дівчинка, зовсім самотня.

Отоді й пройняв Валерія страх. Ніби велетенська аеродинамічна труба втягнула його в себе, зіжмакала, покрутила й викинула за ворота.

— Беріть мене, беріть мене! — гукав він, не тямлячи, що машини з синім ліхтарем

давно немає, та й взагалі з горла в нього вихоплюються не слова, а якісь незрозумілі звуки, ніби рота йому затулив шалений вітер, що свистів довкіл.

Ганна Михайлівна обняла Джиглюка й повела до школи.

— Не треба так хвилюватися. Вони нічого поганого не мали на меті — отож нічого поганого з ними й не може статися. їх зрозуміють. Вони напрочуд благородні хлопці.

Штрикалка з наколотими на неї барвистими папірцями все ще стояла біля дверей, і Валерій машинально здер з неї ті цукеркові обгортки, кинувши їх під ноги. Залізо задзвеніло на гранітних сходах.

— Ганно. Михайлівно! — озвався за їхніми плечима завуч. — І що це ви кажете вихованцю? Прошу вас, покваптесь до учительської, готуйтеся до наступного уроку. І ви, Джиглюк, ідіть до себе — у дворі порядок.

Лев стояв зі схрещеними на грудях руками, ледь погойдуючись, був, мов стіна, до якої можна притулитися, і, глянувши в його незворушне обличчя, Валерій на мить відчув полегшення.

Але на уроці не зміг виконати контрольну роботу, й вчителька математики відіслала його до лікаря. Хоч це й дивно, температура справді виявилась підвищеною.

В ізоляторі Валерія одвідав Вітулька. Був, як завжди, простодушно-веселий, приніс фруктів і цукерок — свій зібраний за два дні обідній десерт, а на додачу — красиву мушлю.

— Вона аж з Індонезії. Глянь, яка рожева й золота, не віриться, що справжня. Бери, одужуй швидше.

Він ні про що не здогадувався. Вчителька біології також.

Але бачити друга чомусь було нестерпно важко, й Валерій кволо заплющив очі:

— Спасибі тобі. Тільки — не треба клопотів. Іди. Я трохи відпочину.

Залишившись сам, пошпурив подарунок у квартиру — якомога далі, в засипаний горіховим листям сад. Вітуль — ку він зненавидів.

Лиш через місяць Валерій заспокоївся настільки, щоб розпитатись у Алсаханова:

— А що вам було в міліції?

— Нічого особливого. Зняли показання. Прочитали відповідний параграф закону — про співучасть у злочині та покарання. Порадили більше такого не робити. Все.

— А ти раніше не знав?

— Чого ж, Ганна Михайлівна попереджала.

— Нащо ж ви годували того хлопця?

— А що — нехай би голодував?

— По закону ти мав би повідомити міліцію.

— Та нащо, коли він мусив сам зізнатися? Так краще. Для нього, та й для нас.

Вітулька засміявся і лагідно сказав:

— Знаєш, а ми ж таки боялися-боялися... Ні, не в міліції — раніш, тоді, коли не знали, що він один. Ну, раптом справжній урка, вбивця якийсь? Ризикували, доки до нього придивилися, аякже... Та й Ганна Михайлівна хвилювалася, хоча і словом не дорікнула нам за те, що ми її втрутили в цю історію. От вона яка!

— А потім — теж боялися?

— А потім — ні. Я знав, що чиню добре.

— Ти певен?

— Певен. Знаєш, у мене щось усередині є таке, що каже — я вчинив так, як треба. І відчуваю, інші зі мною згодні. Навіть оті, в міліції.

Того ж вечора Валерій переселився в інший бокс, помінявшись місцем з Сашковим приятелем, але й там він не знайшов спокою. Він заздрив Вітульці, що бігав, усміхнений, як квітка нічим не переймаючись, не тлумлячи в собі ніяких таємниць. "Зате ж в кінці року йому неодмінно знизять оцінку за поведінку,— думав Валерій.— А це неодмінно позначиться на його майбутньому. Ну а коли не знизять? Коли минеться просто так?" Вже не ховаючись, мусив собі зізнатись, що тоді для нього, Валерія Джиг— люка це буде надто кривдно. Ні, він не бажав зла добродушному Вітульці, але ж у світі має бути якийсь порядок, аби напевне знати, як правильно чинити. Вітулька порушив параграф кримінального кодексу — чому ж не він карається страхом? Навпаки, звідтоді ніби аж виріс у очах не тільки друзів, а й вчителів. А Лев мовчить, Лев береже його, Валерієву, таємницю, і в цьому також є щось небезпечне. Лев теж чогось остерігається... Може, як і він, загальної зневаги? Від цих думок ставало моторошно.

Вітульку покарали тим, що перевели до іншого інтернату, де статут не зобов'язував до цілковитої бездоганності. Пішла і вчителька біології, маленька красива дівчина, в яку всі старшокласники були трохи закохані. Знесли сторожку лісника, а разом з нею й боброву хатку — втім, це вже не мало значення, бо наступниця Ганни Михайлівни, висока сухорлява особа з врочистим виразом обличчя, не визнавала ніякої "відсебятини" й уроків просто неба не проводила, хоч дуже пишалась особистим знайомством із Сухомлинським. Лев із завуча перетворився на директора, додав до своїх ста кілограмів іще з десяток, набравши нової величі: іноді здавалось, що він володіє просто-таки нелюдським умінням усе бачити й примічати, тримаючи бразди правління у вкритих золотими веснянками руках.

Останнього інтернатівського року в житті Валерія Джиг— люка нічого не траплялось, і страх, немов бактерія, перетворившись під сонцем добробуту й успіху на крихітну спору, впав на саме дно душі. Він носив її в собі, як носять малярійного збудника, не знаючи, коли тебе схопить приступ лихоманки.

Джиглюк піднявся на поверх, де був кабінет директора заводу, та несподівано для себе звернув не праворуч, а ліворуч, до вікна. Там стояло обдерте крісло, яким за часів Левандовського користувався Петро Гресь, дрімаючи після обіду за дверима, на яких було написано: "Увага: дослід!" Валерій важко опустився в старі зелені оксамити — сірі пасмуги виплеснулись на світлий костюм. Відчуття було таке, ніби сів у збиту машинами пилюку десь на роздоріжжі.

"А що я, власне, йому скажу? — подумав Джиглюк.— Хіба не я колись переконував його, що винахід Хвильового нічого не вартий? Директор ще сумнівався... Так, було. Радив мені все зважити. От і спіймався у власну пастку. Чи виграємо процес, чи

програємо, а розголос буде все одно. Не уникнути розголосу. І потім... це бридке психологічне відчуття... Насамперед я маю заспокоїтись. Так, заспокоїтись — тоді все інше".

Він довго сидів заціпенілий, і люди, що проходили до канцелярії, озирались на знайому постать у темному кутку біля давно засохлої пальми.

"ХАЙ СВЯТИТЬСЯ ІМ'Я твоє"

Звечора вимкнувши світло, Шепіт не забував відслонити штору. От і зараз, хоч вікно ледь сіріло, знав: час вставати. Мати нездужала — тож мав принести з магазину чогось, щоб можна було приготувати нашвидкуруч, аби не тупцювала зайве на кухні. Зіп'явшись навшпиньки, витягнувся щосили, затримав віддих і напружив усі м'язи — жива струна, туго нап'ята поміж стелею і підлогою, ладна озватися потужним дзвоном на перший-ліпший життєвий дотик.

Після короткої ночі він вступив у володіння СВОЇМ тілом, волею, швидкою і точною реакцією, спраглистю до роботи — всім тим, що так його тішило у власній особі.

"Де ваша скромність, Вікентію Васильовичу?"

Скромність тактовно опускала очі: нехай господар трохи порозкошує, бо ж власні чесноти дались йому нелегко. Не народився з ними...

Він і близько не був такий років із десять тому, коли по закінченні університету чекав розподілення. Мати, постукуючи перед себе паличкою — саме готувалась до операції катаракти,— сама пішла до декана, й той, хоч і мав славу чоловіка суворого, і п'яти хвилин не витримав погляду незрячих, сповнених сліз очей...

Отак Вікентій дістав вільний диплом і незабаром опинився в Інституті гігієни будівництва. Там і нудився у відділі інформації, гаразд не знаючи, чи потрібна кому робота, яку старанно виконував вже протягом трьох років. Одного разу під час традиційного перекуру почув:

— Звідки взялася оця Кармен?

— Кармен — про блондинку?

— Ти придивись, ти придивись... Суцільна незалежність! Хода, жести...

"Що в ній від Кармен?" — подумав Вікентій і негайно поклав собі не звертати уваги на новеньку працівницю. Та не минуло й п'яти хвилин, як йому нестерпно захотілося знову глянути на неї: звичайна собі молода жінка, хіба що ім'я рідкісне — Агнеса, і вдягається дуже строго. Плаття пастельного тону, блейзер...

— Якась стара діва,— сказав Вікентій сусідам, коли ті взялись обговорювати достоїнства "Карменсіти".

— Ти просто не встиг розібратися в жінках, молодий ще,— заявив найперший інститутський серцеїд, жукуватий красень із млосними очима Віталій Хрущ.— Ось глянь на босоніжки й на цей браслетнк-змійку біля зап'ястя.

Вікентій глянув: босоніжки були прозорі, перламутрово-бузкові, крізь них проглядали вузенькі з рівними пальчиками ніжки, а разом із браслетом погляд мимохіть охоплював і витончені руки, тендітні, із бездоганим манікюром. Потім це стало чистим насланням: на планірці він не міг слухати шефа — лиш видивлявся, куди

ж заховались ті маленькі ніжки, що примудрялися ступати по землі так діловито.

— Ех, був би я вільний...

Це зітхання Віталія стало подією дня: адже досі кра— сеня не дуже спиняли пути Гіменея.

— Невже б ти на ній одружився? — відірвав від паперів хронічно заспане обличчя "старожил" відділу Микола Чумак.— Ото б зробив дурницю! Таж ця особа з тих, що скручують нашого брата в баранячий ріг. От уже й шеф перед нею нітиться. Ні, справжня жінка має бути не така...

— Яка ж?

— Справжня жінка має бути жінкою, тобто коритись чоловікові. Лагідність, тихість, терплячість, готовність до самозречення — ось найцінніші її чесноти. А ця за кілька років вискочить у директори якогось підприємства. Чого вона у хаті варта?

— А ти, Микольцю, до аспірантури не вступив? — озвався зі свого обмаяного альпійськими фіалками кутка третій сусід, добряче облісілий у свої без малого сорок років Петро Іванович Петковський.— А котрий рік збираєшся?

— Ну, не вступив. Поки що.

— Та вже й не вступиш, навіть балакати про це облиш. Знаєш чому? Бо, коли належало готуватися, твоя тихенька жіночка купила кришталеву люстру, й ти вмиль перетворився на галерника. Скільки місяців калимив направо і наліво, відробляючи її? Отак ми служимо своїм покірливим богиням! А бунт зчинити не стає духу.

— Ну то вже інше діло.

— Звичайної Це святе діло твого життя — дбати про сімейний престиж, аби велось не гірше, як у інших. Зізнайся, тобі потрібен той килим, що ти приволік у кінці кварталу?

— А що? Потрібен.

— Тоді, як кажуть, у Львові, ти щастя маєш. А от мені ні до чого імпорتنий гарнітур, я б оце краще в неділю завівся на риболовлю... Дідька лисого! В неділю я лагодитиму радіоприймач, який приніс жінчин знайомий,— звісно ж, не за "спасибі". А потім вдосконалюватимусь у ремонті новітніх кавових млинків: доки відкриються майстерні, встигну збити якусь копійку. Тихій моїй дружині шубку треба... Усі ми прагнемо одружуватись на відданих та безгласних і незчуваємось, як вони роблять з нас примітивних обивателів. Віталій правий! Нехай вже краще така Агнеса зігне в баранячий ріг, мо', що і викрутить.

— Гадаєш, зробить із тебе щось краще, аніж ти є?

— Та вона ні з кого нічого не робитиме. На дідька їй такі орли, як ми!

Схилившись над столом, Вікентій мовчав. Його рожева шкіра на обличчі аж тліла, пекло навіть плечі, хоч вентилятор гудів над самим вухом.

Учора Агнеса дозволила провести себе додому. Виявилася простою і товариською: такою може бути лиш дуже щира і доброзичлива людина. Ні з ким ще Вікентій не почувався так вільно. Він багато говорив, а вона охоче слухала, короткими репліками надаючи його думкам завершеності. Це вивищувало Шепота у власних очах: він і раніш

здогадувався, що може бути цікавішим, оригінальнішим, дотепнішим, аніж про нього думають, і ось тепер з радістю в цьому переконувався. Мабуть, раніш йому бракувало впевненості в собі... так, впевненості й самостійності. "Ну що ж, треба починати нове життя — тепер, з цієї ось хвилини". Шепіт на мить затримався, потім твердо зробив крок з правої ноги, його мила супутниця не завважила цього символічного маневру.

— Вам треба стати судовим експертом,— казала вона.— У вас відчувається природний ораторський хист — чудова дикція, точність вислову.

"У мене? Ораторський хист? Таж це чистісінька правда!"

— Потренувавши волю, ви маєте набути вміння підкоряти інших своєму впливові, я вгадую у вас непересічну внутрішню силу.

"У мене внутрішня сила? Звичайно ж!"

Чому ніхто ніколи не говорив йому чогось подібного? Навіть мати, котра вклала в нього ціле життя, не здогадується, який насправді її син. То буде для неї приємна несподіванка... Але чому він сам так пізно відчув можливості? Чому, чому?

— ...Інститут для вас — глухий кут, і що скоріше ви з нього втечете, то краще.

— А ви?

— Таж я тимчасово — замінюю жінку, котра пішла в декрет. Ось скоро вона повернеться... На той час я матиму посаду адвоката. О, то справді моє покликання.

Вона легко ступала поряд нього своїми крихітними ніжками; милуючись своєю супутницею, Шепіт зрозумів, що і її одяг, і загадкова зваба — не була по-справжньому вродливою, та чоловіки здригались, зустрічаючи її погляд,— від небуденної особистості, невіддільної від зовнішності, як квітка від запаху. "Тим-то багато гарненьких дівчат так скоро втрачають свій чар,— думав Шепіт.— Вони порожні, але ця жінка... О, вона тільки гарнішатиме з віком!"

— Давайте зустрінемося у неділю. Добре?

Це вже мовив майбутній Шепіт: у того, яким він був з годину тому, не знайшлося б таких спокійно-дружніх інтонацій, такого виразистого погляду.

— Гаразд. Сто років не була в кіно! Але я візьму сина — ви не проти?

— Навпаки, ще цікавіше.

І справді було цікавіше. Сином виявився величенький, як для такої юної мами, хлопчина, захоплений стародавньою історією. Просто диво! Він, Шепіт, дожив до двадцяти п'яти років, а ніколи не думав, що римляни, поневоливши греків, мусили прийняти їхню культуру. Це була помста історії завойовникам: ті, що прагнуть брати й панувати, неодмінно втрачають самих себе — такий закон природи. Як мудро!

— Справді, як мудро! — повторював Шепіт у захваті: йому хотілось взяти в своє життя вже їх обох, цього серйозного та романтичного хлоп'яка також.

Який розкішний вечір після бурхливої зливи спускався тоді на землю! Асфальт висявав, і в ньому відбивались три ефемерні постаті — то віддалялись у запалі суперечки, то зближувались, беручись за руки: всі троє стрункі, біляві, напрочуд між собою схожі...

Це таки правда, що для закоханих не існує часу. Вікентій майже не спав,

стараючись диханням не збудити матір: розкинувши руки, лежав на спині та усміхався, і низька стеля тісенької квартирки здавалась йому небом, з якого осипався зоряний пил. Бачив ту саму усмішку вранці у дзеркалі ванної кімнати, бачив у вікні тролейбуса й вітринах магазинів; соромився її, проте не міг позбутися — усмішка, немов метелик, сідала йому на уста в найнедоречніший момент, вдосталь наширявшись десь на волі. І все йому нагадувало Агнесу: братчики на клумбах були слідами її бузкових босоніжок, маргаритки ніби висипались із старого записника, який вона ненароком упустила біля кінотеатру.

Вікентій прагнув здаватись чимбуденнішим, проте це йому не вдавалось: на роботі сусіди багатозначно переморгувались за його спиною:

— Агнесо,— сказав він за кілька днів.— Я хочу одружитися з тобою. Я дуже любитиму твого сина, ми з ним будемо великі друзі, ми просто жити не зможемо один без одного. Побачиш!

Він стиснув обидві її руки: крихкі й ледь голубуваті, вони лежали в його долонях, немов зачерпнута з копанки вода, і, як вода, могли без сліду просочитися крізь пальці.

— Агнесо, я навіть подумати не в силі, що зможу без тебе жити...

Вона трохи відсторонилася й глянула йому в очі:

— Стривай. Спочатку познайом мене зі своєю матір'ю. Інакше ж не можна — так?

У нього тенькнуло серце, але він згодився: справді, без цього не обійтись.

Тенькнуло серце. А чому, власне? Він і раніш приводив у гості приятельок — однокурсниць, дівчаток, з якими знайомився в бібліотеці або ж на танцях. Мати приймала їх завжди привітно, пригощала чаєм з домашнім печивом і неодмінно хвалила кожну: "Хороша дівчина". Вона була гостинною та доброю, його мати,— чого ж йому боятися?

"Мені вже двадцять п'ять і матеріально я ні від кого не залежу,— заспокоював себе Вікентій.— Маю ж я право вирішити свою долю!"

Агнеса прийшла з букетом квітів і власноручно спеченим полуничним тортом, як завжди, впевнена та елегантна. Вона розповідала веселі історії, сміялась, а мати мовчала, не відриваючи від гості погляду. Сидячи поміж цими двома жінками, Вікентій почувався хлопчиськом, якого можуть будь-коли випроводити за двері, аби не слухав того, про що розмовляють дорослі. Так, власне, й сталося.

— Синку, залиш нас хвилин на двадцять,— сказала мати.

— Ну й вигадала! — обурився Вікентій.— Що я тобі — неповнолітній?

Але Агнеса поклала йому на коліно руку з тоненьким, у цяточках дрібних камінчиків бірюзи, перснем.

— Ми скоро дійдемо згоди, гаразд? Не ображайся.

І він скорився.

Вперше Вікентій пожалкував, що не курить: принаймні мав би привід постовбичити на східцях. Це ж хтозна— що! Ну й жіночки пішли тепер... Зачувши кроки сусіда, шаснув у двері своєї квартири й залишився стояти у передпокої.

Агнеса засміялась лагідним коротким сміхом, потім сказала:

— Це ще не все. Я старша від вашого сина майже на десять років.

Витримавши паузу, ніби навішавшись ефектом, продовжила:

— І це не все. Моєму синові дванадцять років. Ніби вже й досить? Та ні, не все. На моїх руках вітчим, який після інсульту ходить на костурах, і молодший брат — він вчиться на стаціонарі художнього інституту. Як бачите, занадто багато хлопців для однієї жінки.

Агнеса знов засміялась, а потім квапливо додала:

— Та не лякайтесь так, не треба. Я ж не збираюсь заміж за Вікентія — ми просто з ним добрі друзі. Повірте, йому корисно було зрозуміти мене, а тепер можна і розійтись. Ну, кличте вже, кличте свого синочка, а то ж застудиться... Та й мені пора додому.

Вікентій аж злякався — такою блідою видалась матір. Агнесу проводжали вдвох; коли вона зупинила таксі й поїхала, Вікентій сказав:

— Але ж ти і в дурне становище мене поставила. Мамо, вже час тобі звикати...

— Посади мене куди-небудь. І — швидше, — наказала мати.

Цілий вечір він відпоював її валеріанкою та корвалолом...

Наступного дня Агнеса сказала:

— Чудово! От і закінчилось моє ув'язнення — звільняюсь. Послухай мене: не затримуйся у цій конторі.

Він відвів її в кінець коридора, до вікна:

— Агнесо, ти ж нічого мені не відповіла.

— А ти про що?

— Виходь за мене заміж.

— А-а, — вона засміялась так, як сміялась у них удома, й Вікентія аж у дріж кинуло від того. — Та ні ж бо, це несерйозно, цей варіант мене не влаштовує. Твоя мати... Я, власне, розумію її — в самої підрастає син. Тільки ж не дай бог до такого докотитися! Це добре, що я побувала у вас, принаймні знаю тепер, чого остерігатися...

— Але ж ти й зміючка! Знаєш, чого остерігатися? Вітаю. Радий за тебе. А я? Про мене ти подумала, коли за іграшку брала мою душу? Грабіжниця, грабіжниця, ось ти хто! Грабіжниця, й не маєш морального права ставати адвокатом.

Вікентій не помітив, як зірвався на крик: потім він роками звучав у власних вухах, роками відчував міцну долоньку, що затулила йому рота:

— Тихше. Голубчику, ну, тихше ж! Невже я справді приручила тебе? Аж так? Тільки ж не тут про це, ну, зрозумій — не тут...

Агнеса потягла його східцями в підвал, де ще з зими лежала тара з-під апельсинів, і там обняла, цілуючи в чоло та очі.

— Дурненький, повір, я ненароком, я не хотіла тобі зла — ти ж славний... Та це й не страшно — у тебе все попереду, уся твоя любов, а зараз прости мене за необачність і відпусти. Відпусти...

А він не відпускав, він плакав, люто розкидаючи ногами фанерні ящики:

— Грабіжниця, ти просто пограбувала мою душу, грабіжниця!

"Хай святиться ім'я твоє, — думав Вікентій, несучи, сумку з маслом, сосисками та

кавалком бринзи.— Бо саме з цього грабунку й почався я теперішній. Ти розбудила мене — пишна комето, що пройшла повз маленьку сонну планету, пойнявши її вогнем любові й жалю. Ти перетворила цю планету на зірку, що спалахнула власним світлом, ти допомогла мені знайти себе. Хай святиться ім'я твоє, хай завжди оберігає тебе моя вдячність за щастя нещасливої любові, мої світлі спогади..."

Чорна машина вихопилася з-за рогу й рвонула просто на зелене світло — Вікентій посварився услід. "І номер не завадило б записати,— сказав літній чоловік поряд.— Отак і до смертовбивства недалеко".

Чоловік пішов через вулицю, важко припадаючи на праву ногу, і, поставивши сумку біля дерева, Вікентій подивився йому вслід.

Що з матір'ю? Хай її не влаштовувала Агнеса — це можна зрозуміти,— але Світлана? На кому ж тоді одружуються, коли не на таких? Дивно... Вона дала згоду на шлюб, що ж, власне, тепер змінилося?

Анна Семенівна, як завжди, підійшла до вікна, проводжаючи поглядом сина, що подався до трамвайної зупинки. "Усе бігом, усе бігом,— прошепотіла.— Заледве встигнув поснідати. Не дай же бог зірве здоров'я!"

Те здоров'я раніш було найбільшим її клопотом, але тепер Анна Семенівна роздвоювалась: до звичної турботи долучалось щось чуже, вороже і, не маючи звички до самоаналізу,— змалку її привчили зневажати "копання в собі",— вона суворішала до сина, й хвилини не сумніваючись у власній правоті. Він мусив збагнути, що в неї на душі!

Але в тому, що в неї на душі, вона й сама собі не сміла до кінця зізнатися...

Рано чи пізно, сини полишають матерів заради своїх коханих, і Вікентій, звісно ж, не мав становити винятку. Таке життя... Добре вже те, що сталося це пізно... точніш, не пізно й не рано: тридцять два роки — для хлопця саме вік, раніш нічого й хомута вдягати. Щодо цього Анна Семе— нівна була несхитною.

Світланка їй подобалась. Тиха, інтелігентна, молодша на сім років — усе як треба, нічого від зухвальства сучасних надмір емансипованих осіб із цигарками в зубах... Згадавши хлоп'ячу стрижку й золоту змійку-браслет Ві— кентієвої співробітниці, мати й зовсім втішилась: тепер уже таким напевне зась до її сина. О, вона зуміє подбати про спокій його сім'ї, нехай тільки підступиться котрась вертихвістка.

Справді, все було добре, доки... Анна Семенівна не побачила свою майбутню сваху. Та сваха загодя попередила, що спізниться через нагальні справи, тож сіли вечеряти утрюх. Щойно взялися за виделки, як пролунав дзвоник.

— Я відчиню,— схопилася Світланка і — з вискоком до дверей. За руку ввела усміхнену жінку.

— Знаю, ви не повірите, бо й ніхто не вірить, але ж це справді моя ріднесенька матуся, найкраща в світі.

— Світланко, не жартуй! — майнула та жінка пишною зачіскою.

І щось тоді виразно промовило в душі Анни Семенівни: "Тільки не це. Нізащо. Я не стерплю".

Вона просто неспроможна була відірватися від обличчя Катерини Петрівни. Роздивлялась її волосся — чи не фарбоване? — нишпорила поглядом побіля уст — невже немає зморщечок? А що там на чолі, коли відкинути кокетливу гривку?

Анна Семенівна звично пропонувала гостям наїдки, міняла, попри вигуки протесту, тарілки, наказуючи собі дивитись куди завгодно, однак знов і знов її непереборно тягло перевірити, чи справді ця мати двадцятип'ятилітньої дівчини сама ще така молода? І вкотре мусила визнати: вже ж, молода, не молодява й не така, що молодиться, а по—справжньому зваблива й молода.

О, можна уявити, як сміливо жила колись ця Катерина, й досі зберігши в очах стільки вогню! А от вона...

Гостре й ніби давно забуте відчуття враз пойняло Анну Семенівну. Ревнощі! Так, це були ревнощі — ті, що під самий корінь підітнули її душу років із тридцять тому, коли остаточно переконалась, що в її чоловіка є інша.

Вискочила тоді по молоко до магазинчика в тісному халатику й домашніх капцях і раптом на розі побачила свого Василя, а поряд — жінку у вигадливій сукні й білих босоніжках на дуже високих каблуках. Постать, зачіска, граційні рухи — все свідчило, що молода, щаслива й скупана в чоловічому захваті, як у любистку.

Анну перейняла паніка. Стояла в своєму замизканому халатику, немов у ганебному середньовічному балахоні, а доля вже складала хмиз для вогнища, де їй роками судилося горіти на повільному вогні самотності й кривди...

О, вона б учепилась у ті майстерно викладені та висвітлені імпортним шампунем коси — аби ж не капці. Ще стачило здорового глузду уявити, якою б комічною зробила цю сцену та її невибаглива хатня вдягачка. Жива тобі алегорія! Остогидле подружнє життя — й гріховна любов, заборонена, осуджена, але спокуслива непереможнo.

Чого ж це так? Мораль, закон — усе на боці відданих дружин, чому ж над ними торжествують такі от сумнівні жінки? І в Анниної суперниці від першого шлюбу залишилась дитина — як же посміла не віддати їй усього, що мала, а залишила щось і собі — на квітування, на успіх, на жіноче свято? Чи ж дочекалася покари? Ні. Діти, що най— дивніше, замість одвертатись шанують таких матерів... За що їх шанувати? От і ця: "Моя ріднесенька матуся, найкраща в світі". Та це ж безтактність! Бо тій Катерині Петрівні за всіма природними законами належало б спустити прапор своєї краси перед доччиною. Чом же й досі тримає його так високо?

Вона ж, Анна, спустила свій десь біля синовї колиски. Вродився кволенький та неспокійний — у вічних клопотах просто забувала зазирнути в дзеркало. Була певна, що чоловік мусить її сприймати, яка вже є, коли має себе за порядну людину. Вони багато сварилися... Докори Василя на байдужість та неуважність здавались їй відвертим егоїзмом: адже був батьком і просто не мав права не думати повсякчас про маленьку безпомічну істоту, яку вдвох привели на світ, не жити виключно заради неї. А в нього, бач, що в голові... Анну виснажували безсонні ночі, й вранці вона давала волю роздратуванню: материнство, як здавалось, стверджувало її природне право наказувати й вимагати, винен завжди був чоловік... Справді, взивала Василя негідником, що

любить тільки себе,— таж не на те, аби одного дня він втік від неї. Мав замислитися над її словами й стати кращим.

Чоловікова зрада враз вирвала з-під ніг ґрунт. Широ злякалась, що залишиться сама з дитиною, і якийсь час пробувала змагатися з суперницею: полагіднішала, почала фарбуватись, навіть замовила в ательє кілька суконь, відмовившись від наміру купити великий килим. Але ма— льовидла робили вульгарним Аннине по-сільському свіже обличчя, модна стрижка їй зовсім не личила, смаку ж, аби створити власний стиль, не мала. А головне, оте знервоване чепуріння забиало стільки сил, що врешті Анна не витримала: вмившись після чергової спроби навести "ма— кійяж", поклала собі йти в бій з єдиною зброєю, яку мала,— сином на руках і правами законної дружини. Поразка була нищівною: чоловік, якому профком ухвалив винести догану за аморальну поведінку, подав заяву на звільнення і... пішов з дому, забравши костюм і дві сорочки. "Нащо тобі такий негідник та егоїст? — сказав прощаючись.— Мені нічого не лишається, як повестися відповідно до своєїності. Я не достойний тебе!"

І досі їй перевертає душу глум, захований у тих словах... Невже оце і все, що вона заслужила від чоловіка за три роки спільного життя? Вона, котра єдину гадку мала,— про сім'ю...

Страждаючи від зради й самотності, Анна поквапилась відквітувати. Так було легше. Мати — і тільки. Живе для сина. Своєю долею не переймається.

Чи так це?

Пізнього вечора, коли Вікентій пішов проводити гостей, Анна Семенівна дістала з шафи відрізи шовкових та шерстяних тканин, що пролежали там роками, і, ставши перед дзеркалом, приклала їх до грудей. Вдивлялась у обвислі щоки, мішки під глибоко посадженими очима, численні зморшки. Старість... Ось вона й прийшла як вибавлення від усіх тривог, як тиха гавань, як несхитне право на спокій та повагу. Вже й забула, якою була замолоду,— а здається, не гіршою від інших, може, ще й кращою, бо ж не купувала краси для дурних чоловічих очей.

Витягла з комода старий плюшевий альбом, розкрила й жахнулася: та що це за наслання? Вже скільки років привільно дихає, здолавши моторошне відчуття, що життя марно пройшло повз неї,— тяжко це їй далось, дуже тяжко, але — здолала. Перелилась у благородну материнську гідність і раптом — маєш! А все через майбутню сваху...

За що ж доля послала їй цю жінку, аби вона очима, сміхом, модною сукнею збурила приспані молоді страждан— ня? Хай не вона забрала в неї чоловіка, але ж забрала саме така: та, друга Василева дружина, також ще розкошує, ще старість не скоро її візьме, хоч виростила двох дітей. Де ж справедливість?

Анна Семенівна ще раз приклала до грудей відріз темно-вишневої шерсті — колись подарував Вікентій на Восьме березня — й сховала весь крам до шафи. Нащо те їй? Не було на молоці, то й на воді не зліпиться...

Але ж і мук на старість вона не заслужила! Задля сина зреклася цілого свого життя — нехай же й він тепер знайде в собі сили поберегти матір. Ця Катерина назавжди мусить оступитися з її шляху, забравши з собою ревності та неспокій. І... свою Світлану.

Що ж зробиш, коли без цього не обійдеться? Де мати, там і дочка. Дівчина, звісно, непогана, гріх гудити, але не гірші по місту ходять косяками — до її сина з десятків прибіжить. Зілля ще, дякувать богові, не дефіцитне.

Коли Вікентій повернувся, Анна Семенівна кинула ніби між ділом:

— Я оце думаю, думаю... Ти б, синку, краще придивився. Воно ж як у холодну воду скочити...

— Не бійся, моя голубонько,— засміявся син.— Нікуди я від тебе не дінуся. Ще б — від такої матері. Не бійся!

— Ох, обіцянки-цяцяночки,— сказала.— Та я і не боюсь. Хіба ж про мене йдеться?

Серцем відчувала: нелегко буде переконати сина, й поклала собі не квапитись. Краплина і камінь точить...

Синова постать щезла за рогом, і Анна Семенівна взялася до в'язання. Перебираючи дротики, думала: а може, даремно вона замолоду так повелася? Дитина дитиною, а може, варто було б і для чоловіка лишити трохи ніжності й краси? Адже Василь, коли все зважити по щирості, був непоганий і добре дбав про всіх своїх дітей. Вікентія — також.

Раптом збагнула, що їй би не хотілося невістки, яка б із народженням первістка стала сварливою та байдужою до свого чоловіка. До її сина...

"ВЕЧІР У СТИЛІ РЕТРО"

Мар'яна вийшла з автобуса й відчула себе невидимкою: ніхто не міг упізнати в ній колишню дванадцятилітню дівчинку — здається, стільки мала, коли разом із матір'ю виїхала звідси. То їй добре. Навідалась не до людей, а до

вулиць, до річки, до озерець, до всіх порослих хмелем і паничками куточків, де колись збирала ожину. До забутих відчуттів і нерозгаданих таємниць, що на тридцять четвертому році життя стали такі потрібні.

Її попутники хутко розійшлися, позабравши свої напхані столичними здобутками сумки, або ж залишилися чекати автобуса, що доведе їх до села: невеличка площа враз спорожніла. Ось і перша таємниця: чому на довгому дерев'яному будинку всі віконниці майстерно вирізьблені, остання ж проста й не дуже відгембльована? Помер майстер?

З будинку вийшла жінка — її вузьке обличчя здалось надивовиж знайомим — заквапилась до центру, рукою притримуючи на сивому волоссі чорний шарф. Підбори її черевичків затупотіли по корінню старого, вже висохлого від старості береста, яке вимостило вулицю, й звук цей щемко відлупився у пам'яті.

...Вони бредуть, зашпортовуючись босими ногами за те до блиску відполіроване коріння, а попереду м'ячиком стрибає вицокування чийось підборів, попереду має мереживний шарф, і враз з-під нього вигулькує постать хлопчини років чотирнадцяти: руки в кишенях, на обличчі — незворушний спокій.

— Женько, то це ти врешті додому-йдеш?

Сідає сонце. Воно десь за горбом (через нього вулиця схожа на кішку, що наготувалася стрибнути)—тут лиш золотіє розкушпелений козячою чередою пил. Від пилу гірко в роті. А може, від того, що проникали всенький день, притамовуючи голод

калачиками та кашкою із глечиків жовтого латаття? Женька, мовчазна й на диво терпляча шестилітня дівчинка,— тільки сопла, кваплячись за старшими,— уперше подає голос. Він хрипкий, басовитий:

— Додому, ну...

Її брат з мальовниче відкинутою головою і примруженими очима стоїть на дорозі, як мур, і товариство зморено спиняється біля нього. З чиєїсь кишені випадає зозуляче. яйце і розколюється на дві половинки. Круглий жовток скочується у порошок, немов краплина ртуті.

— Надумалась нарешті?

— Ну...

— Слухняна...

Брат хазяйновито відкидає на мураву порожню скорлупу й щиренько так всміхається:

— А може б, ти не квапилась додому? Може б, спочатку пішла до коваля: нехай він тобі залізну задницю викує, бо ж розумієш... батько вломив добрячу різку...

І Женька статечно погоджується:

— Ну...

Невеличка валіза враз стала надокучливою, і Мар'яна заквапилась до готелю. Він у самому центрі — старий, ще дореволюційний особняк якогось генерала у відставці. В дубові стіни, мабуть, навічно в'ївся запах парфумів, якихось екзотичних фруктів, а ще — карболки та нафталіну: вельми своєрідний і не позбавлений принади букет. За скляними дверима чергова неквапно пила чай.

— Смачного вам! Влаштуватись на дві-три доби можна?

— Чого ж...

— А коли я попрошу окрему кімнату?

— Хочете окрему кімнату?

Поставивши чашку, чергова задумливо подивилась на гостю, і раптом Мар'яні захотілося сказати щось лагідне цій жінці, обличчя якої теж видалось знайомим: можливо, зустрічала її на вулиці, коли бігала до магазину, що на розі. Ось зараз вона влаштується і неодмінно купить там бублика. Зараз... Як сталося, що вона тут не була більше як двадцять років?

— Ви знаєте, я народилась у цьому містечку, тут минуло моє дитинство — приїхала, щоб навішатися спогадами. Просто необхідно побути самій!

Однак чергова чомусь не стала з'ясовувати, хто вона и чия дочка, а помовчавши, спитала:

— А ви заплатите за цілу кімнату?

— Звичайно.

— Тоді, будь ласка, з вас три п'ятдесят.

Хутенько виписала квитанцію і, знявши з вітрини ключа, відкрила двері:

— Прошу. Праворуч умивальник, ліворуч — вихід у двір, де туалети. А тут влаштовуйтесь як удома. Ніхто вас не потурбує, я сюди нікого не пущу. Будьте

спокійні!

І вийшла.

Мар'яна давно не потрапляла в такий жахливий номер. Впритул одне до одного стояло п'ять ліжок, накриті байковими ковдрами, стіл був застелений куценською, до дірок запряною скатертиною, двері шафи не зачинялись. Дзеркало висіло так низько, що й половини обличчя не вдавалось роздивитися, до того ж скло добряче засиділи мухи. Мар'яна скинула туфлі й пройшлась до краю вистріпаною бавовняною доріжкою: три кроки вперед, два вбік. Маєш хороми!

Та чи ж вона тут довго житиме? Приходитиме на ніч, коли геть стомиться бродити вулицями та околицями свого містечка, коли вгамує спрагу спогадів, що так нагально прокинулись...

Мар'яна взула хатні капці й пішла мити руки. Під умивальником, з якого заледве цебеніла вода, росли гриби — справжнісінькі поганки бузково-сірого кольору. Довкіл стояла особлива тиша, котра буває в дуже старих будинках — тиша, мов платівка, на яку записано всі звуки, що пролунали тут. Але ознак сьогоднішнього дня — ніяких, навіть чергова вийшла, і її воркітливий голос долинав здалеку: "Тютіньки, тютіньки, тютю-тютю..." "Вдома їй ніде тримати курей, чи що?" — подумала Мар'яна.

Вертаючись назад, побачила, що двері одного з номерів напіввідчинені, й зазирнула в приміщення: два ліжка й шафа, з вигляду цілком пристойні. Там ніхто не жив, як і в сусідніх кімнатах.

Мар'яні стало кривдно, що в рідному місті для неї не знайшли затишнішого місця, однак вона вмить усе забула, побачивши, який у коридорі камін: стадо слонів на решітці бреде навстріч сонцю, що спалахувало за пальмами, коли загорівся вогонь. Той спалах жив у ній з дитинства, й вона часом силкувалася пригадати, де ж бачила його, в якому музеї? Виходить — бачила тут? Що ж вона робила колись у цьому приміщенні, хто водив її сюди? І чи пов'язаний цей спогад з якимось іншим будинком?

Дуже веселі й гостинні люди запросили їх з мамою на іменини до невеличкої хатини на самому березі річки. Довго сидіти за столом Мар'яні не дозволили — відвели до бічної кімнати і вклали спати. Згодом туди зайшла бабуса: присіла на ліжко й почала гладити її волосся. У півночі біліла її хустка, ледь-ледь поблискували очі.

...Мар'яні здалося, що вона зовсім не спала, навіть повік не встигла стулити. Рипнули двері, тоненька лозинка світла зачепила очі, й вона почула таку розмову:

— Додому треба.

— Що ти, Софіє, скоро ж зовсім розвидниться, тоді й підете.

Заснути більше не вдавалось. Дряпала шорстка ковдра, лякало таємниче шерхотіння й не давала спокою думка — як же це без ночі? Куди вона поділася?

Нарешті не витримала. Так-сяк вдяглась і навшпиньках вийшла з хати.

Млосний запах квітів, молочні випари туману стояли за порогом. Було справді видно, але не так, як удень. Дерев, квіти здавалися ледь окресленими, наче їх створювали заново й не встигли завершити роботу. Річка диміла, як залите вогнище.

На східці нечутно ступила бабця. Мар'яна злякалась, що доведеться йти до хати,

але старенька сіла, обгорнувши спідницею босі ноги, й тихенько пожалілася:

— Болять у мене кісточки, дитинко. Важко мені свої роки носити.

А потім проспівала низьким деренчливим голосом: **Красо моя, де ж дівалася?**

Чи на тому бережку ти зосталася? Чи на тому рушнику, що втиралася?

Почуття моторошного здивування вдруге охопило Мар'яну. Раптом здалось, що побачить щось зовсім неймовірне — бабусину красу, ось що. Прозора постать манячила на тому березі, простягала кволі руки, благала очима: змилуйся, забори мене звідси, бо ж пропаду без тебе... А бабуся відповідала поглядом сумним і мудрим: немає човника, немає в мене сили річку переплисти, болять кісточки, тяжко роки свої носити.

Мар'яна скочила на рівні, щоб краще роздивитися те видиво, але туман щез, немов його випила річка, й окраєць чогось червоного виткнувся з-за ліска. Воно поволі витягувало своє тіло із баговиння, круглилося й ставало наче м'ячик. Веселі зайчики заплигали по стежці, по бабусиній хустці, в обличчя війнуло жаром, і Мар'яна впізнала сонце.

Уперше у неї на очах народився новий день.

"Колись я тут усе побачила вперше,— подумала Мар'яна.— Блискавку, зиму, ранок... Ось чому мене завжди сюди тягнутиме".

З вулиці аж хлюпав через віконця жалобний марш. Погребний кортеж повільно рухався вздовж центрального скверу: перед труною, де лежав маленький, геть висохлий дідок, сиві чоловіки несли подушечки з орденами та медалями.

— Кого ховають? — спитала Мар'яна в жінки, яка шанобливо спинилась на тротуарі.

— Лиждвоя.

Прізвище з їхнього роду... Так, схоже, це материн дядько — був такий самий невисокий, худий... Музика тяжко лягала на нерви, витискала з очей сльози — Мар'яна за— нишпорила в сумочці, шукаючи хустинки, й тієї ж миті чиїсь руки втрутили її в середину натовпу. Втершись, побачила довкіл себе незнайомих людей і злякалася: "Та що це я? Може, й не він... Бачила ж його в дитинстві разів зо два, не більше".

Люди йшли ніби крізь неї — майже фізично відчувала їхні ритмічні кроки, доторки поглядів, строгих і піднесених, маяння темних жіночих шарфів. Ніхто не плакав.

Нарешті кортеж завернув за ріг, і Мар'яна полегшено зітхнула. їй було ніяково — чи то від раптових сліз, чи від того, що не схотіла провести небіжчика в останню путь.

— Земля йому пухом! — сказав поряд якийсь чоловік, вдягаючи плетеного з соломи капелюха.— Щасливий, помер на батьківщині. У гості до сестри приїхав і помер. Ляже тепер поряд з батьками.

"Не той,— подумала Мар'яна, відганяючи прикрий сумнів.— Таж тут чверть міста Лиждвої!"

Вона пірнула у завулочок, де колись жила, як у колодязь: тужна музика заголосила десь угорі й стихла.

Тут не було нікого. Сонце сіялось крізь щільно сплетені крони дерев, дрібними плямами лягаючи на мураву,— здавалось, хідники були вистелені пухнастими шкурами

пантер. На них гасли всі звуки. Мар'яна сповільнила ходу, стараючись заспокоїтись, і раптом побачила свій будинок. Від того аж розчарувалася: адже мріяла прийти сюди неквапно, смакуючи кожную мить, згадуючи великі й малі свої пригоди, і от — уже й маєш... Завжди в неї так.

Вона перед будинком. Він невеликий і зовсім несучас — ний з вигляду, хоч і добре відремонтований: дах перекрито нещодавно. Дві хвіртки — праворуч та ліворуч: і досі тут живуть дві сім'ї. Одну половину колись купила її мати, а другу — якісь родичі або ж просто друзі; сусіди мешкали в рідкісній злагоді й ходом користувалися одним — через великий двір, до палісадника, туди ж відкривались двері їхньої з матір'ю кімнати. Ну що ж, придивимось, як тепер тут живуть...

Мар'яна сміливо штовхнула важку залізну хвіртку й пройшла вимощеною каменем доріжкою.

Жодного дерева, жодного кущика не лишилося з тих, які тут колись росли, — зовсім незнайома, чудово впорядкована садибка з літньою кухнею і грядкою суниці, що червоніє рясними ягодами. Крізь скло нової веранди видно плетений столик і телевизор: на тахті спить темноволосий чоловік, впустивши на підлогу газету. Легко здійсмаються його груди.

Мар'яна прихилилась до паркана, викликаючи в уяві цей шматочок простору таким, яким він був років із двадцять тому.

— Усе гаразденько. Треба лиш під шипшиною лад навести.

Дівчинка присіла й почала штурхати віником під кущем. Запахло землею, опалими пелюстками. Дряпались колючки, й дівчинка сердилася: "Та годі, годі".

Врешті стомилася. Нагорнувши купу зопрілого листя, вибралася на осяяний сонцем майданчик. Почувалась, як бджілка на великій квітці: було затишно й тепло.

Тільки їсти хотілося. Після обіду пробувала гризти маленькі падалиці, але вони виявились занадто кислі.

Там, на столі в хаті, хліб і смажена картопля. Добре було б повечеряти, але з того нічого не вийде. Бо сутеніє, й до хати зайшло Воно. Сьогодні це сталося завидна. Просто дивно, як швидко Воно нахабніє!

— От скоро мама повернеться з роботи, — голосно каже дівчинка й озирається: хтось засміявся за спиною. Це флокса. Ну й лукава! Тихенько пирскає в зелене листя, а підійдеш, так наче й не вона: у небо дивиться і пахне.

Поки дівчина підходить, навколо зчиняється справжня катавасія.

— Чого б то я сміялася? — каже м'ята. — Не соромно?

— Авжеж, — підхоплює горошок. — Хіба Мар'яна погана? У неї у дворі чисто, мов у хаті. Й води не полінувалася нам принести: чотири рази до криниці бігала.

— Гаразд, — каже Мар'яна. — Ви мною задоволені? Чудово. То, може, будете слухняними? Подумайте, я почекаю, бо ж вдалася терпляча. От знаєте, як їсти хочеться...

Оце б грушку потрусити. Але вона така товста, що й вітру годі з нею впоратись. Скоріше б ніч... Повернеться з чергування у лікарні мама...

А що як тихо-тихо зайти і... Е, ні. Воно почує. Воно велике й чорне, розлізлося на цілу хату й стереже біля дверей. А може, на столі немає хліба й картоплі? Бо Воно з'їло. Хай собі їсть, аби лиш подобришало...

Мар'яна сідає на ганок і пристрожує пальцем:

Хай Воно знає. Нехай не думає, що його бояться. Ні, Мар'яна зовсім не боїться і зайде в хату, коли захоче. Їй просто треба стерегти квіти.

Бо вночі вони кудись бігають. Нехай собі, аби додому поверталися вчасно. А то підуть кудись і там залишаться назавжди. Хіба такого не може бути? Може. Адже прибилися до Мар'яни сокирки з поля чи маргаритки з садочка тітки Насті. Хіба їх хто знаджував? Ні.

...Щось шелестить і скручується в темну стрічку. Де паркан? Немає паркана. Темрява розгородила двір — що ж тепер буде?

— Іди, флоксо,— підманює темрява.— Іди у інше місце жити. Там і земля пухкіша, і води більше, бо міцніші руки носять її. Підеш?

— Не хочу.

Темрява ставить паркан на місце й суне кудись за будинок. Стукає в шибку й шепочеться. Кого підмовляє, кого?

Золотий павучок спускається в Мар'янині долоні, золота павутинка завиває Мар'яну й піднімає високо-високо. Ось вони, зорі: узявшись за руки, ступають по гілках старої груші, й на корі лишаються маленькі золоті сліди.

— Боїшся? — озивається згори місяць.— Боїшся, так?

— Ні, ні, я не боюся.

— Боїшся, доню? — раптом долинає до дівчинки мамин голос.— Боїшся, доню, лишатися на ніч сама, правду кажи?..

...Мамо, мамо, кому полегшає від тої правди?

Щось давке підкочується до горла і, ховаючи обличчя в подушку,— як тільки опинилась у постелі? — Мар'яна шепоче:

— Я, мамо, не боюся. Я просто виглядаю тебе.

"А молодець, мала, ти вже тоді вміла давати собі раду. Мала характер..."

— Вибачте, вам погано?

Чоловік уже не спить: він дивиться на неї зі свого затишного закапелка й лагідно питає:

— Мо', ви когось шукаєте?

— Ні. Я в цьому домі колись жила, і... мені схотілося подивитись, що ж тут тепер. Ну й подивилася. Вибачте за клопіт.

Мар'яна повернулася, щоб іти, але чоловік несподівано звівся і швидко опинився поряд.

— Дивіться ще.

— Спасибі. Здається, вже маю доволі вражень. Ви давно купили цю половину?

— Років із десять тому. Купили, власне, мої батьки, уже, на жаль, покійні. Мене ж сюди прислали вчителювати. Зайдете до кімнати?

— Не варт. Спасибі. Скажіть тільки, що тепер на горищі?

— Нічого. Колись там мати сушила яблука.

— А оси? Оси живуть?

— Ні, ос я викурив. Вони ж кусаються — так?

— Та ні. Мене принаймні не кусали.

Мар'яні раптом перехопило віддих, і, одвернувшись, вона дістала носовичок та пудреницю. Чоловік дивився на неї з одвертою зацікавленістю.

— Я засмутив вас? Я негуманно вчинив з вашими осами? Знаєте, я вже й сам жалію про те.

— Можливо,— сказала Мар'яна.— Не має значення. Байдуже, з тими осами!

— Я розумію... Ви — взагалі. Тим більше зайдіть. Вип'ємо кави.

— Спасибі.

Мар'яна похитала головою, й чоловік заступив їй дорогу.

— Така чарівна незнайомка... Знаєте, я поховав матір і живу один. Обридло!

Мар'яна почервоніла. Це, мабуть, було смішно: далеко не юна жінка, і раптом — така дівоча зніченість. Вже сердячись на себе за цю недоречну пригоду, вона нетерпляче повела плечима, і раптом чоловік обняв її. Скрикнувши: "Та це ж нахабство!" — вона щосили відштовхнула його й вискочила на вулицю. Тріснуло, зачепившись за металевий візерунок на хвіртці, плаття: мацнувши, знайшла розпоротий шов.

Розчулилась... Дурепа! Захотілось лірики... Маєш!

Мар'яна знов намацала дірку: ніби й не дуже видно, якось обійдеться до вечора, бо таки ж страх як не хочеться зайвий раз заходити до цього бридкого готелю... Чогось аж тепер зрозуміла, що чергова обдурила її: номери порожні, її ж, єдину гостю, запхали до найгіршої кімнати, ще й здерли за ту жахливу конуру.

Оце навідалася до рідного міста! Навтішалася спогадами про дитинство! "Та що вони всі — знущатися з мене здумали?"

Навіть не відчула, коли її овіяло запахом лоху — знайомий з дитинства куш був такий самий, ніякі закохані, ніякі кози не збавили його пишноти; не помітила, що пройшла повз будинок, де мешкали дві колись найближчі подруги-сестрички, повз майдан, де було зіграно стільки ігор, повз крихітний культмаг, де, готуючись до школи, купувала олівці та зошити.

З гадки не йшла чергова. Та не в трьох карбованцях була справа — дозволила б собі й найрозкішніший люкс. Але де в людини совість? Як можна отак спекулювати і, головне, на чому? На особливому настрої приїжджої, на її зворушеності від зустрічі з рідним містом? І хай не каже, що не має з тих грошей для себе вигоди. В кращому разі з таких викрутасів твориться прогресивка — аби ж тільки! Онде яка онуча валяється на столі замість пристойної скатертини, а рушник дала тільки один — вафельний, заправний до чорного. Не може бути, щоб у готелі ніколи не міняли меблів!

Мар'яна незчулась, як вийшла до річки.

Сідало сонце. Плюскотіла, перекочувалась по косі хвиля. Щось шеберхало в

прибережному лозняку — то вкладалися на ніч ворони. Закинувши волосінь на світляну доріжку, над водою непорушно застиг рибалка. Мар'яна спробувала уявити, якою бачила цю косу в дитинстві, коли бігала тут із приятельством по піску, дослуховуючись, чи не ворухнеться під підошвою пічкур, і не могла. Знов і знов думка верталася до чергової, хвилі обурення змивали все те святе й чисте, що лягло на душу протягом дня.

"Вона обікрала мене,— думала Мар'яна.— Ось у чому її вина. Вона украла у мене радість спогадів — ось у чому її найбільший злочин. Вона забрала в мене таке, чого не купиш ні за які гроші".

Увечері, притримуючи рукав, який ще більше розлізся, Мар'яна холодно вишпетила чергову. Та здивовано знижувала плечима й дивилася щиренькими темними очима.

— Таж ви самі погодились — хіба ж не так? Чи я вас силувала? Я вас не силувала, ні...

Безжально роздивляючись руді фарбовані коси з сивиною біля корінців, збрескле, колись, мабуть, вродливе обличчя з грецьким носом, Мар'яна казала, що, може, з формальної точки зору тут і нема порушення, хоча працівники готелю зобов'язані дбати про вигоди пожильців, але з моральної...

— Та я вас умить переселю в найкращий номер, коли цей вам не до вподоби — так і кажіть одразу! І ви заплатите два карбованці. Три п'ятдесят я маю — долучите завтра п'ятдесят копійок, коли захочете залишитись на другий день. А коли ні, то я вам поверну належне.

— Отак! Три п'ятдесят у вас коштує поганий, а два — найкращий?

— Я знов вам поясню: ви самі так захотіли. Хіба ж я мала що до вас, коли б не згодились? Нічого.

Коли б чергова лаялась, Мар'яна знала б, що робити, а так... Але ж і витримка в цієї жінки!

— Ходіте, ось ходіте, я вам і речі допоможу перенести.

...Вона схопила Мар'янині дорожні туфлі й хутко подалася з ними повз камін, де навстріч сонцю брело стадо слонів — символів щастя. Мар'яні нічого не лишилось, як піти слідом.

— Ось вам і тазик, щоб помити ноги,— востаннє вскочила чергова.— Відпочивайте!

Мар'яна таки стомилася. Номер був на двох, цілком затишний, навіть рушників висіло скільки належало. Так— сяк привівши себе до ладу, Мар'яна лягла в ліжку.

В душі відчувала дратливу холодність і сухість — цілком звичний стан, шкода лиш, що він до неї пізно повернувся. Шкода, що пізно, чи, може, шкода, що взагалі навчилася помічати якісь душевні відхилення від норми: настроїв, як серце, доки про себе не нагадає, ти цілком щасливий.

Та годі з ним, з цим містом спогадів. І з Джиглюком теж. І з усім на світі...

Уже в напівдрімоті зринуло перед нею обличчя Ігоря Хвильового й на мить прогнало сон. Тільки на мить: навіть не встигла подумати, до чого тут Хвильовий з його винаходом та наступними претензіями. Засинаючи, знов відчула в собі "саму себе" й щиро зраділа тому.

Але прокинулася з незнаним раніш відчуттям розгубленості. З нею таки щось коїлось: ніби чиясь душа, котра досі бездомним псом никала по світу, скориставшись слабкістю, заповонила це не вельми гармонійне, а тепер уже й ненадійне тіло. Згадала вчорашній замах на свою жіночу гідність і не без цікавості подивилась у дзеркало: тут воно висіло так низько, що мусила нахилитися, інакше бачила тільки підборіддя. Дивно: обличчя теж здавалося чужим. Овал ніби повужчав, очі побільшали, незнана раніш одухотвореність з'явилася у рисах. Останнім часом вона схудла — може, від цього? Втім, схудла вона давно... Звідки ж взялася на її заштатному видові ця ефемерна зваба, схожа на ранкову росу, що надає святковості й найубогішому пейзажу? І — чи надовго? Навіть просто підстрижене русяве волосся їй личить — нічого вже й жаліти, що вийшли з моди перуки.

Вдягнувши солом'яний капелюшок, Мар'яна вирішила влаштувати собі день відпочинку — на пляжі.

Біля хлібного магазину її зустрів учорашній залицяльник. Вручив букет настурцій і сказав:

— Я прошу вибачення за грубу вихватку. Найсумніше — я зовсім не такий, яким вам міг здатися. І потім — я уповноважений передати вам запрошення.

Жінок, котрі б не любили подобатися, мабуть, немає — де й дівся Мар'янин непевний настрій. Вона люб'язно всміхнулася і спитала:

— А найсумніше — це ж чому?

— Бо користі з мого гусарства ніякої, а сумління мучить. Нашкодив, немов хлопчисько.

— Ото ви такий скромний? Зрозуміло. Ну а запрошення ж від кого?

— Бачите, у мене, як виявилось, живуть за стіною ваші старенькі родичі — дядько й тітка у других, чи що. Я розповів їм про візит таємничої незнайомки, й вони одразу здогадалися, що це ви.

— Їх прізвище Лиждвой?

— Лиждвой.

Ось хто, виходить, купив другу половину хати!

— Вони мешкали десь на Півночі, але на старість повернулися на батьківщину, у затишок.

— Я прийду.

— Просили надвечір, годину так на п'яту або ж шосту. Раніше я не буду.

— Прийду, прийду...

— Я щасливий!

"Він щасливий!" Розвеселена Мар'яна побігла до річки повз хлібний магазин, відчуваючи, що чоловік, котрий так необачно викурив її ос, стоїть і дивиться їй у слід.

Такої кімнати ніби вже й не повинно бути — вона мала відійти в минуле разом із товстелезними берестами; але вона була немов із спогаду; так само, як і коріння берестів неможливо було викорчувати, і місто стояло на ньому, немов на фундаменті...

Господарі поралися на кухні, час від часу зазирали у двері й вибачалися, що

покинули нудьгувати дорогу гостю; дорога ж гостя була щаслива залишитись на самоті.

Ліжко з нікельованими кульками, застелене покривалом ручного плетива, подушки з прошвами, лозові стільчики, така ж легенька етажерка. Старовинний буфет — ціла тобі фортеця, прикрашена різьбленими плодами: виноградними гронами, ананасами та бананами. На стіні — гейша, вишита бісером, сімейні фотографії у рамках.

Від усього того віяло ще довоєнним середньої руки добробутом, серед якого тут жили, ще й, мабуть, почувалися щасливими: особливий лагідний затишок, що асоціювався з духом ванільного тіста, огорнув Мар'яну. Здавалось, у цій кімнаті ніхто ніколи не сварився, ніщо не порушувало спокій. А й справді, чого сваритися її мешканцям, коли вони, раз і назавжди уклавши свій побут, уже не обтяжували себе клопотом про матеріальні проблеми, не ускладнювали життя гонитвою за подібним престижем? "Може, це й розумно так жити? — думала Мар'яна.— Може, й справді ми, дбаючи про комфорт, ненароком створюємо собі вкрай дискомфортне існування?"

Хазяйка — рожеволиця й моложава, як на свої сімдесят років — такими бувають жінки, котрих ціле життя любили,— внесла на таці закуски й домашні тістечка. Її усміхнений чоловік тримав кавник.

— Не боїтеся на ніч? Спатимете?

— Я боюсь одного: завдати вам зайвого клопоту.

— Ну, це така приємна подія — гість. У нас вони бувають уже нечасто,— зітхнула господиня.— Живемо по— старечому, було б і зовсім сумно, коли б не Миколка. Спасибі, не боїться знудитись у нашому товаристві. Він і сьогодні прийде, хоч і з запізненням: у нього аж чотири години на другій зміні. Ці шибеники з школи так наморочать голову, але без них життя вже й не здається цікавим. З власного досвіду знаю — маємо, про що поговорити.

— Миколка — хто це?

— Та наш сусід. Він приїхав доглядати свою матір, коли та захворіла, тут і залишився. І знаєте, такий хороший хлопець: не п'є, не байдикує, як інші: уважний, добрий... Славний комусь буде чоловік!

Пахло не лише ваніллю та затишком, а й сватанням: хтозна, що думали про неї ці старенькі.

Так чи не так, а вечір у стилі ретро був чарівний. Мар'яні приязно всміхалися двоє людей, дивовижно не схожих на тих, з якими досі мала справу, людей, що жили у зовсім іншому ритмі, аніж тепер узвичаєно жити. І каву цю належало пити довго-довго, і тістечка їсти повільно, смакуючи кожну крихту, милуючись святковим китайським сервізом, видобутим з надр буфета-фортеці, що вмщав у собі всі коштовності, яких старенькі набули за своє довге життя,— від запасів в'язальних ниток до іграшок для онуків, котрі приїздили на літо. Втім, найкрасивіша лялька сиділа на телевізорі — дівчинка, що нею бавилась, судячи з фотографії, вже навчалась у інституті.

— Як гірко, що ваша мати померла так рано,— зітхнув господар, розпочинаючи бесіду таку ж ритуальну, як сервіз із червоними драконами. Мар'яна схилила голову. "Як добре, що вони це знають і нічого не доведеться пояснювати",— подумала вона.

— Яка ж це була вродлива жінка,— підхопила господиня. Ми зналися замолоду — такою вона й стоїть у мене перед очима.

— У неї був...

— Це саме,— поквапилась відповісти Мар'яна — їй не хотілось зайвий раз чути страшне слово з діагнозу матиної хвороби.

Навіть не думала, що почуватиметься такою самотньою після її смерті. По-справжньому близькими не були — завжди не вистачало часу, а проте знала, що матері можна було у всьому звіритись. Знала — і цього було досить. Але чому так дивно склалося, чому найбільше врзалося у пам'ять кинуте ненароком: "Вдалась у батька. Кажуть, таким щастить. Але — учись". Ця фраза, власне, й збудила прагнення будь-що, а взяти гору над усіма, будь-що, а вирватись уперед. Училася... "Я знаю, чому свого часу не хотіла мати дітей,— подумала Мар'яна.— Я не зуміла б у них вірити. Та й, власне, не знала б, як виховувати..."

— А ти схожа на свою матір.

Ну, це вже була явно фальшива нота у злагодженій напівмінорній, ліричній музиці вечора.

— Ніскільки. На жаль, ні в чому.

Господиня поклала їй на лікоть м'яку теплу долоню й лагідно похитала головою:

— Навіть ручка така ж, як у Софійки. І дотик той самий.

Рік тому це, можливо, здалося б смішним, але зараз Мар'яна зворушено поцілувала тітку в напудрену щоку. Ледь-ледь, але й цього було досить, аби постаріла гофма— нівська фея схлипнула й кинулась шукати коли не носовичка, то бодай серветки — її турботливо простяг дружині теж уже засльозений чоловік.

Такими й застав їх Микола.

— А-а, хорошу родичку я знайшов для вас, хорошу! Коли б не мої старання, то не мали б нагоди й поплакати, а то ж таки потрібно для обміну речовин.

Згадавши про свої обов'язки, господиня зауспіхалась, присуваючи гостям чашки.

Кава й тістечка вдалися чудові. І чудовий аромат мав бенедиктин, який Микола дістав зі своїх парубоцьких запасів. І чудовим було відчуття якоїсь особливої близькості людей, яким нічого було випитувати одне у одного, бо надто вже несподівано звів їх, усіх чотирьох, випадок, надто багато років і життєвих доріг пролягло між ними. Важив тільки цей вечір, тільки тиша, тільки лагідні доторки рук, красномовніші!, аніж слова. І все, що об'єднувало їх, ніби належало якомусь іншому, непрожитому життю — тому, що вміщається в маленьку зернинку слова "могло б". Могло б, але не збулося.

Та враз осипалися пелюстки троянди, що стояла в крихтній кришталевій вазочці,— ніби хтось незримий перекинув піщаний годинник...

Відчувши, що далі вже не буде так добре, як було, Мар'яна звелась і почала прощатися.

Вони повільно ступали геть безлюдною вулицею, де й у вікнах не світилося: тут мали звичку вкладатися рано. ЇМикола накинув на плечі своїй супутниці піджак, потреби в тому не було, але провінційним залицяльникам належало так робити, й

Мар'яна не без приємності ввібрала в себе чуже тепло.

Вони вийшли на високу, обсажену вербами дорогу — обіч неї впродовж насипу тягнулися паркани.

— Що тепер унизу? — спитала Мар'яна.— Я пам'ятаю вільні луки з озерцями — на них розпалося старе річище нашої малої річечки.

— Їх висушили майже всі. Та, коли хочете, до одного плеса я вас проведу.

Микола спустився схилом і знизу простягнув Мар'яні руки. Вона хоробро ступила в дряпуче бур'янисько, пропахле дорожнім пилом; далі довелось присісти їй, старанно підібравши плаття, скотитись разом із дрібними камінцями до пролomu в загорожі, що ледве з'яв проти місяця. Розігнавшись, Мар'яна коліними вгрузла в щось м'яке та лоскітливе. Запахло морквою.

— Ми що ж це — влізли в чужий город?

— Влізли. Можете навіть набрати в пелену огірків...

Тут на всьому лежав примарний полиск, що ковзався грядками від найменшого подиху вітерцю: з сутіні виступали то молодий гарбуз, що дерся на паркан, то розкуйовджене волоття кукурудзи; соняшник, якого зачепив Микола, блискавкою майнув повз Мар'янину щоку, дихнув жаром. На грядках щось вовтузилося, сновигало, стиха скреготало, шеберхало: то були навіть не звуки, а скоріш хвилі життєвої енергії, і в ритмі з ними повітря ледь фосфоресціювало. Волога прохолода піднімалась від землі, й Мар'яна брела крізь неї, як крізь воду, долаючи пружний опір.

Та ось уже й справжня вода — заросле гявіром і лепехою плесо різко спалахнуло на мить під місяцем, коли Мар'яна слідом за Миколою нахилилась, перелазячи через низенький пліт. Її огорнув застояний м'ятний дух.

Це справді був клаптик дитинства, точніш негатив того, що колись так часто бачила вдень: місячне світло виповнювало кожную виямку, відкидаючи тіні на пагорби: квіти незабудь-трави здавалися блідими й неприродно великими, а біла конюшина несподівано відливала золотом, неначе переповнена пилком, що його залишили оси. Плесо, колись таємниче й велике, тепер горнулось до рук, мов кошеня; помережана ряскою вода здавалася кошлатою.

Микола кинув піджак на землю, й вони сіли на нього, намагаючись не торкатись одне одного плечима.

— Ви вже забули про мою вихватку? — спитав.— Зізнаюсь, мені приємно згадувати про неї — виростаю у власних очах.

— Он як?

— Маю на те підстави. Я — старий парубок. Колись збирався одружитись на однокурсниці, вже й весілля призначили, але вона приїхала на розглядини, побула три дні й дала дьору, назвавши це містечко Пенсіонерією. Сказала, що вийде за мене заміж, коли матиме не менше як п'ятдесят п'ять років. А потім мати захворіла, а потім... а потім я виявив, що постарів. Не те, щоб зовсім, але ходити на танцмайданчик стало незручно, та й не хотілося. У школі вільних жінок немає, на вулиці ж сором до когось липнути — наставник усе ж таки... Ото й потерпаю собі тихцем від заздрощів,

дивлячись на щасливі пари. Ще, як на гріх, пасивний від природи.

— От з цього й починайте,— засміялася Мар'яна.— А моїй матері у цьому містечку теж жилося невесело, принаймні вона мені не заповіла любові до нього. Не знаю вже, звідки в мене взялося це почуття.

— Тим часом я бачив, як ви зайшли у двір...

Мар'яна скинула заболочені черевики й поставила босі ноги на траву. Була вона волога, проте на диво тепла, ніби в кожній стеблинці струмувала жива гаряча кров. Цей дотик був солодкий, як у дитинстві.

— Мар'яно,— озвався Микола.— Я у вас маю дещо спитати.

— Може, не треба?

— А що втрачаю? От ви зайшли у двір — така просвітлена, святкова. Торкнулись рукою якогось кущика, заплющили очі... І я подумав: ось, Миколо, твоя доля сама до тебе завітала — дивися ж, не прогав її. Мар'яно, не смійтеся з мене: звідтоді, як померла мати, надто не часто на моє обійстя ступає жінка. Я оце за кавою розгледів у вас обручку. Ви добре живете з чоловіком?

Маєш освідчення... Подобатись — приємно, але ж так далеко заводити стосунки уже обтяжливо. Звівшись, Мар'яна обтерла туфлі об траву й вдягла їх. Стоячи, відчула себе впевненіше.

— Добре, не добре... Миколо, нащо про це? Ви ж мене зовсім і не знаєте.

— Ми всі одне для одного таємниця, та щось мені підказує, що, коли б ви зважились пов'язати свою долю з таким несучасним чоловіком, як я, то нам було б добре разом. А вам ніщо такого не каже?

— Ні.

— Шкода.

Микола весь ніби змалів, станув при місячному сяєві, й Мар'яні стало шкода його. Вона знов сіла поряд. "А з ним і справді хороше,— подумала.— З Джиглюком я ніколи так не почувалася".

— Миколо, я дуже хвора,— сказала несподівано для себе.— Нащо вам хвора жінка? Ви ж мали вже клопіт з матір'ю...

Він пригорнув її й уважно подивився в обличчя. Раптом Мар'яна побачила над собою Чумацький Шлях і здивувалась цій золотій кладці через небо. Їй було незручно, але пози не змінювала — шкода було випустити з очей те мерехтливе сяєво.

— Ти справді хвора? — спитав Микола.

— Дуже. На мене чекає операція.

Він поцілував її й прошепотів якісь дивні слова. Спочатку Мар'яні здалось, що цей чоловік читає вірші, потім зрозуміла, що він промовляє ритуальну фразу, якою колись обмінювались пошлюблені.

— Беру тебе в жони, щоб мати тебе при собі на ложі своєму і біля вогнища свого, в красі й убозтві, в щасті й нещасті, в хворобі й здоров'ї.

— У хворобі й здоров'ї,— мимохіть повторила Мар'яна і, схаменувшись, випросталася з обіймів.— Це прекрасно, Миколо, по-справжньому прекрасно, але —

пізно.

— А може, ні? Ти одужаєш, і життя триватиме.

— Я не про те. Це все не для такої, як я,— розумієш? Нехай інша жінка прийде в твій двір і не з хвилинним настроєм. А ос ти не труїтимеш — гаразд? Тобі не ли— чить.

Мар'яна незчулась, як перейшла на "ти", й Микола вочевидь зрадів тому.

— Та не труїтиму. Я одразу ж і пожалів про те — так собі, зробив дурницю в пориві господарського ентузіазму. Це ще одразу по приїзді.

— Мені так дивно, що в дитинстві я тих ос любила. І розмовляла з квітами.

— Ти й зараз любиш усе живе.

— Мабуть, уже ні. Це той урок, який я не мала звички повторювати, хоч загалом була дуже старанною ученицею,— засміялась Мар'яна.— Тож геть забула! Ой, Миколо, дитинство таки ж прекрасне. Воно мені здається гаєм, де багато всипаних квітами дерев. Але з віком їм разом стає тісно, відбувається нормальна міжвидова боротьба, й зрештою лишаються два-три стовбури, найпотужніші. Такі, що здатні брати з життя найбільше соків. Це неминуче, у цьому сенс дорослості. Можна позгадувати, позітхати за минулим, але жаліти ні за чим і ні в чому не треба сумніватися.

— Я вже здогадуюсь, що ти маєш на увазі. Потужні стовбури — це заповзятливість та практицизм, вони приносять конкретні, а не міфічні вигоди. Вгадав? Так, це потужні насоси. Але вони висушують і той ґрунт, на якому ростуть, ніщо інше там уже не пускає коренів. Втім, може, я не правий? — зм'якшив тон Микола.— Може, це міркування таких, як я?

— Хочеш сказати — невдах? — спитала Мар'яна.

— Ні в якому разі! Невдаха — це людина, якій життя не приносить радості, я ж її творити вмію. Здавалося б, навіть ні з чого! І в тому, коли хочете, моя цінність — як людини й педагога. Мені є що сказати іншим.

— А ви певні, що ваша наука піде на користь учням? Для радості все ж таки потрібні якісь вагомні підстави. Люди, які ні з чого світяться, мені завжди здавалися блаз— нюватими. Спочатку треба закласти міцні підвалини життя, а потім...

— А потім, гадаєте, вистачить сили світитися?

У чомусь, Мар'яна відчувала, він був правий, і це її дратувало.

— Можливо, й не вистачить — кому як поведеться. І все ж таки всі пам'ятки людської цивілізації створені заповзятливістю...

— Ні. Творці краси щонайменше мали з неї зиску, та вони його й не шукали. Творчість не потребує матеріальних благ, бо вона сама по собі найповніше втамовує прагнення щастя. Багато від життя хочуть ті, хто позбавлений творчого начала.

— Пишете вірші?

— Пишу. Але не сподівайтесь, що буду їх вам читати. Ось бачите, який я!

У Миколиному голосі вже не було ні смутку, ні жалю — смутно стало Мар'яні, бо здалося, що вона йому перестала подобатись. "Невже ті, кого я мала за слабачків та невдах, насправді такими не були? — подумала Мар'яна.— Мабуть, уся справа в мірці, з якою підходиш до людей".

Саме час було кінчати розмову, й Мар'яна звелася:

— Спасибі, Миколо, за плесо під місяцем. Та й ве́ди вже мене до готелю, бо пора для гулянок не рання.

Назад вони пройшли тією ж дорогою, але шпарко, тож Мар'яна незчулась, як опинилася на вулиці,— обминувши високу дорогу, потрапили туди второваною стежкою.

— Ну, все гаразд? — спитав Микола.

— Все, все...

Біля готелю вони поцілувались — спокійно, як давні приятелі; натиснувши кнопку дзвоника, Микола відступив у темряву.

Чергова відчинила двері із запобігливою усмішкою.

— Знаєте, від нас вимагають, щоб ми не кидали вхід напризволяще, вже вибачте.

— Нічого.

Мар'яна хотіла югнути в коридор, де був її номер, але висока незворушна жінка заступила їй шлях.

— Я хочу з вами ще раз поговорити про те ж саме, бо ви не маєте підстав ображатися. Коли б же добровільно не пристали на запропонований варіант... Чому ж одразу не протестували?

— О боже!

Мар'яна прихилилась до стінки й так глянула на чергову, що та злякано відступила.

— Я обіцяю нікуди не скаржитись. Ви дасте мені нарешті спокій?

— Вибачте, вибачте... Солодких сновидінь!

У номері вона одразу погасила світло і, відхиливши штору, глянула на вулицю. Не було нікого, лиш здаля долинали чийсь кроки по старовинній, вимощеній візерунчастою цеглою вулиці. Щойно пережите хвилювання, туга по чомусь, втраченому назавжди, роздратування, збуджене настирливістю чергової,— все навалилося так одразу, що, не роздягнувшись, Мар'яна впала на ліжко, кусаючи подушку. Найкраще було б заплакати, але вона так віддавна зневажала сльози, що їх джерело, здається, безнадійно висохло... "В щасті й нещасті, у хворобі й здоров'ї",— звучало в ній, і не мала сил одігнати голос, що промовляв ці слова.

Вони з Джиглюком узяли одне одного тільки на щастя та на здоров'я...

Вранці з полегшенням побачила, що на чергування заступила інша жінка.

— Я вам нічого не винна? — спитала, віддаючи ключі.

— Ні. Щасливої путі!

Йдучи до автобуса, згадала, що забула востаннє подивитись на слонів під пекучим сонцем, але вертатись було безглуздо.

"ТАК ЦЕ Ж МАШИНА!"

— Валюшо, Віктор Кирилович у себе?

Сівши на стілець перед секретаркою, Валерій дістав величезний гранат — заради нього мусив узяти не елегантний фінський дипломат, а звичайний, портфель з

тенденцією перетворюватись на саквояж — і поклав перед секретаркою. Екзотичний плід червонозубо всміхався, схожий на сонечко з дитячого малюнка.

— Ох, яка розкіш! — Валя склала на грудях красиві руки.— І де ви його роздобули в такий час? Ви — добрий чарівник!.. У себе, але, на жаль, не сам, голубчику, Валерію Дмитровичу, в нього нарада. Не знаю вже, що й робити...— останні слова секретарка вимовила так, ніби сама необачно скликала ту нараду.

— Давно?

— Та скоро має закінчитися. Вже більше як годину сидять.

— Що ж, почекаю, це навіть добре. Де його й відпочинеш, як не в приймальні начальства,— пожартував Джиг— люк, і Валя охоче засміялася.

Валерій пересів ближче до вікна у велике крісло й заплющив очі. Відчував якесь малодушне полегшення: так буває, коли приходиш до лікаря рвати зуб, і раптом виявляється, що з якихось причин цю операцію треба відкласти на потім. Принаймні має час ще раз подумати, що скаже Ключеву, що і як — останнє дуже суттєво... Поки що ж на кілька хвилин може дозволити собі розслабитись.

Валерій почувався дуже втомленим. Якось поважчали всі звичні клопоти й турботи, все менше їх вміщалося у день, у тиждень, хисткими почали здаватися недавно такі реальні плани. Незрозумілий страх, що часом переймав його — це теж, певне, була ознака нервової перевтоми. До того ще й Мар'яна... Сила, яка в ній приваблювала, мала б перед ним відступити: жінці самою природою належало пропускати вперед чоловіка — з любові, коли не з порядку речей... Саме з любові: він не якийсь там ортодокс, щоб мислити інакше. Але півроку тому дружина спокійнісінько захистила докторську дисертацію, не поділившись із ним ні експериментальними даними, ні теоретичними висновками, і хоч би тобі крихта сумніву. Найгірше ж, ця образа якось підітнула Валерієву впевненість у собі: тим-то він відклав гостру розмову на потім. Тримався відчужено, але і в Мар'яні відчував той самий внутрішній холод: найшла коса на камінь. Авжеж, не такими були з ним інші жінки.

Валерій не любив згадувати людей, що залишилися у минулому, але ж вони існували, щось робили, і паростками тих їхніх непередбачених дій могло прорости його майбутнє: Олена, Хвильовий... Напад страху знов перейняв Джиглюка, долаючи його, відкрив очі і, всміхнувшись на стурбований Валін погляд, безжурно закинув ногу на ногу. Вузькими й довгими яскраво-червоними нігтями секретарка видлубувала з граната вогнисті зернята, й від того плід-сонечко зроняв на білий папір червоні краплини-зай— чики.

— Чому ви не похвалите моєї колекції кактусів? — спитала Валя.

Не зводячись, Джиглюк усім корпусом повернувся до підвіконня і в німому захваті розвів руками, хотів щось сказати, але за подвійними ледериновими дверима вже глухо зашуміло. Валя підхопилась і, зробивши Валерію великі очі, вмить перетворилася на регулювальницю, що виразом обличчя, усмішкою, ледь уловимими порухами голови скеровувала всіх в одному напрямку — скоріш з приймальні, у коридор, на інші поверхи. Зазираючи до кабінету, махнула Джиглюку рукою.

Клюєв перед дзеркалом розслабляв краватку, його волосся було розкуйовджене, та й весь він здавався веселим і по-домашньому милим, ніби не відповідальну нараду оце провів, а подивився футбольний матч, де перемогла його улюблена команда.

— А, Валерію Дмитровичу, сідайте, радий вас бачити... Ви вже були у відпустці?

— Ні. Не складається.

— Отож і мене справи не пускають. А треба! Печінка криком кричить...

— А в мене серце.

Валя розчиняла вікна, розпростувала фіранки, підбирала й складала стосиком папери.

— Хочете мінеральної води?

Віктор Кирилович ніби зірвався з ланцюгів офіціозу, яким був прип'ятий до сьогоднішнього дня; розкоркував дві пляшки так, ніби це було шампанське, намірився й на інші, але секретарка, сміючись, забрала їх з-під рук: "Та досить, досить..."

Клюєв скинув піджак і, закасавши рукави сорочки, лагідно мовив:

— Сідайте ближче. Сподіваюсь, у вас не надто серйозна справа? Щось, чесно кажучи, не настроєний... Й чого до начальства приємні люди не мають звички ходити просто по-дружньому? Хочеш не хочеш, а почуватимешся бурбоном.

Валя вислизнула за двері з порожньою карафкою: трохи помовчавши, аби примірятись до несподіваного начальницького настрою, Валерій сказав:

— Поради вашої потребу! Без неї ніяк не обійтись.

Тепер вони сиділи один проти одного, розділені вузьким столиком засідань, і Валерій обережно торкнувся начальницької руки.

— Маємо клопіт із Хвильовим...

— Це ж хто? А! Пригадую — той, хто просився колись на посаду робітника. Оригінал! Він же у вас, здається, розрахувався?

— Навіть виїхав, але тепер ось вимагає винагороди за винахід. Через суд.

— Ви що ж це — не заплатили йому за ефект впровадження?

— Тільки за економію коштовного металу.

— А він що хоче?

— За підвищення продуктивності виробництва.

— І скільки ж це?

— Тисяч із п'ять...

— Що-о?

Віктор Кирилович підхопився і втупив у Джиглюка очі так, ніби він виклав на стіл вибухівку.

— Так це ж машина!

У темно-каштанових очах Клюєва було стільки непідробного гніву й здивування, що Джиглюка перейняла невимовна спокуса й собі в унісон обуритися людською зажерливістю. Лець стримав себе, нагадавши, для чого він, власне, приїхав.

Клюєв аж за стілець зачепився, даючи волю емоціям, точніш, бажанню порухатися після тривалого засідання, й Валерій мусив схопитися, аби не дати стільцеві

перекинутись.

— Та не в машині річ, звичайно ж, не в машині! Просто мене завжди дивує: працює чоловік, робить те, що, власне, йому й належить робити,— не марно ж щомісяця гроші платять. Ти докладаєш до роботи розуму? А як може бути інакше? Кожна людина повинна працювати з максимальним напруженням сил — такий її громадянський обов'язок. Найкращих у нас всіляко стимулюють, їм платять премії. Але п'ять тисяч? Одна людина не може претендувати на таку суму. Оце моє, Валерію Дмитровичу, і перше, і останнє слово.

Джиглюк мовчав. Коник — аргумент, якого він збирався так дипломатично вивести із стайні, вирвав повіддя з рук, захоплений табуном мустангів, і годі вже було його завернути. Чим переконати Ключова, чим загасити його обурення? Начальник управління жадібно дихав свіжим повітрям біля вікна, барабанячи пальцями по мармуровому підвіконню.

— Вікторе Кириловичу! — Валерій вклав у це звертання всю проникливість свого оксамитного баритону.— І все ж таки я вважаю, що з Хвильовим повелися не дуже справедливо. Зізнаюся: винний у цьому насамперед я. Готовий прийняти яке завгодно покарання.

Валерій став перед Ключовим — високий, худорлявий, з покірно схиленою головою — втілення найщирішого каяття.

Але Віктор Кирилович несподівано спокійно і навіть добродушно сказав:

— О-о! А це що за сентименти на вас найшли? Облиште! Такими сумами не розкидаються, і докори сумління тут ні до чого.

— Я вас прошу...

— Пусте! Кажете, Хвильовий подав до суду? А це зухвальство! Ну що ж, готуйтеся до оборони, впевнено й спокійно. Хай на суді повчиться, як на світі жити.

— А раптом ми програємо процес?

— От цього вже й не повинно статися! Не хто інший як ви й маєте про те подбати.

— На суді експерт наведе формулу, за якою належало вести розрахунок, і, знаєте, його аргументи справлять враження. Тим більше — той експерт має добрячий досвід.

— Хто експерт?

— Чоловік здібний і впевнений у собі — це також належить брати до уваги. Вікентій Шепіт. Як знаєте, а я не бачу на нашому підприємстві людини, котра б зуміла протистояти йому.

— Пусте! Побільше свідків, побільше виписок із протоколів, побільше відомостей про інші раціоналізаторські пропозиції.

— Це винахід.

— То й що? Підвищення продуктивності виробництва — наслідок праці багатьох. Як виділити частку кожного із спільного ефекту? Це те ж саме, що відділити море від річок, які в нього впадають. Те ж саме!

Ключев обняв Джиглюка за плечі й весело труснув ним.

— Вище голову! То не проблема, так собі, епізод у нашому нелегкому бутті.

— Та аргументи експерта...

Але Віктор Кирилович не дав договорити:

— О, тут я згоден: експертом треба зайнятися. Я чув про цього Шепота: гоношистий мужик. Нічого! Ми його відсторонимо, світ клином на таких не сходиться. Це я беру на себе, а про все інше маєте подбати ви. Готуйте свідків! І досить уже про діло, давайте поговоримо про щось приємніше. Все, все, більше ні слова, я й так дивуюсь вашим настроям.

Вийшовши з міністерства, Джиглюк купив пачку "Орбіти". Він давно не палив, тож довго не міг по-справжньому затягнутися. Ледь-ледь тремтіли руки.

До ніг підкотилися голуби, звиклі до підгодовування: тупнувши ногою, він відігнав цю сизо-блакитну хвилю, й вона хлюпнула до дівчини, яка була милостивіша до них.

В кінці кварталу майнула пишна золотиста грива, й Валерій мимохіть підхопився, дивлячись услід важкотілому чоловікові, що сягнистими кроками пробирався крізь натовп. Даремно: Лев, коли б випадок і звів їх у цьому тісному світі, вже давно мав би посивіти.

"Суд буде,— приречено подумав Валерій.— Ще й ним муситиму займатися!"

"БІДНА ВИ МОЯ, БІДНА..."

Анна Семенівна багато плакала.

Стіни власної домівки душили її, виштовхували на балкон; якийсь час там сиділа, плетучи для сина светр, але починало туманитись перед очима — тож мусила опускати роботу на коліна й втуплювалась поперед себе невидючим поглядом. Так сиділа, доки на бильця опускалася й починала циганисто туркотіти котрась із кільчастих горличок. Отямившись, кишкала на птаха й стиха схлипувала: власні сльози ще більше жалостили її — втомлена стара жінка, безмежно самотня в цілому світі.

І справді була самотньою. Якось так склалось, що подруг собі не завела: жінки, з якими часом приятелювала, мали ширші інтереси, й те вона сприймала за образу, за натяк на якусь власну неповноцінність. Тільки біля сина була гордою і сповненою самоповаги. Вікентій приносив їй цікаві книжки й придумував заняття, аби не нудьгувала, водив до театрів та кіно, а влітку разом виїздили на відпочинок: не мала потреби створювати власний світ, та й не вміла того.

Її життя завжди розчинялось у синовому, й тепер, коли починали втрачати взаєморозуміння, колишнє відчуття внутрішнього комфорту провалювалось у пустку, і нічим було її заповнювати. А що духовну залежність від сина вона звикла ототожнювати зі своєю материнською відданістю, то почувалась ошуканою, ображеною невдячністю рідної дитини, кинутою напризволяще.

Як же було не плакати?

Втомившись сидіти в чотирьох стінах, Анна Семенівна вмивалась, вбиралась у найкращу сукню й спускалась униз, тримаючи навіщось кошик на продукти. Там її зустрічали жадібні погляди сусідок, що вже встигли перетерти на зубах усі дворові новини,— щось у обличчі Шеп— тихи пробуджувало їхні надії на поживу, але Анна Семенівна усміхнено віталась і квапилася далі, гордо несучи запнуту яскравою хусткою

голову.

Досі була в їхніх очах найщасливішою матір'ю і відмовлялись від тієї слави не збиралася. Тоді вже б і зовсім не мала для чого жити.

Обійшовши будинок, на мить розгублювалась: куди ж далі?

"Що мені ті курорти й театри,— думала з гіркотою.— Що мені подарунки, коли прожила, мов крізь пустелю пробрела. Усе ж для сина — кожна хвилина, кожен подих, а тепер ось лишаюся ні з чим".

Чомусь їй не спадало на гадку, що без сина навряд чи вторувала б дорогу до театру, а скромна зарплата, тим більше пенсія, не пустила б на курорти; життя ж просто ні в що було вкладати, коли б не мала дитини. Не була ні сильною, ні дійовою, як собі здавалася; власне, оцінювала себе й бачила очима люблячого сина, але збагнути того не могла.

Дійшовши краю вулиці, Анна Семенівна починала плакати. Сонце висувало сльози, натомість котились нові, й незабаром починала боліти голова, бо, мабуть, підвищувався тиск. Відчувала від того своєрідну втіху, бажала собі гіпертонічного кризу, якої завгодно хвороби, аби лиш збудилось синове сумління.

Схаменувшись, питала себе: "Та що це я? Що це зі мною коїться? Хіба я можу ставати Вікентію на дорозі? Я ж не зичу йому зла..." Повагавшись, знаходила, чим виправдати себе: "Та ж саме про синове щастя й дбаю: він не знайде його в цій сім'ї, ні, не знайде!" Вона те чує материнським серцем, і син повинен її послухатись. Він же відштовхнув її від себе, не зважаючи ні на що...

Тепер і справді була певна, що навчений злими людьми Вікентій давно вже прагне в неї за спиною створити собі нове життя й не пустити в нього матір, так, вона йому обтяжлива, бо вже дістав від неї усе, чого потребував.

Мала причину плакати...

Одні очі глянули на літню жінку з припухлими від сліз очима, другі — і подибуляла від промтоварного до овочевого, від овочевого до кулінарного магазинів балачка: що ж це сталося з матір'ю "отого білявого й кучерявого хлопця" — спочатку студента, потім — інтелігента з усіма аж надто яскраво вираженими ознаками цього сумнівного у чийхось очах племені. Хлопця, що змужнів, перетворився на чоловіка, але й разу не склав товариства одноліткам, котрі тирлувалися біля пивних автоматів чи окуповували вечорами кафе "Духмяний чай".

Є речі, яких очі сторонніх спостерігачів ніколи не прощають. Сюди належить, зокрема, постійна зосередженість та незрушна діловитість, яку люди схильні сприймати за гординю, а цей гріх за всіх віків підлягав покарі. Вулична громадська думка засудила Вікентія Шепота: безмовні материнські сльози волали до небес.

Не завважила Анна Семенівна й літнього чоловіка в рожевій полотняній тенісці, хоч він два рази трапився їй назустріч, усміхаючись, як знайомий. Коли ж спіткнулась, засліплена відбитим у кинutomу скельці сонцем, чиясь рука підтримала її під лікоть.

— Вам погано? Ось присядьте на цю лавицю...

Вона не почувалась слабкою — сльози розраджували її, але так давно, їй здавалось,

не відчувала до себе уваги, що розплакалась, як дитина.

Сіяти у дворі плітки про сина — то непростимий гріх. Але один-одненький раз звіритись чужій людині... Людині з такими добрими очима, цілком випадковій, яка нікому не перекаже почуте... Бо ж кому й переказувать — живе ж в іншому районі, а сюди навідується до сестри.

Спробувала розповісти, що й до чого, і змовкла: горе, що заступало ціле її життя, раптом змаліло до смішного, вбравшись у одержу слів. Син прагне одружитись, вона ж того не хоче, бо... бо... Анна Семенівна сховала обличчя в носовичок, враз засоромившись свого невисловленого аргументу.

Сором — живий нерв нашої душі, його бриніння, як і відчуття фізичного болю, свідчить про небезпечну хворобу. Сором не треба тлумити, не треба шукати собі виправдань; ще трохи — й Анна Семенівна усвідомила б цю просту істину, але не встигла.

— Бідна ви моя, бідна,— сказав чоловік.— Усе розумію, бо й сам подібне пережив. Я теж був проти одруження дочки, бо ж бачив, що за птах мій зять. Не послухала— тепер шукає у власній хаті п'ятого кутка, а разом з нею й ми бідуємо. Тим часом уже й дитина є. Таке виробляє наш зятьок, що й увити годі. Воно ж на старість років не мати спокою...

— На старість років,— повторила Анна Семенівна: тепер уже настала її черга співчутливо слухати чужі звиряння.

Розмова зійшла на такі близькі теми: про невдячність молоді, її егоїзм, про те, що примхам дорослих дітей треба опиратися. Боляче, бо ж власна кровинка, а треба.

Того вечора Анна Семенівна кидала на сина майже переможні позирки: для неї не тільки й світу у вікні, що він, нехай не думає про себе надто багато. Ще знайде собі щирх друзів, матиме, з ким відвести душу...

Вікентій тих позирків не помічав, і мати остаточно переконалаь, що має підстави ремствувати на його неуважність.

"КУКАРАЧА, КУКАРАЧА..."

— Петро Мефодійович сам мене викликав,— сказав Шепіт секретарці, рішуче відкриваючи двері до кабінету. Розрахунок був правильний: зреагувати на таке зухвальство вона не встигла.

Рак-самітник щось писав довгою тонкою ручкою, його обличчя було зосередженим і зверхнім. "Кукарача, Кука— рача..." — традиційно загравав у голові Шепота веселенький мотивчик. Він де й брався, коли Вікентій сюди заходив: пісенька ніби чортиком зістрибувала з напівпорожньої полиці великої шафи.

Є люди, котрі так хворобливо сприймають свої не вельми й суттєві фізичні вади, що й іншим не дають про них забути. Петро Мефодійович Нога був дуже маленький на зріст. З одного боку, п'ять-сім сантиметрів, яких бракувало до бодай скромного середнього стандарту, стали могутнім стимулом до життєвого поступу, а з другого — саме в начальницькому кріслі цей чоловік особливо гостро відчував свій гандж. Створилось порочне коло, і Петро Ме— фодійович — інакше не дозволяв себе називати

й найближчим друзям, аби не стати ненароком "маленьким собачкою, котрий щеня до смерті",— щодень виривавсь з нього за допомогою стрімких рухів іспанського танцівника, рубаних фраз та енергійного шелесту паперів. Сидів за великим столом, на спеціальному узвишші, схожий на рака— самітника, що виткнувся з мушлі: навіть під час засідань підмощував під себе коричневу подушечку, й до обов'язків прибиральниці Сонети входило виносити її, коли порожнів зал. Робила те з таким виглядом, ніби брала до рук поросся, яке от-от мало закувікати. Нога замовляв собі туфлі на дуже високих підборах — втім, без того вже можна було б і обійтися, бо мало хто бачив, як він ходить чи й просто стоїть.

...Врешті Петро Мефодійович відсунув папери.

Шепіт давно сидів, притлумлюючи стихію веселощів: його блідо-блакитні очі аж іскрились від робленої поштивості.

Втупившись у стелю, Нога постукував ручкою об яшмову підставку для олівців.

— Вікентію Васильовичу! Я давно вказував, що ви перебираєте міри в своїй діяльності.

— Вказували. Був би просто щасливий скористатися з ваших настанов, коли б ви підкріпили їх бодай одним конкретним прикладом. Чим саме моя діяльність шкідлива для нашої організації?

— Ви створюєте собі дешеву популярність.

— Чому дешева? А дорога — це ж яка?

"Швейкування", що на нього настроївся Шепіт, не вдавалося: бракувало вдячної публіки, яка б підтримувала кожну його невинну репліку притамованим сміхом. Окрім того, Шепота поймало банальне роздратування: "Що цей добродій від мене хоче? Цікаво, чи сам він усвідомлює коли-небудь, що йому треба від людей?"

Нога зітхнув, і його обличчя набуло трагічного виразу: нелегко розмовляти з підлеглим, котрий не розуміє елементарного...

— Гаразд, конкретний приклад.

— Саме так. У чому я завинив?

— Ще не завинили, але... саме від хибного кроку я й хочу вас застерегти.

— Якого?

— Звідки ви взяли цього Хвильового?

— Ви не знаєте, звідки беруться такі Хвильові? Можу поділитися таємницею. Сидиш собі в громадській приймальні, чергуєш, як належить за обов'язком. Раптом відкри— ваються двері й заходить... відвідувач. Здається, на останніх зборах була розмова про масовість, безпосередній контакт з винахідниками — мовляв, оце і є найголовніші показники нашої роботи? Я справді чув це чи, може, помиляюся?

— Правильно говорили. Але треба думати, кого ви берете під захист. Адже ви збираєтесь захищати цього Хвильового, так? Це упередженість!

— Але на те я вивчив його справу.

— Певні, що не помилились?

— Певен.

—• І будете це стверджувати, коли я вам скажу, що Хвильовий — особа темна й захисту негідна?

— Не знаю, хто він, і не хочу знати. Коли справді злочинець, то, сподіваюсь, дістане належне покарання, й проблема розв'яжеться сама собою. А поки що мій обов'язок — висловити на суді свою думку з приводу значення його винаходу для промисловості супертонких волокон.

— Ви захищаєте рвача.

— То покажіть мені ту формулу, за якою належить провести розрахунки, Петре Мефодійовичу,— солодко проспівав Шепіт.— Тоді як я вас можу не послухатись? Переконайте мене, й моє сумління заспокоїться.

Саме тоді, коли розмова набрала зайвої гостроти, у Ві— кентії знов прокинувся Швейк і виручив зухвалого хлопчика, котрий наражався на неприємності, дуже доречно!

— Я не зобов'язаний пам'ятати всі формули,— знічено одвів очі Нога.

"Ти жодної не знаєш,— торжествував Шепіт, дивлячись на Петра Мефодійовича щиренькими очима.— Ми ж знайомі вже років з десять... Ти животів у чотирьох наукових інститутах, аж доки якимсь побитом вскочив у це крісло й тепер ось морочиш голову діловим і певним свого покликання людям. Ну що тобі від мене треба, що?"

— Ні, справді, я був би просто безмежно вдячний вам, коли б ви показали мені правильний шлях у цих от параграфах рекомендацій.— Шепіт дістав із портфеля стос паперів — перших-ліпших, що трапились під руку,— й врочисто виклав їх на стіл.

— Захуйте! — зірвався на крик Нога.— Захуйте свої шпаргалки й не козирайте ними! Не морочте мені голову! З вас досить того, що це кажу вам я: облиште Хвильового, нехай з ним розбираються в "Базальтовому волокні", міністерстві, зрештою. Вам що — робити нічого?

— Не облишу,— тихо сказав Шепіт.

— Що-о?

— Не облишу. Тобто облишу тільки тоді, коли ви мене переконаєте, що Хвильовому заплатили як належне. А доти — ні! Переконайте!

Чоловік, що сидів за столом, безшумно виметнувся з крісла й майнув кабінетом, легкий, немов кажан. Він стояв біля шафи, притупуючи ногою в черевіку на високому підборі, в чорних штанах, що туго облягали худенькі литки,— клацання кастаньєт висіло в повітрі. Шепіт і собі звівся, демонструючи один метр вісімдесят сантиметрів зросту.

— Петре Мефодійовичу,— сказав він.— Ви покликані захищати інтереси винахідників. А що ви робите насправді, звідтоді як засіли в цьому кабінеті? Ви — найперший їхній недоброзичливець, найперша перепона на шляху нової техніки. Невже ви справді маєте за свій обов'язок лише тримати й не пускати?

— Ми покликані дбати про те, щоб рвачі не обирали державу,— відрубав Нога тонким від хвилювання голосом.— Коли ви з якихось причин негодні це збагнути, то забирайтеся з нашої організації. Вам тут робити нічого. Подавайте заяву!

Шепіт усміхнувся. "Кукарача, Кукарача...— знов заспівало в ньому, щоправда, вже не зовсім весело.— Я не заплачу, я не заплачу... Та Кукарачі я не прощу... За Кукарачу я відомщу..."

Дурниці! До помсти він щонайменше був здатний...

— Петре Мефодійовичу,— лагідно сказав Вікентій.— Ви краще мене самі звільніть. Але — за діло. Не з примхи й не тому, що я вам незручний. Тільки ж вам до-овго доведеться розбиратись у формулах і формулюваннях, доки ви знайдете ваду в моїй роботі. Щодо цього моя душа спокійна: я працюватиму стільки, скільки захочу сам.

Він засміявся — вже від щирого задоволення: не тільки двадцять п'ять сантиметрів зросту були його перевагою...

— Так, так, вам доведеться добряче попорпатись у формулах, ви ж їх боїтеся, як дідько ладана. Вже вибачайте за грубе слово, але ж і "забирайтесь" теж сказано не дуже гречно.

Нога враз заспокоївся і сів, присунувши до себе нотат— ник. Коли, трохи помовчавши, він звів очі, то це була зовсім інша людина: серйозна й добродушно-впевнена. Антей, що набрався сили від своєї землі...

— Вікентію Васильовичу, я мушу поставити вас до відома, що ваш вибір дуже не подобається керівним органам. Вам радять відмовитись від справи Хвильового, і я зобов'язаний попередити, що ми не будемо вас рятувати з можливих неприємностей. Був відповідний дзвоник!

Все ж таки якісь керівні рисочки Нога мав, і Шепіт віддав їм належне:

— Петре Мефодійовичу,— сказав серйозно.— Я всього— на-всього виконую свої безпосередні обов'язки. Той, хто вважає, що мені не слід цього робити, має принаймні назвати себе. Дзвонити міг Джиглюк з першого-ліпшого автомата.

— То не Джиглюк.

— А хто?

— Хіба ви не розумієте, що цього я вам сказати не можу? Ви ж доросла людина! Чиніть як знаєте, але раджу добре подумати над нашою розмовою. До побачення!

— Спасибі за попередження. До побачення.

Ліфтів Шепіт уникав, тож стрімко побіг униз східцями. Нечутно ковзався килимовими доріжками повз групи людей, повз діаграми й стіннівки, повз пальми у великих дерев'яних діжках. Десь на п'ятому поверсі перечепився і ледь не впав під насмішкуватими поглядами дівчат, що тримали в руках булочки й молочні пакети. Глянув на великий годинник: о четвертій його чекала Світланка — ще мав час.

Шепіт зайшов до буфету й жадібно випив пляшку пепсі— коли, відійшовши з нею в далекий куток. "Дзвоник! Хто може, хто має право тиснути на мене? Хто дозволяє собі заздалегідь визначати рішення суду?"

Коли хвилювання трохи вляглося, Шепіт вирішив поговорити про цей дзвоник з начальником управління: не можна з таким миритися. Хороші ідеї приходять надто пізно: вилаявши себе, Шепіт ускочив у ліфт, повний розпарених, як після бані, чоловіків у вишитих тенісках і дірчастих брилях. Вийшли на сьомому поверсі — там

відбувалась якась велика конференція.

Начальник прийняв його відразу, хоч попросив бути лаконічним: у кабінеті до того ж сидів якийсь чоловік. Шепіт* стежив, аби в голосі не прорвались зайві емоції, начальник слухав, дашком прикривши очі.

— Все? — спитав.— Ви мені вибачте, але я не можу вникнути у всі деталі, тим більше зараз. Фізично неспроможний. Цими питаннями займається Петро Мефодіович.

— Але я щойно від нього...

— Ну я не в силі вам допомогти.

— Ви розумієте, у чому справа... Хтось дзвонить і добивається, аби мене усунули від справи Хвильового.

Начальник глянув так, ніби Шепіт виказав якусь таємницю.

— Ну звідки мені знати, що то за дзвоник? З усім, будь ласка, до Ноги.

— Вибачте.

Шепіт вийшов з прикрим відчуттям внутрішньої безпорадності. Проти нього діяв якийсь механізм, сплетений із особистих знайомств і службових впливів,— на що він спроможний? Від майбутнього повіяло холодом, немов від снігової хмари. "Це вперше мені таке,— подумав Шепіт.— Цей досвід мені ще належить добувати..." Шепіт не належав до людей, які не знають ні вагань, ні страху; душа в нього була вразлива, можливо, вразливіша, ніж у інших. Через власний біль приходив до бажання когось захистити...

Тяжкий настрій тривав недовго.

Ритм великого міста, яке Вікентій так любив, підкорив собі всі тривожні ритми, що звучали в ньому. Пів на третю: є час купити скромний букетик і кругойдучою вулицею піднятися до напівпересохлого водограю у маленькому скверіку. Там біля кволеньких, пропахлих іржею струменів сидять русалки, очікуючи своїх коханих, і одна з них, гладенько зачесана, з крихітним ланцюжком на шиї, поверне голову, вгадавши його кроки серед безлічі інших.

Хвиля бурхливої радості враз перенесла Шепота крізь усі пороги сьогоднішнього дня. Та як можна думати про неприємності й опускатися до нікчемних побоювань за свою долю! На нього ж чекають...

Тепер він був здатен тільки на одне — любити й жаліти. Навіть Петра Ногу, маленького метушливого чоловіка, якому власна недалекість отак ускладнювала життя.

"ТИ — КРАЩА"

Ліфт довів тільки до п'ятого поверху й спинився, двері розчинилися. Знайома історія: краще скористатися цією пропозицією вийти, коли не хочеш захряснути. Далі Мар'яна піднялась пішки.

Чи захекувалась вона раніше? Хоч як стараєшся, а позбутись у собі недремного ока годі: дослухаєшся до болей, вдивляєшся в дзеркало, стежиш за вагою. Діставши пудреницю, Мар'яна звично підмалювалась і натиснула дзвоник. Над ланцюжком

майнуло чорне Аллине око.

За мить подруги обнімались, скрикуючи та жадібно обдивляючись одна одну. Від Алли пахло корицею, й волосся вже не спадало аж до пояса, але ніяких інших змін Мар'яна не завважила. Навіть халатик був той самий.

— Ну ти ж і молодець, що здумала мене одвідати! От уже не сподівалась!

Це добре, що застала Аллу зненацька: недовіра, яка два роки тому призвела до відчуження, просто не встигла прокинутись. Вони знов були молодими жінками, які боролись за своє щастя, і кожна з них прагнула збагатитись досвідом іншої.

Як і колись, Мар'яна сіла на тахту, підібравши під себе ноги.

— Коли ж це ми востаннє зустрічались? — спитала Алла.— Чомусь здається, що ніби аж в юності...

— Це означає, що наше життя було насиченим.

Однак Аллині думки традиційно перестрибнули в іншу іпостась.

— Як ти чарівно схудла! І тобі дуже личить. Дієта? А знаєш, мені розповіли дуже ефективний спосіб зберегти фігуру...

Мар'яна втішалась милим базіканням подруги: нероз— ділений тягар, який стільки часу носила в собі, можна бодай на мить перекласти на інші плечі. Бодай на мить спочити...

— Кажеш, чарівно схудла? Це, Аллочко, не від дієти. Я хвора.

Вона назвала приблизний діагноз, і темні Аллині очі поїнялись переляком, що одразу ж виплеснувся сльозами. Отакої! Сподівалась на підтримку, а тут самій доводиться вмовляти не брати її біду так близько до серця. Але, здається, це й було саме те, що треба: Мар'яна стала спокійною. Ролі між ними були розподілені раз і назавжди...

— Ну що ж робити, голубонько, виходить, і в таку прірву можна вскочити. Але я неодмінно виберусь, а потім... Хтозна, чи не піде це мені на користь? Все треба повертати на краще — ось у чому сенс життя.

Алла квапливо витерла обличчя подолом квітчастенько— го халатика й засоромлено глянула:

— Не думай зле. Сама не знаю, чому така вдалася: завжди готова поплакати. Ти ж мене знаєш... Я й на мить не сумніваюсь, що ти зумієш усе подолати й з усього вийти переможцем. Стривай...

Вона схопилася бігти на кухню, й Мар'яна притримала подругу за руку:

— От тільки самотність мене замучила. Люди такі якісь навколо мене чужі, на співчуття годі й сподіватися. Тому, зізнаюсь, я й прийшла до тебе,— вона всміхнулася своїй одвертості.— Біда пригнала — розумієш? Ти не дивуєшся, що я тепер така?

— Така ти краща. Стривай!

— Чашечку кави, коли є, й нічого більше,— гукнула вслід Мар'яна.— Як у добрі часи.

— Нічого більше й немає в хаті. Як у добрі часи.

Мар'яна розгледілась. Аж не віриться, що колись жила в цьому домі поверхом

нижче; лаштуючись спати, Алла коротко стукала три рази по трубі парового опалення, що означало "На добраніч". А в самої обляги були пізні.

Вона тоді багато працювала. О, скільки було передумано в кімнатці із купленими в комісійному магазині меблями... Тоді не мала часу займатись навколишнім антуражем, та й грошей заробляла небагато. Зате була певна, що в майбутньому все матиме: почувалася серед голих своїх чотирьох стін, мов паросток у зернині, кинутій в щедрий ґрунт. Діловитість, насамперед діловитість — час працював на неї, у розумі й здібностях своїх була певна. її майбутнє... Воно звершилось, але щастя в неї не побільшало — навпаки... "Може, ти і є невдаха? Адже й справді в моїй душі не залишилось сил для радості. Може, й справді твій залицяльник з провінції досяг більшого?"

Осяйна Алла з тацею в руках урвала ці недоречні роздуми.

— Як? Ти печеш домашні тістечка?

— Печу. Шамрай страшенно любить, коли я цим займаюся. І тісто місить, і жовтки з цукром розтирає, а коли вже зовсім нічого робити, то сідає на ослінчик і витріщається, витріщається... Може годинами отак сидіти. Ну й дивак! Ти навіть не уявляєш, який він дивак, той мій Шамрай, і, на біду, з хати його не викурити. Нізащо б не подумала, що з цього неприкаяного моряка вийде такий домашній котик: ні тобі друзів не визнає, ні вечірніх походеньок до кафе — тільки зі мною. Після роботи бігом біжить додому, я вже від того й стомилася.

— Щаслива, Аллочко?

— Де там! Ревнує мене до кожного стовпа, скрізь розкидає свої шкарпетки, завжди чимось гризеться, щось його гнітить, а знала б ти, скільки сорочок доводиться прати. Лишенько!

— Тим часом, я бачу, ти маєш те, заради чого їх можна прати.

— Та як тобі сказати... А ти?

— А я здаю ті сорочки до пральні. Спаковую їх у вузол, а далі ними опікується Джиглюк. То його діло.

Алла засміялась і скрушно похитала головою:

— Ти молодець, як завжди! А я тут потихеньку деградує. Якось збайдужіла до того, що раніш здавалося мені таким принадним. Чи буде в мене килим на стіні, чи матиму шкіряне пальто — байдуже!

— Народи дитину, — стиха сказала Мар'яна. — Обов'язково народи.

— Гадаєш, треба? — Алліні очі враз стали серйозними. — Звичайно, мені вже за тридцять... Але ж тут тісно! І знову ж таки на цей предмет Шамрай нічого мені не казав. Чи схоче?

— А тобі нічого й питати. Чоловіки завжди хочуть того, чого хоче кохана жінка. Народи дитину: одну, дві, три — стільки, скільки здужаєш поставити на ноги. Так цікаво закинути частинку себе в майбутнє... Можливо, це і є безсмертя.

— У те, що це безсмертя, я не вірю. Навпаки, це може бути смертю для особистості. Хоча, як добре поміркувати... Чим, власне, ризикує я?

— А ти розумна дівчина,— сказала Мар'яна.— Чомусь раніше я цього не помічала.

— Справді?

— Ти вмієш тверезо себе оцінити, а це вже немало. То неабияка творчість — добре виховати дитину. Коли б усе почати спочатку... Між іншим, у Джиглюка є дочка, я тільки недавно про це дізналася. Навіть не знаю, чи листується з нею, чи зустрічається коли-небудь. Отак ми й живемо.

— Він хоч до тебе уважний? Тепер.

Мар'яна доїла тістечко, допила другу чашечку кави і, підмостивши під спину вишиту подушечку, взяла з вазочки грушку лимонку.

— Про те не йдеться, Аллочко. Коли він не вважав за потрібне сказати мені про свою дочку, то як я можу звирятись йому з хворобою? То я вже тебе попрошу хоч раз одвідати мене в лікарні, бо ж сором буде перед сусідками, коли ніхто не прийде. Але умова: ні слова нашим знайомим. Це тебе не обтяжить?

— Та що ти кажеш!

Алла долонею отерла очі й зазирнула до кавничка.

— Ще зварю. А з Джиглюком ти даремно так... Надто вже легко все йому дається, все йому сходить.

— Хай.

— Та як це "хай"? Ні, ні, Мар'яно, він має про все дізнатися. Хочеш, я з ним поговорю?

— Не варто клопоту.

— Не варто чи не хочеш?

Мар'яна втомлено махнула рукою і, звівшись, вийшла на балкон. Поверхом нижче росли ті ж самі квіти — настурції, айстри, маргаритки, навіть кольори не змінились. Мар'яна спіймала себе на тому, що з легенькою поблажливістю думає про того, хто оселився в кімнаті, де вона колись жила: ніби й собі мусив пройти її шлях, перейнявши честолюбні заміри.

Та чи не все одно, знатиме Джиглюк про її хворобу чи ні? Від того її життя не зміниться.

"НЕ БУДЬТЕ СЕРЬОЗНОЮ"

Шофер поставив у гараж машину і, насвистуючи, рушив до прохідної так, ніби не міг повірити, що нарешті ступив ногами на твердий ґрунт. Біля воріт затримався й потермосив за вуха рудого приبلудного пса, щось гукнув сторожу,— той довго всміхався йому вслід. Другий собака пробіг двором, хвацько тримаючи піднятий трубою хвіст. "Не підприємство, а звіринець",— подумав Джиглюк, зачиняючи вікно. Ще трохи постояв перед ним, спостерігаючи, як над асфальтом котяться муарові хвилі повітря, потім для чогось опустив штору. В кабінеті від того стало по-хатньому затишно.

Лист із міністерства, де просять уточнити попередні плани на останній квартал, відомчі записки, пропозиція підготуватись до науково-практичної конференції, план доповіді... Колись кожен конверт свідчив про те, що їх помічають, визнають, ними цікавляться, але віднедавна пошта не приносила радості Джиглюку.

До чималої вже та щедро фінансованої організації й вимоги ставали іншими: на планірках Джиглюк не помічав, як зривався на знервований тон, закликаючи всіх думати, думати й ще раз думати — їхня лабораторія наукова, тож повинна розгортати перед виробництвом широку перспективу. Красиві ідеї нейтралізували б і прикре враження від суду, який висів над ним немов дамоклів меч, красиві ідеї виправдали б їхнє існування на кілька років наперед...

Таких ідей не було. Надходили дрібні рацпропозиції щодо поліпшення окремих деталей виробництва супертон— кого волокна, але нічого принципово нового вони не являли. Престиж лабораторії в межах об'єднання катастрофічно падав. У міністерстві, головку, в споріднених організаціях за Джиглюком ще ходила слава дуже перспективного керівника, інерція ще несла його вперед, але ж чи довго це триватиме?

Сидячи вечорами в приміщенні, де тільки прибиральниця шерхотіла віником (хоч би для годиться хто склав товариство — колись же було...), Джиглюк часом давав волю уяві. Послати надійну людину на завод, куди повернувся Хвильовий, дипломатично дізнатись, над чим він зараз метикує, можливо, дещо й запозичити... Поштовх, потрібний тільки поштовх, аби вийти з цього непередбаченого піке, маленький поштовх!

Схаменувшись, гнав від себе ці авантюрні плани: ще бракувало осоромитись! Світ клином зійшовся на цьому Хвильовому, чи що?

Тепер Джиглюк майже ненавидів колишнього приятеля й водночас не міг позбутися думок про нього. Це ставало чистим насланням — от і зараз перед ним стояли виразисті очі Ігоря: "А я ж хотів з тобою поговорити... Я до останнього у тебе вірив... Усе могло б бути інакше, коли б інакше склалися наші стосунки, і ми з тобою обоє від того виграли б, а головне, виграло б діло".

Джиглюка аж підкинуло від несподіваного дзвоника. Неохоче простягнув до трубки руку, певний, що це Мар'яна, однак голос був незнайомий.

— Валерію Дмитровичу, це я. Доброго вечора. Не пізнаєте? Равер,

— О, Аллочко, добрий вечір!

Тоненька дівчина з довгим, за плечі, волоссям, що мала звичку згортатись у кріслі в клубочок, підбираючи під себе смагляві ноги, Мар'янина кравчиня й найближча подруга. Принаймні колись...

— Валерію Дмитровичу! Мені потрібно з вами зустрітись.

Здається, не надто строгих моральних норм. Зустрітись? Тон сміливий, навіть зухвалий — може, ця вертихвістка збирається його торпедувати? Ну, а чому б і ні?

— Аллочко, я завжди до ваших послуг.

— Тоді сьогодні. Біля метро на Карла Маркса. О восьмій тридцять п'ять.

— Сьогодні? Гаразд, я вас чекатиму.

Джиглюк почав складати папери. Не був готовий до таких пригод, та дещо вже й одвик від них. То в юності часу вистачає на все, пізніш доводиться вибирати: або ти — ділова людина, або... Ще трохи посидів, дослухаючись до себе, і раптом мстива радість перейняла його.

Та це ж вельми доречно! Останнім часом він ще й жив неправильно: нічого, окрім виробництва й дому, а внаслідок— купа неприємностей в лабораторії й втрата розуміння з дружиною. Сама ж порадила колись підписати заяву Хвильового: "До того часу ти будеш доктором наук, з тобою зовсім інакше розмовлятимуть..." От тобі й настали ті часи, от тобі й розмовляють... Негодна поцінувати навіть його відданості, а відданість такого чоловіка чогось та варта. Хай має!

...Рудий кудлай, що, витягнувшись, спав біля сторожа, звів голову й напружив м'язи: тікати чи не треба? Лець напружився й сторож, простягаючи до підопічного руку, аби захистити його в разі потреби. Дві пари очей — людські й собачі провели постать чоловіка в сірому костюмі: він так квапився, що забув сказати "до побачення".

— Не журись, горобах Бровко, це тобі не ворог, йому все байдуже,— пробурмотів сторож, замикаючи двері прохідної.

Здається, на території виробництва не лишилось нікого.

Аллу впізнав одразу: крутилась біля вітрини подарункового магазину в гарно вигаптуваному батистовому платті. Від гнучкої шиї, засмаглих рук війнуло бентежним подихом тих вечорів, коли виходив на вулицю, аби відчутти свою приналежність до племені юних, сміливих і привілейованих. Лукавий позирк очей, притамований сміх, букетик квітів, затиснутий в маленькій руці, здавались обіцянкою близького свята.

Та ні ж бо, не впадай в оману! Привілейованими юнаки та дівчата здаються в очах старшого покоління, самі ж вони того не відчують, бо для них цілий світ молодий і в ньому точиться прихована та жорстока конкуренція — за авторитет серед собі подібних, за перспективу, за жіноче або ж чоловіче серце. Врода, енергія, розум — гарантії успіху, а тих, хто зупинився у боротьбі за нього, центрифуга часу відкидає на край життя: вони безглуздо одружуються, обкладаються дітьми, придумують для себе дурнуваті хобі й розчиняються в буднях, стаючи всього-на— всього тлом для нечисленних обранців. Молодість дана людині на те, щоб у розповні сил досягти становища,— звідтоді, як Валерій дійшов такого висновку, жінки перестали бути для нього небезпечними. І найвродливіші з них — не більше, як завітчані зелені гілки, що маскують пастку буденності... Він туди не збирався потрапляти!

Алла вгледіла його й пішла назустріч, красиво ступаючи довгими ногами. Зупинившись, Валерій прихилився плечем до телефонної будки.

Йому не довелося імітувати захват: справді милувався молодою жінкою, перейнятий несподіваним смутком, який збудило це знайоме й водночас якесь оновлене обличчя. Небезпечний симптом. Чи не страждатиме він у майбутньо-

му від жалю за тим, що не зазнав сміливого життя почуттів у відпущений на те самою природою час? "Квапся, квапся,— сказав собі Валерій.— Ти ще вродливий і сповнений сил. Надолужуй упущене!"

— Ну, як живете, Валерію Дмитровичу? — Алла простягнула вузьку й несподівано жорстку долоньку, Джиглюк зворушено поцілував її.

— Вже буде легше. Побачив вас...

Він раптом засоромився цієї фрази, яку говорив багатьом жінкам, і поквапився її замаскувати:

— Вибачте, що вчасно не привітав вас, дізнався надто пізно. Було весілля?

— Яка потреба? — засміялась Алла.— Власне, той шлюб здійснився так давно...

— Мені не віриться, що у вас був коханець. Для мене ви завжди залишитесь юною дівчиною — мрійливою, романтичною і такою чистою, що до вас страшно було приступитися.

Алла 'пирхнула — і мала на те підстави: це знову ж таки був банальний м'ячик, перекинутий через стінку, яка розділяє двох людей. За правилами гри його належало повернути, однак партнерка мовчала, незворушно ступаючи поряд, ще й ледь насупилась. Аж тепер він помітив у її руці важку господарську сумку.

— Який же я неуважний! Дайте-но сюди.

Нарешті відчуття фальшивості власної поведінки полишило Валерія, й він весело підкинув та спіймав чималеньку торбу з грубого полотна.

— Однак! Оце такі вериги накладає подружнє життя на гарненьких жінок? Несправедливо. Здається, ваш чоловік аж надто любить поїсти. Він не боїться втратити форму?

Алла зробила крок уперед і раптом заступила йому дорогу.

Якісь дивні одблиски перебігали по обличчю молодої жінки: глянувши вгору, Валерій побачив рекламу, що плила над багатопверховими будинками, надто бліда в світлі далекої заграви, мов перетліла. З літер ніби аж осипався білястий попіл. "Незрозуміла якась актриса. Сама ж призначила побачення".

— Та не будьте такою страшенно серйозною,— сказав Валерій.— Я так стомився від усіляких проблем — не створюйте бодай ви мені їх. Ходімо краще кудись посидимо!

Ось такий тон, мабуть, найдоречніший: щирість і гранична одвертість. Спільне ж минуле!

— А доведеться,— зітхнула Алла.— Доведеться й мені б+у₂*

вам створити проблему, принаймні повідомити про неї. Мар'яна дуже хвора, не обійтись без операції.

— Що?

Він коротко видихнув це запитання, й Алла подивилась йому в очі.

— Мар'яна хвора. І ви маєте бути до неї уважним. Вона, звичайно, сильна, але сильні люди й найсамотніші. Їй зараз дуже важко.

Валерій знов глянув угору: літери реклами за кілька секунд ніби ввібрали в себе палахкотіння затуленого будинками неба, й тепер можна було прочитати, що йдеться про віталакт незамінну поживу для немовлят.

— ...І ви будьте мужні. Можете в усьому покластися на мене. Я — давній Мар'янин друг, і тепер вона мені особливо дорога.

— Спасибі,— сказав Валерій.— Велике вам спасибі.

— Лихі часи треба переживати з гідністю і спокоєм у душі. Втім, не мені вас

повчати. Певна — все буде гаразд. Щастя вам!

— До побачення!

Джиглюк стояв, доки тоненька Аллина постать щезла в натовпі, потім повільно рушив до найближчого кафе. "Добре хоч обійшлося. Ще трохи — й почав би їй освідчуватись у давньому коханні..." Відчував у собі тоскную порожнечу: раптом подумав, що те сміливе життя почуттів, по якому зненацька затужив, йому вже не суджене. Буде щось інше — короткі, захищені від сторонніх очей гріховні втіхи: зійшлись і розбіглись, зійшлись і розбіглись. Яка серйозна людина проміняє солідне становище на роман? Головне — обачно вибрати партнерку... втім, обачні — то вже, мабуть, не проблема, обачні партнерки самі тебе знайдуть.

Валерій взяв кави й сто грамів коньяку. Випивши, повторив замовлення. "Мар'яна хвора. Шкода її... І шкода, що я не знав цього раніш — мав би підстави інакше розмовляти з Ключевим. Мужик він у цілому непоганий і, щоб зайве не травмувати мене, погодився б виправити помилку з Хвильовим. Іще один життєвий прокол..."

Починалася смуга невдач — тільки й лишалося, що мужньо її витерпіти, як радила Алла.

На площі Аллу зустрів Петро Гресь — за два роки вже трохи присивілий, але, як завжди, статечний і з обличчям людини розумної та позитивної у всіх відношеннях. Широкий імпортований ремінь навколо стану нагадував рушник, і Алла мимохіть засміялася:

— Що — гарна дівка засватана?

— Потрібна ти мені!

— Колись була потрібна... Добридень!

— Добридень. Я до тебе з серйозним ділом, а ти одразу в хіхоньки. Уже б пора...

— Не буду, Петю.

— Шеф тобі все сказав?

— Що саме?

Звільнилась лавочка, і Гресь майже бігом потягнув туди Аллу.

— Слухай, ми скільки років працювали у Левандов— ського?

— Чотири.

— Отак і маєш сказати на суді: ми працювали чотири роки над вдосконаленням виробництва базальтового волокна, і Хвильовий прийшов на все готове.

— Та на якому ще суді?

— Не прикидайся. Про що ж тоді ви говорили з шефом?

— Про особисте.

— Не дурій.

Діалог у такому тоні можна було б вести й до ранку, але вдома сидів Шамрай, від голоду особливо ревливий.

— Петю,— лагідно сказала Алла.— Ти краще спокійно розкажи все, що маєш, а я послухаю. Буду серйозною, як тільки зможу.

"...Я виступлю, я вам виступлю! — думала Алла, сідаючи в автобус через

п'ятнадцять хвилин.— Я їм усе розкажу— ох, і свідка ж вони з мене матимуть!"

Відчуття внутрішньої свободи хмелило її. Скільки жива, стільки й думатиме, як є, стільки й чинитиме, як велить совість, й ніхто не змусить її танцювати під чужу дудку. Як добре, що не продала колись цього природного людського права за липову кандидатську!

Петро Гресь, що прямував до підземного переходу з вікна автобуса, здався їй особливо комічним у своєму прагненні навіть ходою наслідувати Джиглюка.

"Я НЕ ХОЧУ ВІД ТЕБЕ НІЧОГО"

— Ось тобі подарунок.

Шамрай витягнув з-за пазухи крихітне кошеня, що безпорадно розчепірило на підлозі руді ніжно-смугасті лапки.

— Ти збожеволів? У нашу тіснюву?

— А що, воно потребує окремого кабінету?

Алла схилилася над живою кульбабкою й побачила, що з рота й носа тваринки цебенить кров.

— Та воно ж хворе! Ще, чого доброго, на щось заразне.

— Ні. Якийсь негідник кинув його з п'ятого поверху.

— Чому негідник? І чому з п'ятого? Може, воно само впало з балкона, погнавшись за метеликом.

— Скинув. Негідник. З п'ятого.

Він таки не був подарунком, цей Шамрай.

Алла знайшла коробку з-під взуття, вистелила її й поклала туди кошеня. Воно болісно здригнулось у долонях, але, звівши пичку з на диво осмисленими зеленими очима, замуркотіло. Алла гладила м'якеньку шкірку, дослухаючись до спогадів. Мати... У них на обійсті завжди жили два пси: одного взяли щеням, а другий прибився сам, голодний та нещасний, і в матері не піднялась рука прогнати його. Саме другий і виявився найцікавішим, найрозумнішим, сповненим безмежної вдячності за прихисток та їжу.

— Не дивно, що в тебе така гармонія з тещею,— сказала Алла.— Вона також жаліє усіх тварин, хоч двір у нас невеликий, та й статки такі собі.

— Шкода, що ти в неї не вдалася,— буркнув Шамрай.

— Сашко, ти задираєшся... У місті тварин тримати страшно — мусиш від цього відмовлятися заради них самих.

— Авжеж. Краще їх викидати на вулицю й лишати там, аби не травмувати ніжну душу.

— Сашко...

Шамрай якось боком сидів за столом, затуливши очі долонею. Вже знала: задавлена гіркота у його душі підійшла до поверхні, до найболючіших нервів, і він тепер у всьому бачитиме лихе. Може, й справді це кошеня впало саме, Шамраєва ж уява намалювала картину людської жорстокості, й тепер ось мучитиметься від того кілька днів.

— Сашко...

Алла обхопила руками кучмасту голову й притискала до грудей доти, доки перестав опиратися, гладила Шам— раєві плечі, по-жіночому радіючи їх міцності.

— Сашко, дурненький... Світ далеко не такий, як тобі здається зараз. Не підібрав би ти це кошеня, знайшовся б інший. Та й я зовсім не зла. Колись і справді соромилася бути доброю, бо мала те за вияв сентиментальності — отже, слабкості. А тепер я бачу, що помилялась.

Він звів обличчя: просвітлене, воно дивно гарнішало.

— Ти зрозуміла?

— Біля тебе.

— І я біля тебе спокійнішаю. Ще трохи — й навчуся довіряти людям. Тоді мені легше житиметься.

— Ох, мій Шамраю!

Він справді був її — назавжди. Повсякчас відчувала владу над його душею, а що душа та лишалася вільною та гордою, то Алла в своїй любові виростала у власних очах. Це ж треба! Колись не пропустила б жодної нагоди показати свій характер, сварками та погрозами домагалася б свого, а тепер усе складається так просто. Образиш ненароком чоловіка, а заболить самій: хіба ж не контролюватимеш кожне своє слово? Їй стало важливіше дбати про Шамрая, аніж відчувати його увагу до себе, те, що раніше здавалося принизливим для жінки, тепер набуло особливої величі. То слабка душа прагне брати, сильна завжди віддає й від цього тільки збагачується.

Вона народить дітей: одного, двох, трьох — стільки, скільки удвох з Шамраєм здужають поставити на ноги. Не могло бути інакше. У ній росло й ширилось щось таке, чим неодмінно мала поділитися, щедрість аж бризкала з неї. Вона таки народить дітей...

— Сашко,— спитала за вечерею.— Тебе тільки пригода з кошеням засмутила?

Він мовчки дістав з кишені й простягнув їй зіжмаканий разом з конвертом лист:

"Любий мій сину! Я знаю, що не маю права так звертатися до тебе, що взагалі не повинна нагадувати про своє існування, але стриматися не можу. Боятись мене не треба: я матеріально забезпечена, в мене є добротний котедж і все, що треба. Жити б та жити, але я часто думаю про тебе, який ти виріс та який став без мене. Я в тебе ніколи нічого не прошитиму — ні грошей, ні подарунків, але не полишай мене одну морально. Будь до мене великодушний і прости мене. Твоя мати".

Алла розпростала папірець, вдивляючись у кривулясті лінії якогось нестабілізованого, невиписаного почерку.

— Рука мовби дитяча. Справді мати?

Шамрай стукнув долонею по столу:

— Вона! Не було дня, щоб я не мучився. І справді, хто тебе не зрадить у цьому світі, коли при самому народженні зрадила мати. Хай так. Але що їй тепер від мене треба?

— Вона боялася за свою долю,— тихо сказала Алла.— Аби ти знав, як це буває у дівчаток: хочеться всього багато — красивого вбрання, любові, музики — всього-всього.

И здається, що ті розкоші тобі повинен дати чоловік — аби лиш вдало вийти заміж. А тут — дитина від іншого... Хто— зна, як це сталося, можливо, твоя мати дуже настраждалася при самому початку життя. Була ж такою юною...

— Ну то ж і мала згодом, чого зуміла досягти, я їй ні в чому не завадив. Тепер що треба? Що?

— Вона вже, мабуть, інша. І ми з тобою не були такими, якими стали один побіля одного. Я думаю, що протягом життя людина не раз народжує в собі нову душу: у муках. Вона себе покарала, а тепер зняряддям тяжкої покути станеш ти.

Шамрай схопився на рівні так рвучко, що на столі перекинулась вузенька череп'яна вазочка з польовими квітами — предмет Аллиної гордості, бо ж мала себе за неабиякого знавця ікебани. Рожеві смілки та волошки накрили тарелю з баклажанячим рагу.

— А я не хочу бути зняряддям покути,— сказав Шамрай.— Був би щасливий і простити. Але де мені взяти сил?

Стояв посеред кімнати з піднесеним догори пошерхлим обличчям, дивлячись у стелю гарячими й сухими очима.

— Давай поїдемо до неї,— запропонувала Алла.— На день. На два. Без цього ну ніяк не обійтись. Я ж бачу.

— Справді? — спитав Шамрай.

— Я певна.

— Тоді — якнайскоріше.

Кошеня напилось молока й заснуло в своїй коробочці: схоже було на те, що йому судилося стати цілком благополучним котярою, рудим, з веснянкуватою мордою.

"ЗДРАСТУЙТЕ. ЦЕ — ВАШ СИН"

Лісосмуги, зарості ліщини й лоху, часом серед луків — ставки, прихоплені ранковим туманцем: стомившись від цих краєвидів, Алла взялася до плетива. Сусіди по купе вийшли вночі, й вони лишилися вдвох: букетик ромашок, куплений на пероні, й кілька розкішних груш створювали цілком домашній затишок, але Шамрай не відривався од вікна. Його обличчям пробігали тіні, мовби на них лягало мигтіння незримих верств, які долав поїзд. Що там Сашка цікавило?

— Твій чай зовсім охолоне,— ще раз нагадала Алла. Вона зробила бутерброд і розпростала серветку, на якій лежав їхній сніданок.— Ти будеш їсти? А то прибиратиму.

Нарешті Шамрай обернувся — його очі, видряпавшись з-під насуплених брів, ссайнули ясною зеленню.

— Я хотів би знати, де край, у якому я народився,— сказав він, підсовуючи до себе склянку.

— Хіба не Київ?

— Ні. Туди мене привезли немовлям, бо в районі, де я народився, байстрюків приводили, тим більше кидали, надто рідко, аби споруджувати для них спеціальний будинок.

— Тобі конче треба послуговуватись цим словом?

— Що є, те є...

— І потім — інші життя кладуть, щоб завоювати столицю, ти ж її задаром маєш. Це, любий, вереди з розкошів.

— А не з розкошів! Як тобі пояснити... Київ, можливо, стане батьківщиною для моїх дітей, коли такі з'являться. Коріння ж мого роду в іншій землі, а мене від нього відітнули. Моя мати приїхала народжувати до чужого міста, сказавши батькам, що вступатиме там до технікуму. Повернулася, як і виїхала, — скромною дівчиною з порядної родини. Можливо, в мене були б добрі дід чи баба, так вона ж мені їх не залишила. Вона мені нічого не залишила, навіть назви міста, де я побачив світ, не залишила навіть відчуття батьківської землі. Як ще можна обібрати людину?

— Натомість маєш Київ.

— А він мені потрібний? Мені потрібне щось таке, що б належало тільки мені — маленьке, скромне, але — моє. Батьківський будиночок. Дерева біля нього — грушки чи вишні. Річка, де б я викисав у воді, доки верба виросте. Стежка, якою б міг бігати до школи... Стежки в мене не було, ми вчилися там, де жили, й за територію дитячого будинку нас не пускали — тільки цілою групою з вихователем на чолі. Велике ж місто! Транспортний рух і стільки небезпек. Один і справді скалічився, потрапивши під машину, — було... Ні, це неправильно. Покинутих дітей треба вирощувати десь за великим містом, аби вони могли доволі бігати, де собі схочуть, і щоб у кожного був свій улюблений куточок. У мене не було такого, до чого б я міг прирости душею — от і подався плавати. І плавав би, коли б ти не поставила мене на якір. Але душі моєї ти все одно не розумієш. Ти маєш, куди приїхати...

— Та ніби вже й ти знайшов той куточок біля своєї тещі.

— Це добре, але...

Поїзд вискочив на міст, і колеса застугоніли, глушачи останні Шамраєві слова.

За вікном, на дні глибокої улоговини, з'явилася маленька річечка — у правому її урвистому березі жили щурі. Зграйка їх, рожевих при вранішньому сонці, майнула повз вікно. Алла звелась, аби краще роздивитися, що внизу, й побачила довбанку, повну калинових кетягів: човняр непорушно тримав у воді весло, ніби волочив за собою іскрянний слід. Ще встигла роздивитись високий куц болотяних ірисів, де свічкою тріпотіла остання припізніла квітка, та двох хлопчиків, що, високо підстрибуючи, бігли разом з великим собакою. Вилискувала стежка, витирлувана в споришах.

Несподівані сльози зворушення підступили до Аллиних очей. "Равер — це жаба, — сказала вона собі. — Велика жаба, що любить жити біля колодязної води. Живлющої води мого дитинства".

Опанувавши себе, всміхнулась Шамраю — він давно вже зирив на неї зеленими, як луг, що виметнувся за вікном, очима.

Перед двоповерховим котеджем вони поставили дорожні сумки: номер, наведений червоною та білою фарбами, було видно здаля. Трохи відступивши, Алла роздивилася мансарду: кисейні занавіски на вікнах, два гарненьких залізних балкончики...

Раптом затужилося по їхній квартирці на сьомому поверсі, де завжди було повно квітів: на мить здалося, що від звичного їхнього життя, яке звідси здавалось особливо щасливим, їх відділяє не ніч і ранок, проведені в дорозі, а хтозна-скільки витків часу й простору, в тому ж лабіринті так легко й загубити одне одного. Шамраєві теж було недобре, опустивши голову, він носком черевика малював на землі коло, старанно замикаючи кінці.

— Не помилились? Тут? — спитала Алла й подумала: "Ну, в разі чого знайдеться готель".

Шамрай рвучко натиснув кнопку: раз і вдруге. Прихилившись до паркана, дослухався звуків усередині будинку — їх скоріш можна було вгадати, аніж почути. Нарешті східцями пробіг хтось легенький та прудкий, у явно завеликих хатніх капцях. Око, здивоване та неприродно велике, ніби під збільшувальним склом, з'явилося у вирізаному у формі сердечка отворі хвіртки.

— Хто?

Алла сказала:

— Здрастуйте. Це — ваш син Сашко, а я — його дружина. Ви справді писали нам?

— Голубчики!

І нескінченно довго піднімався засув, і нескінченно довго не одчинялась хвіртка, бо по один бік не здогадувалися штовхнути її, а по другий — смикнути до себе.

Нарешті Алла поклала руку на гарячу від сонця залізну клямку...

— Ти уявляєш? Вона не згадувала про мене, доки біля неї був чоловік, офіцер льотної служби, та син — на п'ять років від мене молодший. Однак льотчик торік загинув, а з сином ще раніше сталася біда — судили за пограбування магазину. Ти уявляєш? Йому в цьому домі чогось бракувало — злигався з такими, як сам. Його взяли за три дні до повноліття, коли батько подарував йому мотоцикл.

— Мабуть, потребував машини,— сказала Алла.

Шамрай збудив її. Він сидів при столі, не запалюючи світла, сад за відчиненим вікном було залито вже по-осінньому яскравим місячним сяєвом. Упало яблуко, дзвінко ударившись об щось тверде, ніби якийсь далекий годинник відбив північ. Запах петуній та духмяного тютюню, якими були засіяні квіткові клумби, не перебивав духу приміщення, в якому довго не жили; власне, цілий котедж стояв порожній — Сашковій матері вистачало кімнати побіля кухні. "Маленька господиня великого дому", як подумки назвала її Алла, скаржилася на безсоння й нічні жахіття: здається, що хтось бродить угорі й спускається східцями... Вгорі й справді щось шеберхало: мабуть, терлась об бильця балкончика гілка великої тополі, що росла біля воріт. Всі двері були надійно замкнені на потужні засуви та замки, їх подолати міг хіба що привид, але, здається, саме його й боялась Шамраєва мати. У домі не було жодного чоловікового портрета, а дзеркало затуляли темні запони. "Звідки цей страх в живого перед мертвим? — подумала Алла.— Тим більше перед людиною, з якою ніби жила щасливо? Чи, може, вона не любила чоловіка? Я б Шам— рая і з того світу чекала..."

Аллу аж тіпнуло від цієї безглуздої думки, й вона сіла на ліжку, підібравши ноги.

Сашко смикав і колошматив своє волосся, ніби теж прагнув прокинутися від лихого сну.

— Вона мені розповідає, як викохувала цього хлопця, як не спала біля нього ночами, коли він хворів. "Це ви мені кажете? Мені?" — запитую. "Ну так, тобі, — відповідає. — Я в ньому й тебе любила, це ж так природно". — "Природно? — питаю. — А для мене було природно рости без материнської любові? Про мене ви подумали?" А вона дивиться на мене, дивиться і, відчую, нічого не розуміє.

— Дивно. Я досі думала, що любов — альтруїстичне почуття.

— Мабуть, не завжди. Любити можна виключно для себе, для власного душевного комфорту. Вона любила дитину від чоловіка, за якого, як і належало порядній дівчині, вийшла заміж. Любила! Розповідала, з якими труднощами роздобувала для свого "справжнього" сина шведські та югославські чоботи, бо інших він не хотів носити. Я знов запитую: "Ви це мені розповідаєте? Мені?" Я мріяв, аби хтось бодай що-небудь прислав мені на день народження — книжку, носовичок, складаний ніжик! Звичайно, в дитячому будинку завжди влаштовували іменини, але я так хотів, аби про мене згадали й за його стінами. Отож спитав, чи пам'ятає, в який день привела мене на світ. Заплакала...

— Шамраю, як негарно... Ми ж домовилися, що ти будеш великодушний і матері нічим не дорікнеш. Воно не так уже й погано — з'явитися на світ. І за те маєш сказати спасибі.

— А я не можу бути великодушним! Нехай не розповідає, як вона дбала про свого пестунчика. Мені, якого нікому було любити. Нащо мені знати, що він у неї завжди мав доволі кишенькових грошей?

— Ну, то вона, мабуть, усім пояснює, аби не подумали, що син красти пішов з нестатків...

— А що тоді було мені робити? Мене вдягла, спасибі їй, держава, я імпортих джинсів у юності не носив. Вони мені й тепер не потрібні!

— То ж ти...

— Вона мене, виходить, покликала, щоб я її втішав у тій біді. Ні, знаєш, це аж весело.

— І чого вона від тебе чекає?

— А я її і про це спитав. Каже, що хоче, аби я їй писав, про неї згадував, хоч коли-небудь приїздив... Хоче відчувати, що хтось у неї є, бо жити сама не може. Знаєш, вона зі мною говорила ну зовсім не як з сином — як з старшим братом, чи що... Я для неї хтось сильний, такий, що неодмінно має її підтримати й захистити. Найцікавіше — це мені полестило!

Шамрай знизав плечима, й велика місячна тінь від того пурхнула під стелю. Алла повернулася на спину, вмостивши під голову руки.

— Як тобі це? — спитав Шамрай.

Прозорі кажани роїлись перед очима, висотуючись із за— тушканих темрявою кутків, тьмяно полискувало скло майже порожньої книжкової шафи, що здавалася

входом у якийсь інший вимір. "Тут і справді маркітно самій,— подумала Алла.— Все якесь незігріте — ніби люди, які мешкали тут, тільки те й робили, що збиралися бути щасливими в майбутньому. А вже й майбутнього того нема..." Вона згадала затишок матеріної хатинки — інакше як халупкою по теперішніх мірках добробуту її вже й не назвеш,— і тиха вдячність перейняла її. І справді, там завжди зігрієшся душею: прийме і пожаліє. Батьківський дім...

— Як тобі це? — повторив Шамрай.

— Не знаю,— зітхнула Алла.— Нічого певного сказати не можу. Тільки, гадаю, що писатимеш. Думатимеш. Приїздитимеш.

— Не було дня, щоб я не думав про свою матір. Як не старався, а викинути її з душі не міг.

— Ну от. Тож будемо родичатися. То — її совість, а це вже йдеться про твою.

— А знаєш, мені полегшало. І сам не знаю, з чого б то, а вже не так болить. Звичайно, я дбатиму про неї.

— Дбатимеш.

Шамрай просидів за столом до ранку, думаючи про своє, до ранку продрімала й Алла, раз у раз скидаючись, аби глянути на згусток темряви біля вікна — місяць пішов за дерева. Вгадувала присутність чоловіка й крізь Сон, заспокоївшись, задрімувала, аби за хвилину знов збудитися. Сашко ліг, коли пискнула перша пташина й теплий туман забив вікно, мов повстю.

А вранці на них чекав пишно застелений у вітальні стіл, і "маленька господиня великого дому" з полохливими очима й гарненьким, хоч і дуже зістареним личком поралась біля нього, розкладаючи в дорогий посуд приготовлені вночі наїдки.

— Допоможіть мені, будь ласка, трохи,— покликала вона Аллу з кухні й там, запобігливо зазираючи у вічі, почепила їй на шию золотий кулон на довгому ланцюжку.

— Будьте до мене доброю...

— Та що ви, що ви...— запротестувала Алла.— Не треба мені нічого. Я й так...

Але жінка злякано глянула на неї, й Аллі нічого не лишилось, як подякувати. Зрештою це був дарунок не кого— небудь, а свекрухи — його належало прийняти.

Після сніданку Алла вийшла в маленький порожній дворик, залишивши матір і сина вдвох. Знайшла яблуко, яке впало вночі, й з насолодою його з'їла. Сад складався з чудових сортів, але заріс і явно потребував господарських рук. "Восени треба зробити підрізку",— подумала Алла. Голос, який долинав із вікна, міг би належати дитині — такі безпорадні інтонації звучали в ньому.

Раптом спіймала себе на тому, що боїться засуджувати цю жінку: було в ній щось спільне з тією Аллою, яка назавжди залишилась у минулому. Обом не хотілося платити за життєві радощі, проте платити мусили — коли не роботою, то служінням тому, від кого залежав добробут і душевний затишок: синові, чоловікові, братові... Будь-кому, аби лиш згодився захистити ніжну жіночність від життєвих бур.

Алла знайшла камінчик і, прицілившись, запустила в довгасту, із спокусливим

рум'янцем, грушу. Цілий рій бджіл знявся над нею.

"І справді, на свекруху розжилася,— подумала Алла.— А що? Як на мене, то й непоганий варіант. Золити не буде, це безперечно".

У всіх у них попереду був ще чималий шмат життя, й протягом нього багато що могло змінитися.

"УВАГА, УВАГА І ЩЕ РАЗ УВАГА"

— І ніяк наші чергування не збіжаться,— поскаржився Грінчак.— Мені ж, як на гріх, ні з ким не грається так цікаво, як із тобою.

— Бо інші далеко не такі бездарні гравці, як я.

— Ні, не тому, зовсім не тому. О, добре, що згадав: прокурор Івченко просив о третій годині зайти до нього. Про-сив. Не знаю вже, які у вас справи.

У Шепота ледь замлоїло серце. Відчуття небезпеки знов було майже фізичним: так, ніби щось отруйне дихнуло на нього, причаївшись на стежині, що вела від сьогоднішнього дня до майбутнього. То що — і справді всі його плани можуть розбитись об чиєсь свавілля? Звичайно, це відкине його на вихідні позиції, але навіть не те найгірше... Як далі жити з окривдженістю в душі, як вірити в добро та справедливість? Знав, що з внутрішньою силою не народився. Творив її в собі, нагромаджував по краплині — чи стачить же витримати серйозні випробування? "Тільки без паніки,— сказав собі він.— Ще до серйозних випробувань далеко. Я не чиню нічого недозволеного, а коли десь і помиляюся, то нехай мене переконують. Аргументовано й без тиску. На цьому й стоятиму".

Прокурора Івченка він трохи знав. Це був спокійний імпозантний чоловік, його ровесник, а може, на рік чи два молодший. У його присутності Шепіт прикро ніяковів — може, тут все ж таки важило становище? Зрештою, хто він такий, Вікентій Шепіт? Скромний працівник одного з науково-дослідних інститутів, навіть не кандидат наук. Звичайно, здібний судовий експерт з відомим у колі винахідників ім'ям... А поза тим? Коли тверезо себе оцінювати, то найбільший його набуток за останні роки — це впевненість у собі, передчуття цікавої і плідної діяльності в майбутньому. Які ж це ілюзорні речі! "Ти пізно почав звершуватись як особистість. Ти — тиха дитина своєї турботливої матері — от і все. Та краще вже пізно, як ніколи, й нехай би мені дали можливість дозріти в судових баталіях до кінця".

О другій годині Шепіт вийшов зі своєї установи, домовившись із начальством, що цього дня, можливо, вже на роботу й не повернеться. В кафе навпроти прокуратури випив чашку подвійної кави з тістечком і, ставши перед дзеркалом умивальника, дивився на себе доти, доки обличчя набрало спокійного і трохи владного виразу.

Він приміряв на себе маску того, хто запросив його не для приємної розмови: впевнившись, що це в нього цілком виходить, розвеселився.

Спокійно й зовні стримано і владно зустрів його Івчен— ко, стоячи біля столу: двоє людей здалися б дзеркальним відбиттям один одного, коли б не різний колір волосся та очей: прокурор був підкреслено чорнявий.

Коли немає явних причин для ворожнечі, молодики одного віку неодмінно

відчуватимуть якусь спільність — в Івченковому голосі несподівано забриніли дружні нотки.

— Вікентію Васильовичу, мені дуже прикро говорити з вами про таке, але нічого не зробиш — мушу. Тут до нас надійшов лист... А втім, спочатку прочитайте.

Шепіт узяв вирваний із зошита в клітинку аркуш паперу і, покрутивши, насамперед знайшов у кінці прізвище дописувача: Іван Петренко.

— Анонім?

— Та ні. Такий і справді працює у Міністерстві будівельних матеріалів.

Іван Петренко повідомляв, що Вікентій Шепіт, котрий систематично виступає в судах як експерт,— людина дуже сумнівних моральних якостей, бо ж бере від своїх підзахисних хабарі, зокрема є всі підстави вважати, що він узяв чималу суму від Ігоря Хвильового, колишнього працівника науково-виробничого об'єднання "Базальтове волокно", котрий, у свою чергу, подав позов на рідне підприємство невідомо з яких причин, бо суму за свій винахід одержав повністю. Окрім того, цей Шепіт має особливі претензії до Міністерства будівельних матеріалів, бо колись навіть дозволив собі шантаж, вимагаючи, щоб йому спорудили гараж під власну машину...— Вікентій пропустив кілька рядків і аж у кінці прочитав: —...Шепіт жорстоко поводить з рідною матір'ю: жителі селища Вишневого вже багато днів бачать, як ця нещасна жінка сльозами виливає своє горе, і можуть про те посвідчити хоч би й на суді".

— Ну, це якась маячня! — сказав Шепіт, кладучи папірець на стіл.— Щоб вимагати гараж, треба як мінімум мати машину — інакше ж і місця не виділять. А вона мені поки що не світить.

— Справді?

— Та звичайнісінька нісенітниця!

Аж дивно, як легко йому стало на душі. Оце і все? Оце холодне й чорне, що підстерігало його на стежці в щасливий завтрашній день? "Страхополох ти, хлопче, аж соромно. Злякався промітивного наклепу". Шепіт понюхав гвоздику на прокурорському столі, однак Івченко не квапився закривати проблему.

— Вікентію Васильовичу, увага, увага і ще раз увага! Ви впевнені у цьому Хвильовому? Я трохи навів про нього довідки... Чесна людина? Не рвач?

— Як у собі самому впевнений. Тобто я не знаю, що це за людина, бо ж бачив його лише двічі, але я глибоко вивчив справу. Тут усе на поверхні. З ним справді вчинили вкрай погано. Мабуть, за цим стоять чийсь не дуже законні інтереси.

— Тим часом будьте обережні з висновками.

— Не розумію.

— Ви можете собі нашкодити.

— Дивно, але я це вже чув.

— Проти вас дуже настроєне керівництво.

— Яке — інститутське?

— Ні. Товариства винахідників. Вас і самого звинувачують у...— Івченко затнувся й, зніяковівши, притишив голос.— Заробітчанстві. Гроші, звичайно, потрібні всім...

Гаряча хвиля плеснула в Шепотове обличчя. Він подумав, що ніколи не знав, як Івченка на ім'я та по батькові, й не здогадався бодай на двері подивитися — тепер ця маленька обставина дуже ускладнювала розмову.

— Як прокурор ви знаєте, що людину не можна звинуватити ні з чого. У вас є реальні факти?

В рожевих гвоздиках на столі чаїлась якась незрозуміла сила: тепер Івченко потягнувся до них обличчям.

— Отакої, який же ви образливий! Я з вами розмовляю неофіційно.

— Тим більше не треба так. Я виграв кілька серйозних судових справ і тим здобув авторитет. До мене потягнулись люди, а я це діло щиро люблю. Ви знаєте, скільки серед винахідників скривджених? Ви знаєте, що на деяких підприємствах увійшло в систему не розраховуватися з талановитими людьми, всіляко обходити це питання?

— Вікентію Васильовичу, тут можуть бути два погляди: інтереси винахідника й держави. Держава не може розкидатися грішми. Якийсь елемент недовіри має право на існування.

— Держава не зацікавлена в розвитку масової технічної думки? Держава не зацікавлена в тому, щоб виробництво було найекономнішим? Не зацікавлена в додержанні справедливості нарешті? Хвильовий фактично вивів експерименти з супертонкими волокнами на промислове виробництво, не один завод послуговується проектом його печі — невже таку людину можна назвати рвачем? Відсторонити його від діла, яким займався, — доцільно? Той, хто це зробив, фактично підітнув перспективу цілого наукового напрямку. То, може, я маю його підтримувати, а не Хвильового?

— А ви не перебільшуєте? Незамінимих людей немає.

— Немає. Але заміни обходяться нам дуже дорого, й з доброго дива до них вдаватися — злочин. Маєте третю точку зору, точніш, другий погляд на державні інтереси: талановитих людей треба берегти.

У Шепота пересохло в горлі, й він озирнувся, шукаючи карафку з водою. Біля неї стояла одна склянка, тож налити собі посоромився. Івченко замислено тер чоло.

— Бачите... Можливостей вступати з вами в полеміку в мене немає. Для цього треба принаймні познайомитись із справою Хвильового.

Це була правда, і Шепіт збавив тон:

— Не розумію, нащо це треба? — знизав він плечима. — Я ж не закриту якусь рецензію пишу — я всього-на-всього виступлю на суді, й так само виступить представник підприємства, на яке подано позов. Якщо вони певні своєї правоти, то нащо розгорнули цю діяльність? Нащо турбують вас, натравлюють на мене Ногу?

— Кого натравлюють?

— Нogu із товариства винахідників.

— А-а-а...

Івченко всміхнувся. Зараз його обличчя не було ні прокурорським, ні зверхньо-спокійним: воно відбивало хвилювання, яким палахкотіло обличчя опонента, хоч і давалася взнаки прокурорська звичка стримуватись.

— Ви маєте щодо мене якісь вказівки? — спитав Шепіт.

— Мені ніхто не може вказувати.

— Звичайно. Тим більше — Міністерство будівельних матеріалів.

— Так. Але мене просили... — підкреслив Івченко, — із вельми високої інстанції зробити так, щоб ви зайнялись іншим ділом. На вибір. Чи ж мало їх? Саме кажете — до вас звертаються...

— Чому я маю зайнятись іншим ділом?

— Ви розумієте, це дуже складно і... пахне неприємностями не лише для вас.

Шепіт мовчав. Імпозантний та владний чоловік, що сидів за столом навпроти нього, опустил очі: все ж таки він був ще молодий і знав, чого треба соромитись.

— Хто ця людина з високої інстанції? — тихо спитав Шепіт. — Назвіть її прізвище, і я піду до неї. Можливо, її ввели в оману, й вона поведеться зовсім інакше, коли дізнається, в чім річ.

Івченко поблажливо й трохи сумно всміхнувся.

— Не можу. Невже ви не розумієте, що це йде не по офіційних каналах?

— А неофіційні канали не мають права дозволяти собі такі вказівки!

— На жаль... Тож будьте обережні, бо спокою вам не дадуть.

В обличчі Івченка тепер було щось дитинно безпорадне, й Шепіт подумав, якими слабкими бувають часом сильні та честолюбні люди. "Май це собі на увазі, голубе, — подумав. — А то останнім часом щось надто розприн— дився".

Нарешті вони глянули один одному у вічі: все ж таки це були однолітки й життєвий досвід мали однаковий. Шепіт звівся.

— Спасибі. До побачення.

Вже коли був біля дверей, Івченко гукнув:

— Слухайте, а що у вас із матір'ю?

— Наклеп! — відрубав Шепіт. — Кращих стосунків, як у нас, мабуть, і не трапляється. Завжди удвох... Щоправда, я хочу одружитися, а мати, як водиться, трохи ревнує, але це пусте й скороминуче. Наклеп!

— Невістку матері ще не привели?

— І не збираюся приводити, бо ні в чому не хочу їй створювати невигод. Чекаємо кооперативу, ото й відклали на якийсь час весілля. З півроку побудемо нареченими, й мати призвичаїться до ситуації.

Івченко лагідно всміхнувся:

— Радий за вас. Бажаю щастя.

Його звали Михайлом, і Шепіт подумав, що було б зовсім непогано зустрітись з цим хлопцем де-небудь за чашкою кави... Але такого не буде, завжди їх розділятиме бар'єр — це сумно, але справедливо, бо ніколи не можна ручатися, що людські симпатії чи антипатії не накладуть відбиток на службові стосунки, не з'явиться спокуса і собі щось зробити по "неофіційних каналах".

А ще Вікентій подумав, що вже не буде ніяковіти в присутності прокурора Івченка, й порадів тому.

"З КИМ ТИ РОЗМОВЛЯЛА?"

"Я їй нічого не казатиму,— вирішив Шепіт, повернувшись додому.— Це наклеп, це звичайнісінький наклеп — моя мати органічно не здатна вчинити мені зло. Вона тільки даремно розхвилюється".

Вечеряти він не захотів, а, пройшовши до своєї кімнати, звично розклав на столі папери.

— І чай не питимеш? — озвалась мати.

— Трохи пізніше.

Спробував зосередитись, але не зміг: навіть струнка споруда справи Хвильового, до недавнього така несхитна, ніби опустилась на дно розхвилюваного озера,— сьогоднішніх тривог та несподіванок. "Так, з матір'ю тепер краще не розпочинати розмови".

Але то було понад його сили. Легко нічого не сказати сторонній людині, але як втримати тягар на серці, коли йдеться про рідну матір?

Скільки пам'ятав себе, стільки в нього на першому плані було прагнення потішити неньку, зневажену, покинуту зрадливим батьком. Хотілось піднести її над усіма жінками, вдатнішими, щасливішими в своєму житті. Ночами просиджував над ненависною математикою, аби приносити додому самі п'ятірки: готуючись до інституту, не дозволяв собі й дня спочинку. Вступив одразу...

Не засмутити. Не дати нікому скривдити. Самому не завдати болю. Якось, граючись із хлопцями в м'яча, зламав палець, але турбувало його одне — щоб мати не завважила ту лиху пригоду й не розхвилювалася. Жорсткою рукавичкою натирав щоки, аби зігнати блідість. Палець так і залишився кривий...

Вікентій подивився на ліву руку: дивно, мати й досі нічого не помітила.

Болю він все одно завдав. Не уникнув того... А як могло бути інакше? Це животворний, закономірний біль: через нього всі переступають, аби на пристареній життєвій гілці налились нові бруньки. Одвічно матері ревнують своїх синів до їхніх обраниць, та потім заспокоюються і навіть знаходять, чим потішитись,— так завжди було й завжди буде. "Це треба перетерпіти, і край".

— Мамо, дай, будь ласка, чаю. Без нього не пра— цюється.

Мати повільно звелася з канапи, на якій лежала, мовчки пішла на кухню й довго не верталася. Кинувши оком на екран, Вікентій помітив, що показують якийсь гостросю— жетний фільм, і заквапився слідом:

— Дивись кіно, я сам накрию стіл.

Мати стояла спиною, втупившись у сутінь за вікном, не обертаючись, повела плечем.

— Чого там... Я маю радіти, що син у рідній господі хоч іноді сяде до столу. Тепер мені не часто перепадає така честь.

Він хотів звично обняти її, та руки опустились. Рядки листа, який йому показав прокурор, спливали перед очима; дивився через ту білясту каламуть і не відчував звичних тепла та ніжності. Нарешті не витримав;

— Мамо! — озвався стиха.— Кому ти скаржилась на мене? Що поганого я тобі зробив?

"Тепер у мене неприємності",— хотів додати, але давня звичка ховатись від матері з усім гірким стримала його.

— Я на тебе скаржусь? Я? — мати повернулась так рвучко, що каламутна стінка, яка виросла між ними, враз розсипалась на друзки: тепер бачив рідне обличчя як ніколи близько й аж злякався гніву, яким воно пашіло.

— Ти смієш казати, що я на тебе скаржусь? Та я йду двором і опускаю очі, аби люди не прочитали в них мій біль, я ховаю своє горе за кущами та деревами, я утираюсь їхнім віттям, аби ніхто не бачив моїх сліз, а він — я скаржуся... Оце так дожилася! Та я сто років не розмовляла з сусідами, і про що ж я маю розмовляти, як серце моє ячить...

— Чого ж воно в тебе ячить? — спитав Вікентій.— Яке в тебе горе?

— Та вже ж, синку, ніякого. У тебе не життя, а свято — звідки ж у твоєї матері може бути горе? А сльози ллються, бо з дурних очей: накажи, сину, очам тим безсоромним, щоб, плачучи, не збавляли тобі честі... Ну, може, хтось і помітив ті сльози за деревами — не в кожного ж серце вбране в модну шкірянку, аби крізь неї не пробивалось і стогону чужого. Може, й помітив. Може...

— Та хто помітив, хто? Із ким ти розмовляла?

Досі був певний, що все це підступна вигадка, що всі їхні непорозуміння не просочились крізь стіни цієї затишної квартири, де стільки років прожили в злагоді... Невже і справді щось було?

— Ото й усього, що очі не встигла витерти, бо ж хусточка геть змокрила, а слова лихого про свого сина я не сказала, ні-і... Та не сказала, а він уже й дуло на мене наставив: нащо ти скаржишся людям, нащо плітки розносиш? Які плітки? Ну що ж, спускай курок, кажи вже, що твоя мати негідниця: хай Света твоя разом із тещею твоєю порадіють. Я не стоятиму в них на дорозі, нехай вже крутять моїм сином, як бовваном, бо ж бовван і є... Не сором? Скільки там зустрічаєшся з цією дівчиною, а вже витягла з душі все живе — лишилася порожня оболонка. Як же мені не плакати?

Вона й далі промовляла ті наспівні, завітчані образами слова, які колись так його зачаровували, але тепер вони якось обезличували їх обох, перетворювали на символи: її — материнської розпуки, його — синівської невдячності. І не мало значення, в чому виявилась та невдячність, що спричинилося до розпуки: мати на його очах якось дерев'яніла, глухла до всього, чим жила раніше; здавалось, ще трохи — і, як буває у пісні, перетвориться на вербу, що схилить віти над осіннім озером.

— Мамо! — гукнув він, проганяючи ману.— Я тільки хочу одружитися з дівчиною, яку люблю,— хіба ж це горе? Мамо! Таж я ніколи й нікому не дам тебе скривдити, ти матимеш, окрім сина, ще й добру дочку, у тебе будуть щирі та ласкаві родичі. Сама ж казала, що в нас нема нікого й від того ми нещасні.

Але мати, зціпивши зуби хиталася журним деревом, мати вкривалася корою, й від кожного синового слова стиха ойкала.

Та сама мати, яку він оберігав від усіх незлагод,— раптом не жалість, а гнів охопив

Вікентія.

— Ти збожеволіла! — гукнув він. — Ти хочеш собі цілого мого життя, ти хочеш мого нещастя — як ти смієш?

— Так, синку, так, — знов завела своєї мати. — Я божевільна, бо сміла підвести голову від повсякденного тобі служіння, насмілилась дати тобі порадоньку, а треба ж було хилитись до ніг — і не лише твоїх. До ніг твоєї нареченої, твоєї тещі. Стелитися килимчиком, й хай би наступала на саме серце — о, тоді вже мій синочок буде щасливий зовсім.

— Ти думаєш, що кажеш?

Не в силі цього витерпіти, Вікентій вискочив за двері й наліг на них, увесь тремтячи. Було так, ніби на їхній чистенькій кухні оселилась чужа істота, яка не мала нічого спільного з його матір'ю.

"Звідки це в неї? Чого? І де тут моя провина?" — гарячково питав себе Вікентій.

Анна Семенівна здивувалась порожнечі, яка враз настала в її душі. Крізь напівприкрите завіскою скло бачила синове плече, дрібно закучерявлене волосся — білясте, з рідкісним зеленавим полиском. Таке було колись у його зрадливого батька. "От і цей зневажив мене", — думала вона. Невиразні асоціації злились у холодне рішення: "Я — що? Припинуватись перед ним маю? Ще чого!"

Давнє переконання темних душ, що з дітьми нічого церемонитись, хоча б тому, що вони — похідні від батьків, ожило в цій жінці, якій вечорами син читав Гельвеція. Тихими вечорами їхнього спільного життя... не дуже й дослухалася, що там написав отой велемудрий француз — більше купалась у щасливому відчутті: ось її син, сидить при ній, а діти інших десь на танцях чи в різних небезпечних місцях. Таки ж зуміла виховати свого Вікентія, як ніхто... І далі б колисала його душу в солодкому, як їй здавалося, сні, годувала б з власних рук життям, але душа та прокинулась, розбуджена іншою жінкою, й стала їй чужою. Її дитина раніш завжди була для неї джерелом радості — на те віддала їй своє життя, як же інакше? І от — урвалося...

І не розуміла Анна Семенівна, що добре між нею і сином не велось ніколи: з матір'ю ділять насамперед біду, сумніви, помилки; коли ж дитину зобов'язують приносити в дім тільки радість, то рано чи пізно такі стосунки зайдуть у глухий кут. Ні на якому етапі свого життя мати не може тільки брати...

Вранці Шепіт склав до валізки найнеобхідніші речі. Мати не виходила зі своєї кімнати — тож мусив постукати, бо час було збиратися на роботу. Сиділа вдягнена, плетучи серветку.

— Що тобі?

— Я мушу востаннє з тобою поговорити, — сказав Вікентій. — По-справжньому. Вже й не знаю, як мені бути... Сваритися з тобою я не хочу, для мене то дуже страшно, але боюсь, що після всього я стану тобі обтяжливий. Брак розуміння...

— Яке ж може бути розуміння, коли маємо його брак, — жваво урвала мати. — Коли роздавали розуміння, то син мій спав, коли ж дійшло до його браку, — прокинувся. Так і скажи, що хочеш до своєї нової рідні, а мати вже й непотрібна — нащо ж такого туману

напускати? Хоч який густий дим валуватиме, а все одно видно, звідки вогонь. Шила в мішку не сховаєш...

— Мамо! Востаннє тобі кажу: всі рано чи пізно знаходять собі пару, й нічого драматичного тут немає. Батьки навіть весілля справляють дітям.

— Докоряєш, що в мене на те весілля немає грошей? Авжеж, я мало заробляла, та й пенсія мала. Та красти не піду, хоч і для тебе.

— Нащо ти це говориш? Не треба мені ніякого весілля. Але матері благословляють своїх дітей на щастя.

— Благословити тебе? Ну що ж, нехай твоя Світлана народить тобі такого сина, щоб і ти за сльозами не побачив неба,— ось тобі моє материнське благословення!

Шепіт зачинив двері й взяв валізу. З передпокою озирнув кімнату, де виріс, де стільки прожив, і, тримаючи руку на замку, гукнув:

— З часом я заберу тільки книжки, вони тобі не потрібні. Звичайно, коли матиму, куди забрати.

Мати мовчала...

Сусідка, що трапилася дорогою, глянула на нього зляканими очима, і він всміхнувся їй бадьоро та безтурботно, як людина, в котрої не може трапитись чогось лихого. Тримав на обличчі ту усмішку, аж доки вийшов на вулицю.

З телефонної будки подзвонив товаришу:

— Ти можеш мене прийняти на кілька днів? Я розповім тобі все... Звичайно? От спасибі!

Його хитало, й валіза здавалася дуже важкою. Вирішив узяти таксі й поки що завезти її на вокзал. Поїхати до Світлани не спадало на думку. Звичайно, там знайдеться для нього місце, але... Людина не повинна починати нове життя, поклавши на плечі супутниці такий тягар, як розрив із матір'ю. Сам і тільки сам мав дати раду цій біді.

Як видиво з колишніх часів, мелькнув за віконцем таксі кінотеатр, де вони з матір'ю передивилися стільки фільмів, озвавшись щемом у серці. "Нікуди я не дінусь,— подумав Шепіт.— Я скоро сюди повернуся. Не зможу й кількох днів витримати".

Але велика любов до матері, що зросла з великого боргу, який відчував з раннього дитинства, кінчилася, точніш переросла у великий біль, бо нікому не дано порвати кровні стосунки, не вирвавши разом із ними й власну душу.

Такий спадок залишила своїй дитині жінка, яка тільки для неї й жила.

Світлани вдома не було, й Вікентія зустріла майбутня теща. На диво, сиділа не за письмовим столом, а з шитвом У РУШ-

— Це для мене так незвично — бачити вас за таким чисто дамським заняттям,— сказав Вікентій.

— Чому? — всміхнулась Катерина Петрівна.— Я люблю робити все, що належить робити жінці, й це в мене виходить непогано.

Тістечка, що стояли у вазі на столі, були тому підтвердженням, і Вікентій віддав їм належне.

— На Світланці варто одружитися бодай заради матері,— пожартував він.

— На Світланці варто одружитись і заради неї самої,— серйозно відповіла Катерина Петрівна.— З неї теж непогана господиня. Скоро ви в цьому переконаєтесь, бо я збираюсь переселитися до свого друга. Нащо вам, власне, чекати кооперативу? Ну, як ви на це дивитесь? Тільки щиро.

Щиро — Шепіт зрадив: окрім усього, це розв'язувало проблему пошуку якогось житла, бо повернутися до матері він таки ж не міг.

— Ну ви ж і молодець! Зіграємо два весілля,

— Тільки не два. Це смішно — влаштовувати весілля жінці мого віку, ще й з тим, з ким знаєшся так давно... Світлана з п'ятнадцяти років обох нас називає предками. А вам, звичайно, треба. '

— Ми — скромно, якомога скромніше в якомусь маленькому кафе.

— І правильно. У нас немає потреби демонструвати перед сусідами свій добробут.

Вікентій пройшовся кімнатою.

— Хочете сказати, я можу сюди переселитися? Навіть із завтрашнього дня?

— Авжеж. Принаймні звільніть мене. Я ж не могла покинути Світланку, не влаштувавши її життя.

Катерина Петрівна знов засміялась, і Вікентій подумав, що це ж таки щастя — мати щирю й доброзичливу тещу.

— Я гадаю, що всі ми здружимося і заживем чудово.

— Я теж.

— Катерино Петрівно!

— Що, голубчику?

— Я хочу з вами порадитись.

— Будь ласка.

— У мене прикрощі. Ну, ще не прикрощі, але я ризикую встряти в них. Я взявся захищати цілком законні інтереси одного винахідника, на мене ж тиснуть і вимагають, щоб я відмовився від цього наміру. Чим це мені загрожує? Я можу втратити другу роботу.

— Хочете сказати, що менше приносить грошей? — спитала Катерина Петрівна.

— І це.

— Голубчику! Ви думаєте про сім'ю?

— І про сім'ю.

— Не треба. Раз і назавжди скиньте з життєвого рахунку цей аргумент.

— Як?

— А так. В ім'я сім'ї люди йдуть на компроміси, вважаючи, що сім'я виправдовує все, але вона не виправдовує нічого. Навпаки! Саме заради сім'ї і не можна робити найменших поступок перед совістю: дітям треба будувати не добробут на високому рівні, а чистий і красивий світ. Тільки тоді вони виростуть справжніми людьми. Сім'я, яка штовхає на моральні злочини, не має права на існування — зрозуміло? Тож

захищайте свого винахідника: не купите килимів, не заб'єте сервант кришталем — тільки й біди! Що менше в хаті непотрібних речей, то краще. Правда, Світланко?

Світлана зайшла нечутно: в плащі, але вже перевзута в домашній капці. Її обличчя без окулярів, як завжди, здавалось особливо милим та беззахисним.

— Що, мамо?

— Я пропоную Вікентію тут оселитися, я хочу швидше тебе збути з рук і стати вільною. Нащо ж йому ошиватися по чужих квартирах? От учора дзвонила Анна Семенівна й ніяк не хотіла повірити, що він не в нас отаборився — і мала на те підстави. Де ж йому справді бути?

"Он воно що...— подумав Вікентій.— Таж вони про все здогадались. Ще й дипломати!"

Обличчя двох розумних та гарних жінок на мить злилися в одне, і в ньому виразно проступили Агнесині риси. "Хай святиться ім'я твоє, моя нещаслива любов..." Та видиво минулося: одна мала стати його коханою дружиною, а друга — мудрою старшою сестрою, бо матір'ю їй бути не личило. "Мати для мене залишиться одна",— подумав Вікентій.

Прикривши двері, він набрав у передпокої свій номер:

— Що за комедію правлять твої? — почув.— Ти в них, а кажуть, що тебе немає. Нащо?

— Тепер я в них, а вчора і справді був не в них.

— Таж це неправда.

Глибоко зітхнувши, Вікентій сказав:

— Це правда, й буде краще, коли ти мені віритимеш. Мені ні з чим було ховатися від самого початку. Тепер я справді залишуся у них. Точніш — у Світлани.

Мати помовчала, потім сказала безбарвним голосом:

— Ну що ж, дай боже, дай боже, аби все було гаразд. Не забувай про мене все ж таки.

— Дзвонитиму щодня.

...Початок і кінець усіх бід — у людській душі. В душі Вікентія жила готовність до радості, й була вона така всемогутня, що вірив — мати рано чи пізно приєднається до веселої команди його сімейного вітрильника, яка зараз лаштувала гарну й смачну вечерю. "Аби ж тільки це сталося не надто пізно..."

Потім був вечір, і горів у кутку торшер, і пахтіли жовті троянди, і ледь подзвонювало шампанське в келихах — його приніс другий "предок", Микола Петрович,— і було так тихо, що стало чути, як на бруківку упав перший каштан — звук пролунав, немов постріл із стартового пістолета, що віщував початок осені.

Чи знав про це хто інший у їхньому домі, а вони знали, бо ж були закохані, бо любили життя не лише за його радощі, бо мали відкриті світові душі, й світ робив їх причетними до всіх своїх таємниць.

"ПЕРЕМОЖЦІВ СУДЯТЬ"

У залі районного суду — дві учнівські дошки; старі та чорні — в школах такими

давно не користуються. Під тією, що праворуч, прихилено до стіни чимало рурочок ватманського паперу, біля протилежної — одна. Креслення, формули, графіки... До перерви праворуч сиділо багато людей, однак вони пішли, винісши на взутті не одну канцелярську кнопку,— до залу повернулося тільки четверо. Їхні опоненти непомітно з'їли пачку сухого печива, підставляючи долоні, аби крихти не падали на підлогу, й з місця не зрушили. Розмовляли пошепки.

Алла Равер і Петро Гресь сидять обіч Левандовського, й Олександр Миколайович по черзі їх обіймає, випитуючи новини. Здається, старий так і не збагнув, що колишні його "пташенята" представляють два різних табори, бо ж прийшов з добрячим запізненням — втім, навіряд чи це його й цікавить. Петро відповідає стримано, неохоче, і на його обличчі написано те, що він кілька разів повторив у виступі:

"Ми працювали. Звичайно, в нас були труднощі, та ми б їх неодмінно подолали. Чому ж це тільки Хвильовому честь? Ми і без нього перейшли б на багаторядний спосіб виробництва супертонкого волокна. Рано чи пізно, а перейшли б. У всякому ділі є труднощі, але їх долають.

Сенечка:

"Таких людей, як Хвильовий, треба з перших їхніх кроків ставити на місце. Це ж хтозна до чого докотиться! Джиглюк, можливо, і сам би придумав що-небудь незгірш, але ж він керівник, і це в нього забирає всі сили. Тим часом він теж хоче рости й зміцнювати своє становище науковими ступенями. Цілком природно, що всі роботи підлеглих мають увійти до його докторської — на те він організатор. Як же інакше? А Хвильовий не включив Валерія Дмитровича у заявку на винахід як рівноправного співавтора, та ще й виніс інформацію за межі виробництва. Ну, це просто обурливо. Невже суд не врахує морального боку цього питання?"

Левандовський:

"Валерію Дмитровичу, ой, Валерію Дмитровичу.... Чудовий зріст... усмішка... жести... З самої вдячності до природи, що обдарувала так щедро, належало б бути порядним, аж він он як..."

Геннадій:

"А, щось не те виходить... Не поділяю я Сенечкіного оптимізму. Джиглюк зібрав свою докторську буцімто на доробку — знаю! Спускає вітрила наш майбутній директор інституту — який вже там інститут! Еге, я бачу, до чого йдеться... Тут аби втриматись на плаву. І нащо я погодився виступити?"

Алла Равер:

"Старенький зміцнів, посвіжішав на пенсії — так приємно його бачити... А ніхто ж його й не згадав,— так, ніби й не було такого в базальтовому ділі. Гресь лементує: "ми> "ми" і підшиває до цих "ми" Сенечку та Геннадія. Знайшов бувалих винахідників! Так і було б, коли б я не вмовила Олександра Миколайовича з'явитися. Маєте ще одного свідка! Що, не чекали?"

Микола Кузь:

"Здається, це з Колумбом сталося? Ага,— хтось там закинув йому, що все було аж

надто просто — плив собі, плив та й ненароком відкрив Америку — подумаєш, заслуга! А той Колумб, здається, простягнув варене яйце й попросив його поставити на попа... Звичайно, ніхто цього не зумів зробити, а Колумб легенько тькнув крашаночку носиком і... Цей Хвильовий із тих, що вміють ставити краша— ночки сторчма... ох, боюсь одного,— а раптом судді не зрозуміють, що це не кожному дано — просто розв'язувати складні завдання, що це й називається талантом. Таку людину вижили! А експерт виступив переконливо, не марно наші так клопоталися..."

— Встати, суд іде!

Вікентій Шепіт кудись побіг, поскаржившись на термінові справи. На червоне світло форсували вулицю Сенечка й Геннадій, навіть не сказавши "до побачення" — а нащо їм? Трохи підняв капелюх, ввічливо вклонившись, старенький Джиглюків попередник і сховався під великою парасолею.

А дощ скінчився. Рекламні вогні відбивались у калюжах, і вулиця була сповнена примарних барв та рухів, ніби над нею прошумів карнавал. Пропелери світла вибивалися з вікон будинків, повільно обертались навколо ліхтарів — туман спадав на очах. Плащик кольору слонової кістки мелькнув біля автобусної зупинки: уява домалювала миле обличчя із світлими брівками, великими й тихими? ми очима — щемкий образ нездійсненого, забороненого, забутого.

Ото через те смутно? Чи, може, тому, що згадується ще один такий самий подошовий вечір з пригодою, яка зненацька ввірвалася в твоє стабілізоване життя? Запах острова... Ти був, як нива навесні, що їй належить зростити на собі врожай, як переповнена дощем червнева хмара: на порозі зрілості ти відчув себе по-справжньому молодим, бо ЖИВ З ПОСТІЙНИМ відчуттям польоту Й'ШДНИНІ завжди тужитимеш по ньому. Завжди. Ти не вступив у велику й світлу будову базальтового діла, яка тобі марила, коли не спав ночами над кресленнями проекту печі, коли споруджував її, коли вперше ввімкнув струм, коли взяв до рук віхоть білих ниток. І думки твої — зерна майбутніх винаходів знов ляжуть на дно пам'яті, не маючи де прорости, щоб зрештою загубитися у буднях. "Не я винен, що так сталося. Зі мною погано повелися — рішення суду тому підтвердження. Я переміг, а переможців ніхто не судить... не судять і вони себе. Переможцям належить тріумфувати".

Ні, переможців судять!

"На кого ти покинув власне дитя? Як міг зректися того, у що вклав стільки душі?"

"А що робити, коли ти народився думати й працювати, коли ти безпорадний перед такими, як Джиглюк, коли не маєш зброї, аби прийняти бій на їхній території?"

"А пробував? Образитися, піти — найлегше. Ти — хмара, яка забрала з собою благодатну зливу, ти — нива, що не випустила до сонця зелені паростки. Не маєш права дати засохнути на пні своїм задумам: твій хист належить не лише тобі. Ти міркував над безплатиновим виробництвом базальтового волокна? Знайди свої розрахунки і сідай за них".

Плащик кольору слонової кістки знов зринув з туману: його володарка мала чорне волосся, що вибивалося з-під в'язаного берета. Алла Равер!

— Ігорю Олександровичу!

Супутник Алли, кремезний невисокий чоловік, одіпшов убік, ще й одвернувся, демонструючи скромність.

— Ви коли їдете?

— Завтра. Увечері. А що?

— Давайте одвідаєм Мар'яну — ми ж таки разом працювали. Тиждень тому її оперували, і взагалі... Треба одві— дати.

— Оперували? Але ж боюся, що мій візит не принесе їй радості...

— Та ні. Багато що змінилося відтоді. Давайте підемо.

— Ну що ж, я охоче. А поки що давайте відзначимо завершення судової історії. Яку марку коньяку любить ваш друг?

— Мій чоловік любить каву,— засміялась Алла.— І тільки каву.